

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

Národohospodárska fakulta

Katedra hospodárskej politiky

Karol Morvay

Ekonomické recesie na Slovensku

Dramatické momenty aj blikajúce kontrolky nových príležitostí

Vydavateľstvo EKONÓM

2022

Autor:

doc. Ing. Karol Morvay, PhD.

Recenzenti:

Prof. Ing. Milan Žák, CSc.

Ing. Martin Hudcovský, PhD.

Vedecká monografia je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0716/19 „Hodnotenie politik beyond GDP: Vplyv neproporcionálnej distribúcie príjmov“.

ISBN 978-80-225-5022-2

Obsah

Úvod	5
Charakter, štruktúra a ciele tejto publikácie	7
Časť I: Dekády oddelené ekonomickými recesiami	8
1.1 Pravidelné, ale zakaždým iné	8
1.2 Prípad I: Transformačná depresia (začiatok 90. rokov 20. storočia)	12
1.3 Prípad II: Záchrana stability za cenu útlmu (1999 – 2000)	18
1.4 Prípad III: Recesia v dôsledku globálnej finančnej krízy (2009)	24
1.5 Prípad IV: Pandemická recesia a jej dozvuky (2020-2021)	29
Časť II: Prierez problémami recesií	35
2.1 Je ekonomika SR citlivejšia na recesie ako väčšina krajín EÚ?	35
2.2 Obranná reakcia: Zachraňovanie spotreby pri obetovaní investícií?	40
2.3 Prekážajú recesie pri dobiehaní úrovne vyspelých ekonomík?	44
2.4 Prečo mali recesie slabnúcí vplyv na nezamestnanosť?	48
2.5 Utlmuje sa, alebo zrýchľuje inflácia počas recesií?	57
2.6 Znižujú sa v recesiách príjmy sektora domácností?	62
2.7 Zvyšujú recesie mieru chudoby?	68
2.8 Ktoré odvetvia boli výrazne zasiahnuté a ktoré boli odolné?	71
2.9 Stabilné a labilné veličiny	75
2.10 „Zvláštne“ správanie sa niektorých parametrov ekonomiky v recesiách	79
2.11 Boli reakcie hospodárskej politiky pri recesiách adekvátne?	81
2.12 Čo pozitívne sa spája s recesiami v SR?	89
Záver	96
Použitá literatúra	98

Zoznam použitých skratiek a značiek

DD - domáci dopyt (súčet konečnej spotreby a tvorby hrubého kapitálu)

ECB - Európska centrálna banka

EUR - euro (mena)

HDP - hrubý domáci produkt

HICP - harmonizovaný index spotrebiteľských cien

HPH - hrubá pridaná hodnota

IMF - International Monetary Fund (Medzinárodný menový fond)

NACE - Štatistická klasifikácia ekonomických činností v Európskom spoločenstve

NBS - Národná banka Slovenska

NX - čistý export (rozdiel exportu a importu výrobkov a služieb)

p. b. - percentné body

PP - produktivita práce

PZI - priame zahraničné investície

SVE- stredná a východná Európa

SVE 5 - „stredoeurópska päťka“ bývalých transformujúcich sa ekonomík, V4 plus Slovinsko)

ŠÚ SR - Štatistický úrad Slovenskej republiky

THFK - tvorba hrubého fixného kapitálu

V 4 - krajiny tzv. Vyšehradskej štvorky (Česko, Slovensko, Poľsko a Maďarsko)

VV - verejné výdavky

WEO - World Economic Outlook (Výhľad svetového hospodárstva)

Úvod

Ekonomické recesie vníma väčšina verejnosti ako negatívny jav. Ako nepriaznivé obdobie, v ktorom sa ekonomike nedarí, vzrastá nezamestnanosť, poklesne životná úroveň, stúpa neistota....

Ekonomika je živý organizmus. Je tvorená konaním miliónov subjektov. Nie je teda žiadny dôvod pre to, aby sa vyvíjala rovnomerne. Nevyhnutne má svoje silnejšie a slabšie momenty – a to sa v minulosti nepodarilo odstrániť ani direktívnym riadením. Existuje rad teoretických prístupov, ktoré sa snažia zodpovedať otázku, prečo je ekonomika rozkývaná. Možno by bolo jednoduchšie hľadať príčiny, pre ktoré by sa mala ekonomika vyvíjať rovnomerne, bez výkyvov. Veľa by sme ich nenašli.

Ekonomovia však nevidia recesiú ako čisté zlo v ekonomike. Popri všetkých nepriaznivých a verejnosť znepokojujúcich javov prináša aj nejaké pozitívne stimuly. Provokujú k lepším stratégiám, k zmene štruktúry ekonomiky, či k realizácii reforiem, ktoré by sa v „lepších časoch“ iba odkladali.

Vzhľadom na svoj spoločenský dopad sú ekonomické recesie nielen lákavým objektom ekonomického výskumu, ale aj citlivou spoločenskou a politickou témou. Prečo je dobré rozumieť recesiám? Ich poznanie je výhodné pre obranu (defenzívny pohľad) aj útok (ofenzívny pohľad):

- 1) Defenzívny pohľad: Keď chápeme príčiny recesií, zákonitosti ich priebehu a pod., vieme sa účinnejšie brániť. V lepšom prípade im v niektorých prípadoch predchádzať.
- 2) Ofenzívny pohľad: Ak rozumieme tomu, ako recesia „premieša“ štruktúru ekonomiky a aké nové prvky prinesie, vieme podporiť schopnosť ekonomiky prispôbiť sa a využiť recesiú na urýchlenie niektorých progresívnych zmien. Niekedy recesia

prinesie aj možnosť uskutočniť zmeny, na ktoré v iných časoch nie je dostatok vôle či politického odhodlania. Niekedy si ekonómovia povedia aj „vdďaka za túto recesiu“, lebo umožní vyvinúť tlak na politikov, aby realizovali nejakú potrebnú zmenu, zvýši sa naliehavosť zmien, ktoré sú síce potrebné, ale v časoch priaznivejšieho vývoja sa odkladajú.

Ekonomika Slovenska za tri desaťročia (od pádu komunizmu) prešla štyrmi fázami svojho útlu. Každá bola úplne iná- mala iné príčiny, iný priebeh, priniesla iné výzvy pre tvorcov politík. O tom je táto monografia.

Charakter, štruktúra a ciele tejto publikácie

Táto kniha má ambíciu byť vedecko – popularizačnou. Chce smerovať k novým poznatkom, ale pritom ich chce prerozprávať vo forme prijateľnej pre širšiu odbornú verejnosť a záujemcom o spoločenské dianie. Skúša preto kombinovanie metód ekonomickej analýzy a vysvetľovaním prístupnejšou formou.

Postupnosť je nasledovná: Začíname (Časť I) pohľadom „zvrchu“ na výskyt ekonomických recesií na Slovensku, predstavíme fázy poklesu a zaradíme ich do celkového kontextu vývoja ekonomiky v období 1990 - 2021. Následne tieto prípady podrobíme podrobnejšiemu preskúmaniu. Budeme sa v nej venovať príčinám, priebehu a pozoruhodným sprievodným javom jednotlivých prípadov. Otázky pre túto kapitolu znejú nasledovne:

-Aké boli príčiny recesií v slovenskej ekonomike? Ukážeme, že boli veľmi rôznorodé, pri pohľade na ich príčiny bola každá z týchto recesií úplne originálna, jedinečná.

-Ako a prečo sa priebeh a dopad recesií odlišovali? Mali rôznu hĺbku, dĺžku, prejavy. Zdôvodníme to.

Po separátnom pohľade na jednotlivé prípady recesií sa budeme venovať preskúmaniu problémov súvisiacich s recesiami, a to hľadaním odpovedí na sériu otázok (v Časti II). Pri nich sa odpútame od pozorovania výkyvov HDP (ktoré slúžia na meranie recesií) a zameriame pozornosť na rad iných ukazovateľov, napríklad na zmeny v príjmoch domácností, zmeny v príjmovej nerovnosti, v chudobe, v cenovej stabilite a podobne.

Cieľom tejto publikácie je vysvetliť špecifiká ekonomických recesií v SR. A tiež ukázať, že recesia nie je iba pokles, po ktorom zase príde rast. Je to aj moment, ktorý oddeľuje kvalitatívne odlišné etapy vývoja a tiež odhaľuje nové príležitosti.

Časť I: Dekády oddelené ekonomickými recesiami

V tejto kapitole zmapujeme problém: posúdime výskyt ekonomických recesií, ich frekvenciu, hĺbku, trvanie a súlad, či nesúlad s podobnými útlmami ekonomiky v ďalších krajinách.

1.1 Pravidelné, ale zakaždým iné

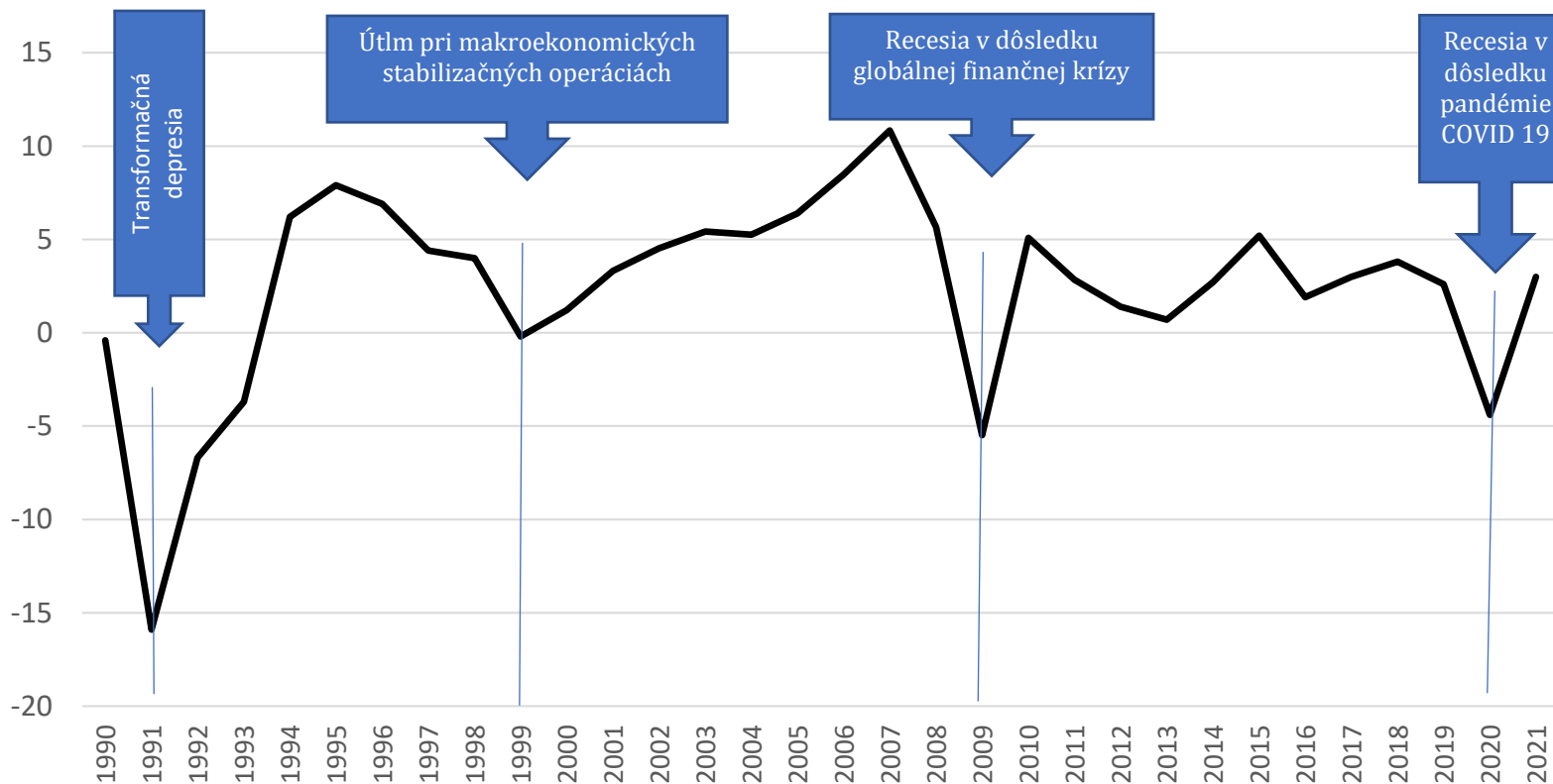
Vyhľadávame tu situácie, v ktorých sa rast slovenskej ekonomiky výrazne spomalil alebo dokonca došlo k prepadu ekonomiky (poklesu reálneho HDP). Pri pohľade na vývoj výkonu ekonomiky ľahko identifikujeme štyri obdobia výrazného útlmu (graf 1.1). Ekonomická teória bežne definuje recesiú ako stav, keď aspoň dva štvrtroky po sebe klesá reálny HDP¹. V súlade s tým môžeme do našich pozorovaní zahrnúť prípady recesií na začiatku 90. rokov aj na ich konci, recesie v rokoch 2009 a 2020. Najmiernejšia z nich bola na prelome rokov 1999 a 2000, najhlbšia na začiatku 90. rokov (porovnaj v grafe 1.1).

Útlmy ekonomiky sa normálne vyskytujú ako súčasť hospodárskych cyklov. Ale hlavne v priebehu transformácie ekonomiky SR sa objavili aj pády zapríčinené špecifickými faktormi, aké sa v štandardných trhových ekonomikách nevyskytujú (alebo sa vyskytujú v podstatne menej výraznej podobe).

Približne s odstupmi v dĺžke jedného desaťročia sa objavovali útlmové fázy, ktoré tu budeme jednotne nazývať recesiami. Opakovanie pádov ekonomickej aktivity v cca. 10 – ročných periódach vyzerá v grafe 1.1 ako zákonitosť. Ale o zákonitosť nejde: každá útlmová fáza mala iné príčiny.

¹ K teoretickým a metodologickým otázkam hospodárskych výkyvov pozri napr. Matoušková, Čaplánová, Horbulák a Sirakovová (2021).

Graf 1.1: Útlmy ekonomiky SR (zmeny reálneho HDP v %)

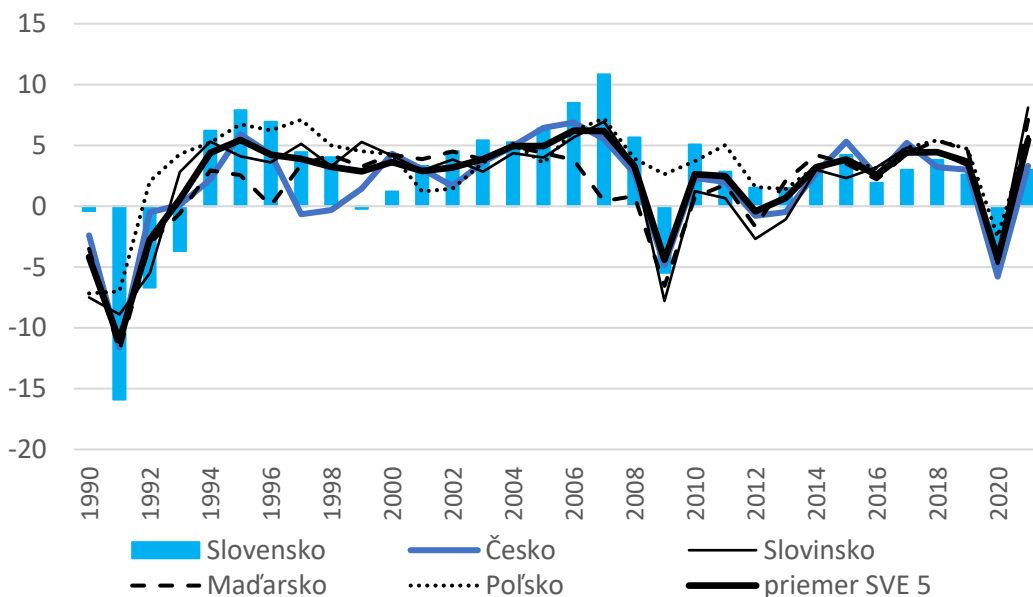

Prameň: Údaje podľa Eurostat-u a ŠÚ SR (údaje pred 1996), vlastné spracovanie. Údaje do roku 1995 môžu mať nižší štandard kvality.

Ako ešte ukážeme neskôr, niektoré momenty pri týchto štyroch útlmoch boli priam „učebnicové“ a zasluhujúce si pozornosť kvôli ďalšej tvorbe hospodárskej politiky. A niektoré skúsenosti treba brať do úvahy aj v súčasnosti.

Recesie v hospodárstve SR boli približne v súlade s vývojom v ostatných ekonomikách SVE 5 (päť krajín strednej a východnej Európy, ide o V4 + Slovinsko, graf 1.2). V celom súbore krajín sme mohli pozorovať štyri obdobia poklesu (či aspoň spomalenia) ekonomickej aktivity. Najvýraznejší prepád sa objavil hneď pri spustení hospodárskych reforiem (začiatok transformácie), miernejší pokles v druhej polovici 90. rokov, potom pokles s dvojitým dnom pri globálnej kríze (hlbšie dno 2009, druhé 2012 / 2013) a ostatná recesia sa objavila pri nástupe globálnej pandémie v roku 2020. Medzi týmito dnami prebiehali podobné rastové fázy. To znamená, že tam muselo byť veľa spoločných faktorov.

Graf 1.2: Zmeny reálneho HDP (%) v krajinách SVE 5: výskyt recesií bol veľmi podobný

Poznámka: Údaje po rok 1995 nemajú takú kvalitu a vierohodnosť, ako neskoršie údaje.

SVE – stredná a východná Európa. SVE 5 sú krajiny V 4 a Slovinsko.

Prameň: IMF WEO Database a Eurostat

Podobnosť výkyvov súvisela jednak s kooperáciou týchto krajín (spoločný obchod, ekonomická integrácia), ale aj so spoločnými charakteristikami a podobnými procesmi, ktoré v nich prebiehali (podobné reformy, podobné štruktúrne problémy, podobný postup transformácie na štandardné trhové ekonomiky).

V každej ekonomike sa ale striedajú fázy rastu a spomalenia (alebo až pádu). Aj v štandardnej trhovej, ale aj hybridnej alebo štátom „riadenej“. Silné a slabé obdobia sa striedajú, odlišné sú však príčiny takýchto výkyvov a politiky, ktorými ich vlády ovplyvňujú. Vo vývoji slovenskej ekonomiky sme ľahko identifikovali štyri fázy recesií. Každá z nich však predstavuje úplne iný príbeh, každý takýto pokles mal svoje zvláštne príčiny a sprievodné javy. Hlavne v priebehu transformácie ekonomiky sa objavili aj pády zapríčinené špecifickými faktormi, aké sa v štandardných ekonomikách nevyskytujú (alebo sa vyskytujú v podstatne menej výraznej podobe). Mimo iné tu chceme ukázať, že nie je jedno, čo stálo v pozadí recesie. Sprievodné javy aj dôsledky boli vždy rôzne. Preto ďalej dávame priestor predstaveniu každej recesie, v rovnakej štruktúre (predstavenej v rámečku 1.1). Takáto jednotná štruktúra predstavenia jednotlivých prípadov by mala napomôcť lepšej prehľadnosti a ľahšej identifikácii podobných a odlišných javov. Pri predstavení prípadov nepôjdeme vždy do detailov: viaceré javy budú analyzované v Časti II tejto publikácie.

Rámček 1.1: Štruktúra rozboru prípadov recesií

- 1) Predstavenie prípadu recesie a zaradenie do historického a spoločenského kontextu
- 2) Príčiny, ktoré recesiou vyvolali
- 3) Parametre poklesu ekonomiky a dôležité sprievodné javy
- 4) Prekonanie a použité politiky

1.2 Prípady I: Transformačná depresia (začiatok 90. rokov 20. storočia)

Predstavenie prípadu recesie a zaradenie do historického a spoločenského kontextu

Doteraz najhlbší zaznamenaný prepád sa dostavil hneď na začiatku transformácie bývalej socialistickej ekonomiky na trhovú, po spustení prvých elementárnych reforiem. Ekonomická transformácia si vyžadovala zásadnú zmenu pravidiel, pritom odskúšaný algoritmus v podobných podmienkach absentoval. Zásadná zmena pravidiel znamenala samozrejme šok a pokles ekonomiky, ktorého hĺbku bolo vopred takmer nemožné odhadnúť. Rozhodovanie o týchto reformných krokoch sa niekedy trochu zjednodušene popisuje ako súboj razantného, časovo koncentrovaného postupu („Washingtonský konsenzus“ alebo tiež „šoková terapia“) a krokovitého, viac rozloženého postupu („evolučná perspektíva“)². V skutočnosti nešlo o súťaž dvoch rovnocenných prístupov, tzv. „evolučná perspektíva“ niekedy až s oneskorením reagovala na realizované kroky. Ekonómovia, ktorí reálne ovplyvnili priebeh začiatku transformácie v strednej Európe, boli prevažne zástancovia koncentrovaného prístupu (na otázku „prečo robiť reformy naraz“ odpovedal napr. Kornai, 1990).

Príčiny, ktoré recesiou vyvolali

Dôvodov bolo veľa³ a vzájomne sa umocňovali vo svojom vplyve:

- 1) *Cenový šok a s tým súvisiaci pokles kúpnej sily. Liberalizácia predtým regulovaných cien zvýšila ceny na úroveň reálnych nákladov a na úroveň daní pomermi na rodiacich sa trhoch. Pri nedostatkovosti žiadanych tovarov v bývalej socialistickej ekonomike toto viedlo k skoku v cenovej hladine. Skok v cenovej hladine, ktorý nebol plne kompenzovaný skokom*

² Podrobnú analýzu týchto dvoch prístupov priniesol napr. Roland (2000).

³ Pre podstatne komplexnejší pohľad na tieto faktory pozri Průcha (2009). Nie je našou ambíciou konkurovať takémuto komplexnému historicko – ekonomickému prehľadu, iba pripomínáme niekoľko zásadných faktorov.

v príjmach, viedol k poklesu kúpnej sily a tým k poklesu vnútorného dopytu (pozri v grafe 1.3).

- 2) Zvýšené pokrývanie dopytu dovozom. Dopyt po zahraničnom tovare, ktorý v uzavretej socialistickej ekonomike nemohol byť uspokojený, nachádzal svoje uspokojenie po liberalizácii zahraničného obchodu. Zahraničný tovar začal náhle nahrádzať ten domáci- čím znovu klesol vnútorný dopyt po domácich produktoch.*
- 3) Rozvrat v zahraničnoobchodných reláciách. Zahraničný obchod socialistických krajín bol koordinovaný Radou vzájomnej hospodárskej pomoci. Rozpad tohto mechanizmu na určitý čas skomplikoval pôsobenie exportérov.*
- 4) Zastavenie zbrojnej výroby. Išlo čiastočne o politické rozhodnutie a gesto humanizmu. A sčasti o rozhodnutie ekonomické, pre problémy v obchodných vzťahoch s krajinami, do ktorých takýto export smeroval. Slovenské strojárne podniky realizovali aj zbrojnú výrobu, ktorá bola náhle a ťažko kompenzovateľne zastavená.*
- 5) Tlmenie dopytu reštriktívnou politikou. Potreba zabrániť hrozbe hyperinflácie priniesla opatrenia na obmedzenie rastu dopytu. To však nevyhnutne ďalej prehlbovalo depresiu.*
- 6) Inštitucionálne vákuum. Zásadná zmena pravidiel fungovania ekonomiky priniesla etapu, v ktorej staré pravidlá už neplatia a tie nové ešte nefungovali dostatočne. Takáto situácia neistoty nemotivovala k hľadaniu dlhodobých stratégií pre prosperitu podnikov, skôr k vyčkávaniu alebo využitiu tohto vákua pre získanie rýchleho prospechu. Časť domácej podnikovej sféry tým (aspoň dočasne) utrpela.*

Z vyššie uvedeného (a pravdepodobne neúplného) výpočtu faktorov vyplýva, že túto doteraz najhlbšiu recesiu⁴ spôsobil rad vzájomne prepletených, prevažne jednorazových a špecifických faktorov. Niektoré z týchto faktorov v určitej chvíli prispievali k vzniku prvej depresie, zato však boli nevyhnutné k tomu, aby sa v dlhodobejšom horizonte mohla sformovať funkčná trhová ekonomika.

⁴ Hĺbku tejto depresie treba vnímať s určitou toleranciou. Vtedajšia štatistika ešte nedokázala dostatočne zachytiť aktivity novovznikajúcich malých podnikov. Prepad mohla oficiálna štatistika nadhodnotiť a v skutočnosti depresia nemusela byť až taká hlboká.

Parametre poklesu ekonomiky a dôležité sprievodné javy

V tomto prípade sme konfrontovaní s určitou nepresnosťou údajov – kvalita ekonomickej štatistiky v momente pádu socialistickej ekonomiky ešte nemala úroveň, na akú sme zvyknutí v súčasnosti. Preto je potrebné prezentované údaje prijímať s dávkou tolerancie. Sila, s akou transformačná depresia zasiahla bývalé socialistické ekonomiky, je vykreslená údajmi v tabuľke 1.1. Vyplýva z nej napríklad, že hĺbka kumulatívneho poklesu reálneho HDP v SR bola pomerne výrazná na pomery krajín V4. Ale pri rozšírení pohľadu na väčší súbor ekonomík už pokles v SR tak dramaticky nepôsobí. Rozhodne išlo o jav plošne postihujúci tieto ekonomiky v počiatočnej fáze ich transformácie.

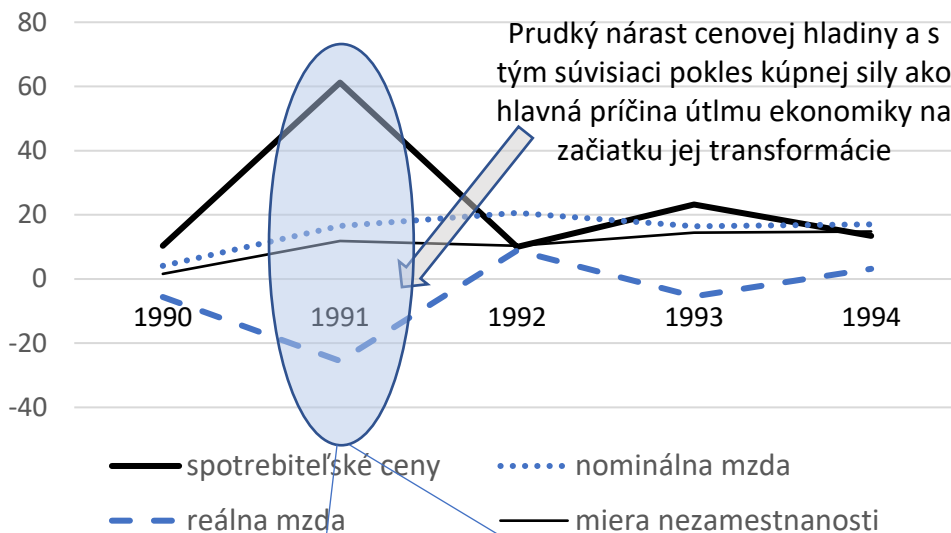
Tabuľka 1.1: Parametre transformačnej depresie v bývalých socialistických ekonomikách

Aký bol kumulatívny pokles reálneho HDP za obdobie transformačnej depresie? (Koľko % HDP krajina „stratila“ v priebehu útľmu ekonomiky, za obdobie od 1991 do prvého oživenia?)			
Slovensko	23,1	Litva	43,9
Česko	14,7	Lotyšsko	46,5
Maďarsko	15,1	Estónsko	33,7
Poľsko	7,0 (*)	Slovinsko	13,9
Rumunsko	20,6	Rusko	40,1
Bulharsko	40,6	Ukrajina	58,3
Srbsko	55,8	Bielorusko	35,3
Chorvátsko	35,9	Moldavsko	62,9
Po koľkých rokoch od roku 1990 prichádza prvý nameraný rast ekonomiky (a je teda prekonaná transformačná depresia)?			
Slovensko	4	Litva	5
Česko	3	Lotyšsko	4
Maďarsko	4	Estónsko	4
Poľsko	2 (*)	Slovinsko	3
Rumunsko	3	Rusko	7
Bulharsko	8	Ukrajina	10
Srbsko	4	Bielorusko	6
Chorvátsko	4	Moldavsko	7

Poznámka: Údaje o Poľsku sú ovplyvnené skutočnosťou, že depresia začala skôr ako inde. Preto tabuľka nezachytáva celé obdobie poľskej transformačnej depresie (a údaje sú preto „priaznivejšie“).

Prameň: Vlastné výpočty a spracovanie podľa údajov IMF WEO Database.

Graf 1.3: Prenos cenového šoku do poklesu reálneho HDP v ekonomike SR pri nástupe transformačnej depresie

Priamy negatívny vplyv na spotrebu domácností.

Veľmi výrazná inflácia si vyžiadala tlmiaču, úspornú hospodársku politiku.

Negatívny vplyv na spotrebu verejnej správy aj na investície.

1991	-28,4	-17,8	-21,1	33,4
Zložka agregátneho dopytu	Konečná spotreba domácností	Konečná spotreba verejnej správy	Tvorba hrubého kapitálu (Investície)	Export výrobkov a služieb
	Domáci dopyt			Vonkajší dopyt

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Štatistického úradu SR

Prekonanie a použité politiky

Vzhľadom na špecifiká tohto prípadu neprichádzalo do úvahy využitie takých nástrojov hospodárskej politiky, aké sa v hlavnom prúde

ekonómie chápu ako expanzívne, ekonomiku oživujúce. Takáto recesia nie je ani zlučiteľná s nejakým štandardným riešením, je skôr unikátna. V jednom momente sa tu napríklad stretáva výrazný inflačný šok s prudkým prepadom ekonomiky (súbeh týchto javov pri recesii nie je obvyklý; recesie sa štandardne spájajú s útlmom rastu cien, tomuto sa ešte v druhej časti budeme venovať). V záujme zastavenia mimoriadneho inflačného šoku a zabránenia destabilizácii ekonomiky boli realizované reštriktívne (a teda rast tlmiace) politiky. Tie blokovali domáci dopyt v ekonomike a prispievali k útlmu. V kritickom období (hlavne 1991) tak politika nepôsobila proti poklesu, skôr ešte pokles krátkodobo prehĺbila. Infláciu a makroekonomickú stabilitu sa však podarilo dostať pod kontrolu.

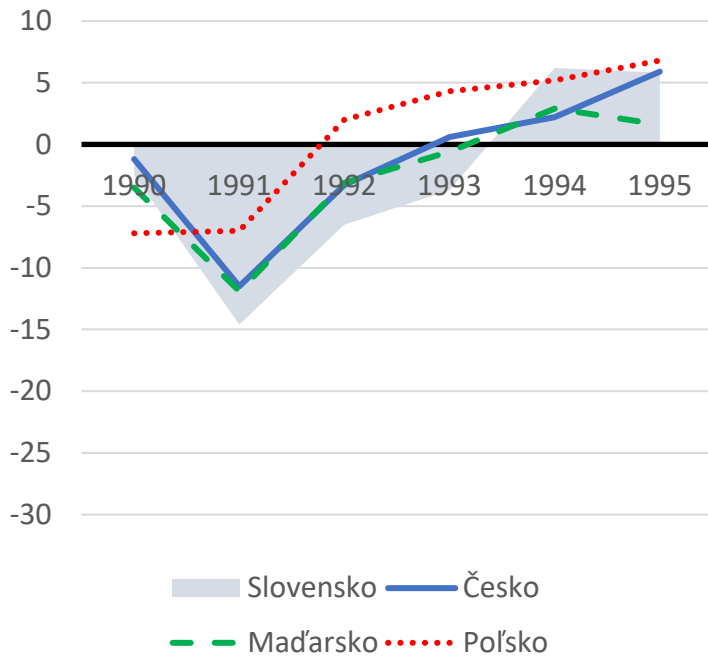
Táto recesia a jej sociálno – ekonomické dôsledky v podobe poklesu reálnej kúpnej sily obyvateľstva, nárastu nezamestnanosti, ukončenia činnosti významných podnikov a pod. prispela k spoločenskému napätiu. To napomohlo politickým silám, ktoré usilovali o rozdelenie spoločného štátu – Československa. Bezprostredný negatívny dopad recesie bol výraznejší na Slovensku, čo bolo dané menej výhodnou a menej odolnou štruktúrou slovenskej ekonomiky (v porovnaní s českou), jej nižšou výkonnosťou a celkovou vyspelosťou. Niektoré relevantné politické sily ho však interpretovali ako dôsledok presúvania nákladov transformácie československej ekonomiky na Slovensko. Bol to argument v prospech skúšania inej („vlastnej, slovenskej“) cesty transformácie v prostredí samostatného štátu (viac v Morvaj a kol., 2005). Tieto experimenty s nejasne zadefinovanou, politicky manipulovateľnou „vlastnou“ cestou boli dobre zlučiteľné s autoritárskymi tendenciami v spravovaní spoločnosti⁵. A vytvárali podhubie pre novú recesiu o niekoľko rokov neskôr.

⁵ Naprieč krajinami SVE pôsobili masívne depresie na začiatku 90. rokov ako bariéry pre realizácie ďalších reforiem a v niektorých krajinách napomohli k ustrnutiu reformného úsilia, prípadne k posilneniu autoritárskych politických síl. Utlmenie reformného úsilia viedlo k tomu, že tieto krajiny uviazli v transformačnom procese. K týmto problémom Aslund, Djankov (editori) a kol., 2017.

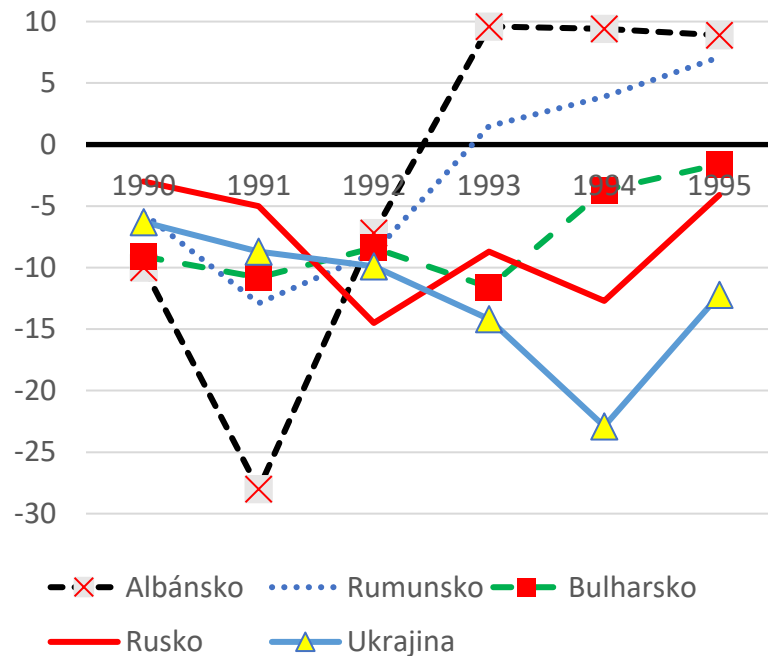
Graf 1.4: Priebek transformačnej depresie v bývalých socialistických štátoch

(zmeny reálneho HDP v %)

a) V ekonomikách V4

b) v ďalších krajinách strednej a východnej Európy (SVE)

Prameň: IMF WEO Database

Ekonomika SR sa k rastu prepracovala po roku 1993. A približne okolo roku 1997 sa objem reálneho HDP vrátil na úroveň pred recesiou. Po prekonaní vyššie charakterizovanej transformačnej depresie na začiatku 90-tych rokov bola v praktickej hospodárskej politike prítomná značná snaha nielen obnoviť, ale až maximalizovať rast ekonomiky. V polovici 90. rokov bol vtedajšími tvorcami hospodárskej politiky preferovaný silný ekonomický rast (až akási honba za čím vyšším číslom tempa rastu), v danej chvíli bol význam rastu preceňovaný. Napríklad typickou črtou makroekonomickej politiky bola viera, že ekonomický rast je všeliak schopný prekryť vtedajšie štrukturálne nedostatky ekonomiky. Problémy fiškálnej nerovnováhy mal taktiež vyriešiť silný ekonomický rast, vyvolávajúci zvýšenie budúcich rozpočtových príjmov. Prudko rastúci reálny HDP bol vnímaný ako prostriedok preklenutia mnohých problémov, ktoré boli dané deformovaným, nekonkurencieschopným hospodárstvom tých čias⁶.

1.3 Prípady II: Záchrana stability za cenu útlmu (1999 – 2000)

Predstavenie prípadu recesie a zaradenie do historického a spoločenského kontextu

Ide o najmiernejšiu zo štyroch recesií ekonomiky SR, ktorá sa odohrala na prelome rokov 1999 a 2000. Pokles reálneho HDP trval iba dva štvrtroky za sebou (posledný štvrtrok v roku 1999 a prvý v roku 2000), preto tento prípad iba veľmi tesne spĺňa definíciu recesie. Celoročné údaje o zmenách HDP nepadli výraznejšie do záporných čísel, keďže v ostatných štvrtrokoch bol nameraný aspoň slabý rast. Predsa však v atmosfére zdôrazňovania silného rastu v druhej polovici 90. rokov pôsobila aj takáto slabá recesia ako šok pre spoločnosť. Po prekonaní transformačnej depresie sa aj vplyvom politických deklarácií udržiavali očakávania silného rastu – a opätovná potreba stabilizačných opatrení spolu s recesiou boli výrazne nepopulárne. Niekoľko rokov po náročných

⁶ Podrobnosti v Marcinčin a Beblavý (editori) a kol., 2000.

reformných a stabilizačných opatreniach tu bola potreba opätovných korekčných opatrení, doriešenia nedokončených reforiem, zásadnej reštrukturalizácie a inej hospodárskej stratégie⁷. Prístup k rozvoju ekonomiky z polovice 90. rokov sa už prejavoval ako neudržateľný.

Po transformačnej depresii išlo o druhý prípad recesie, ktorej hlavné príčiny treba vidieť v domácej ekonomike (na rozdiel od ďalších dvoch prípadov, s ktorými sa ešte stretieme).

Príčiny, ktoré recesiou vyvolali

K pochopeniu tejto recesie je potrebné vnímať charakter ekonomickej politiky tesne pred ňou. Masívna podpora ekonomického rastu v druhej polovici 90. rokov, s realizáciou silno intervencionistickej politiky a podporou domáceho dopytu nástrojmi fiškálnej politiky krátkodobo viedla k vysokým tempám rastu ekonomiky, ale za cenu finančného vyčerpania verejného sektora. Ekonomika toho obdobia bola poznačená vážnymi deformáciami: trhová ekonomika sa ešte len formovala, štátna ingerencia v ekonomike bola veľmi výrazná, podstatná časť podnikov ešte mala problémy s konkurencieschopnosťou, neprešla zásadnou reštrukturalizáciou ani nemala strategického vlastníka, bankový sektor ešte len čakal na svoje ozdravenie. Ekonomika sa ešte nesprávala podľa pravidiel, aké poznáme z vyspelých západoeurópskych ekonomík⁸. Tlak na maximalizáciu rastu v takejto hybridnej ekonomike bol pozoruhodným manévrom. Pravda, transformačný proces v tejto svojej fáze nebol podložený nejakými skúsenosťami, overenými postupmi či prípadovými štúdiami. Išlo o jedinečný proces, rozhodne nešlo o nejakú politiku založenú na pozorovaniach.

Neudržateľnosť takejto hospodárskej politiky⁹ spolu s politickými zmenami po voľbách v roku 1998 viedli k prijímaniu rozsiahlych súborov

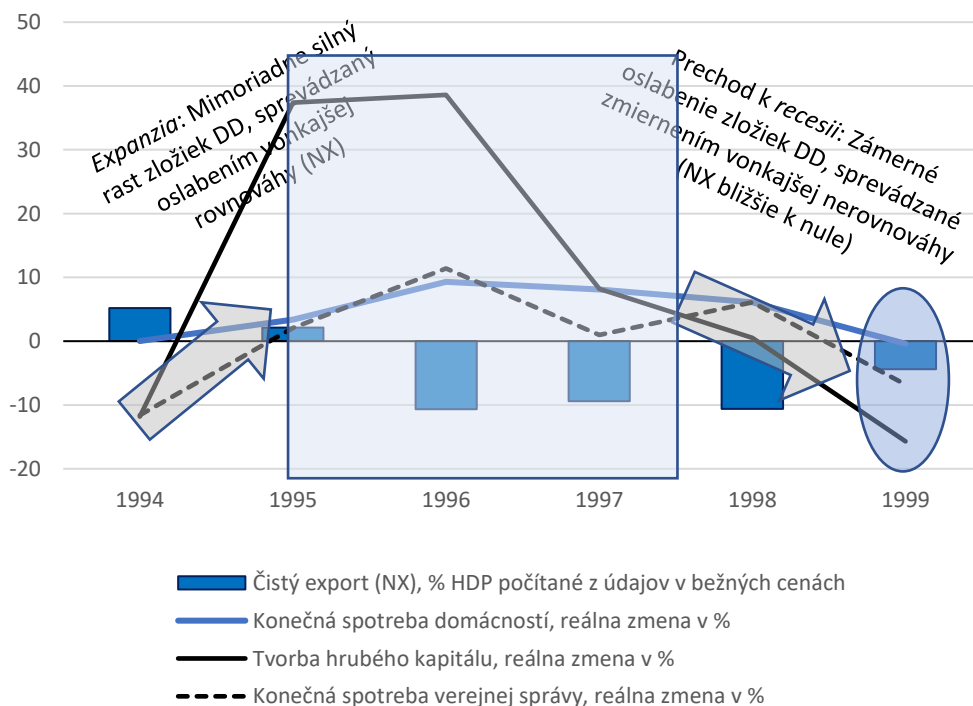
⁷ Autentický pohľad na tvorbu verejných politík tých čias ponúka Schmögnerová, (2016).

⁸ Skutočnosť, že v spomínanom období sa fungovanie slovenskej ekonomiky podstatne líšilo od princípov štandardnej trhovej ekonomiky preukazuje modelovým prístupom napr.: Luptáčík, M. a kol. (2006).

⁹ K tejto téme pozri napr. Morvay a kol. (2005).

makroekonomických stabilizačných opatrení. Tie obnovovali stabilitu ekonomiky (verejné financie, bežný účet platobnej bilancie), odstraňovali niektoré deformácie podnikateľského prostredia (napr. prinášali tvrdšie rozpočtové obmedzenia pre sektor štátnych organizácií), pritom však dočasne utlmili ekonomický rast. Tvorcovia hospodárskej politiky tých čias hovorili o „mäkkom pristátí“ („soft landing“) vynútenom tromi cyklami rozsiahlych súborov stabilizačných opatrení v rokoch 1999 - 2000. Keďže relatívne rýchla náprava narušenej makrostability viedla cez utlmenie domáceho dopytu, boli prvé opatrenia vedené práve takýmto smerom (grafy 1.5 a 1.6)

Graf 1.5: Ako expanzia domáceho dopytu v nestabilnej ekonomike viedla k neutržateľnému stavu: Pohľad na zložky domáceho dopytu v 90. rokoch v ekonomike SR.

*Poznámka: Údaje po rok 1995 nemajú takú kvalitu ako neskoršie údaje (vid' pri grafe 1).
 NX- čistý export (rozdiel exportu a importu výrobkov a služieb).
 DD- domáci dopyt, ktorý je súčtom konečnej spotreby domácností, konečnej spotreby verejnej správy a tvorby hrubého kapitálu.*

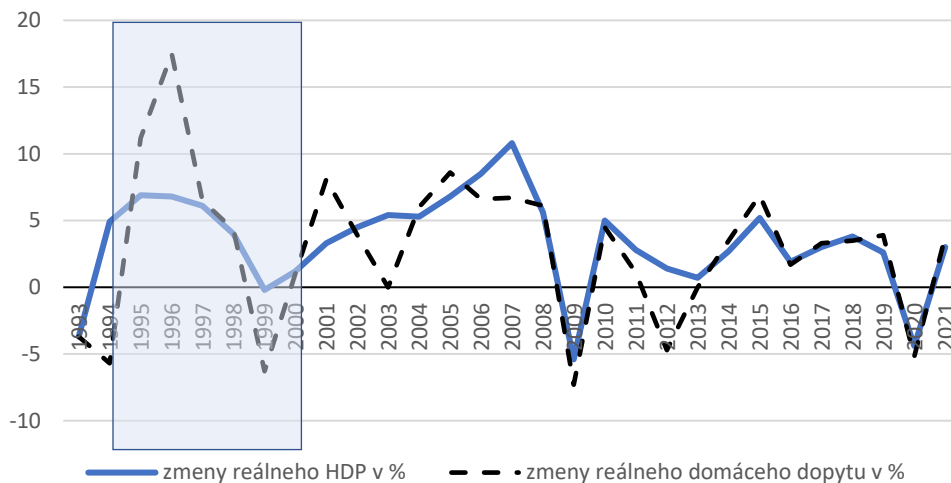
Prameň: údaje Štatistický úrad SR a Eurostat, vlastné spracovanie

Po uvedenej skúsenosti vznikla potreba politiky, ktorá vytvorí rastovú trajektóriu na nových pilieroch: na zlepšenom podnikateľskom prostredí, príleve investícií, ozdravenom bankovom sektore, štruktúrnych zmenách podnikov a pod. Už počas stabilizačných opatrení v rokoch 1999–2000 sa tvoril základ pre takúto novú stratégiu (napr. príprava ozdravenia bánk, odstraňovanie deformácií v podnikovej sfére, sprísnené pravidlá v systéme verejných financií...). Vytváral sa tak priestor pre novú rastovú fázu, na aspoň čiastočne perspektívnejších princípoch.

Parametre poklesu ekonomiky a dôležité sprievodné javy

Predmetné obdobie je označené rámčekom v grafe 1.6. Vidno v ňom výrazné výkyvy HDP, ale hlavne výrazné výkyvy domáceho dopytu. Krátko pred recesiou bol ekonomický rast masívne podporovaný nástrojmi blízkyimi dopytovo orientovanej hospodárskej politike: stimulovanie domáceho dopytu expanziou verejných výdavkov, realizáciou rozsiahlych verejných infraštruktúrnych investícií, deficitným hospodárením v záujme podpory tzv. rozvojových impulzov a pod. Ako vidno v grafe 1.6, v sledovanom období došlo k mimoriadnemu výkyvu v dynamike domáceho dopytu: išlo o najsilnejší rast domáceho dopytu v histórii ekonomiky SR. Pri podrobnejšom pohľade (v grafe 1.5) vidno, že medzi rokmi 1994 a 1996 sa všetky zložky domáceho dopytu (spotreba domácností, spotreba verejnej správy a tvorba hrubého kapitálu) dostali z medziročného klesania do mimoriadne silného rastu. V tomto momente dosiahli všetky tri menované zložky domáceho dopytu rekordne vysoké tempá rastu - a to suverénne najvyššie za obdobie 1991 - 2021. Za povšimnutie stojí predovšetkým rast reálnej tvorby hrubého kapitálu o približne 37% - 38% dva roky po sebe (k tomu treba poznamenať, že veľký podiel na tom mali verejné investície a investičná politika štátu, s často spornou efektívnosťou takto realizovaných investícií).

Graf 1.6: Zmeny reálneho HDP a domáceho dopytu v slovenskej ekonomike

Poznámka: Údaje po rok 1995 nemajú takú kvalitu ako neskoršie údaje a treba ich vnímať s toleranciou (boli doplnené zo starších publikácií ŠÚ SR, v aktuálne dostupných databázach sa nenachádzajú). Vyznačené je obdobie s mimoriadnym výkyvom domáceho dopytu v „prvej rastovej vlne“- toto obdobie je tu predmetom pozornosti.

Prameň: Štatistický úrad SR a Eurostat.

Stimulovanie rastu ekonomiky podporou domáceho dopytu prichádza do úvahy, chápe sa však ako krátkodobý stimul, ktorý je použiteľný v definovaných prípadoch: keď je príčinou absencie rastu práve nejaký dopytový šok a ekonomika disponuje vhodnými nevyužitými kapacitami, ktoré na zvýšený domáci dopyt môžu pružne zareagovať. Slovenská ekonomika v polovici 90. rokov nespĺňala ani jednu z týchto podmienok. Prudký rast domáceho dopytu pri nekonkurencieschopnom, deformovanom podnikovom sektore znamenal, že rastúci dopyt sa pokrýval rastúcim dovozom. A ten nebol vyvažovaný dostatočným vývozom, ani prílevom investícií. V prípade malej otvorenej ekonomiky so zaostalým domácim podnikovým sektorom je logické, že pri prudkom zvýšení domáceho dopytu to bude práve dovoz, ktorý pružne zareaguje a pokryje tento rastúci dopyt. Preto sme v grafe 1.5 mohli pozorovať výrazné zhoršenie hodnôt vonkajšej rovnováhy (hodnoty tzv. čistého exportu). Verejnými výdavkami stimulovaná

expansion domáceho dopytu tak viedla primárne k výraznému zhoršeniu vonkajšej rovnováhy, len sekundárne k rastu domáceho HDP. Vyčerpávali sa verejné zdroje a súčasne sa udržiavala značná vonkajšia nerovnováha. Bola to vtom čase priam učebnicová ukážka fungovania tzv. dvojitého deficitu (keď sa súčasne narúša rovnováha verejných financií aj bežného účtu platobnej bilancie). K pochopeniu tejto situácie ešte treba pridať, že platil režim fixného výmenného kurzu- kurz tak nemohol svojím pohybom obnovovať vonkajšiu rovnováhu.

Okrem dvojitého deficitu bol typickým sprievodným problémom tejto recesie výrazný nárast životných nákladov aj miery nezamestnanosti. Nárast životných nákladov súvisel so zvyšovaním regulovaných cien (odstránenie politicky motivovanej deformácie cien) aj zvyšovaním sadzieb nepriamych daní (kvôli konsolidácii verejných financií). Výrazný vzostup nezamestnanosti bol daný súbehom recesie, tlaku na reštrukturalizáciu podnikov, ale aj nárastu počtu osôb prichádzajúcich na trh práce (demografický faktor). Týmto javom sa budeme ďalej venovať v druhej časti tejto publikácie.

Prekonanie a použité politiky

Keďže okamžitým riešením na sanovanie makroekonomickej stability bolo utlmenie rastu domáceho dopytu, vláda sa rozhodla pre takýto krok (NBS ho doplnila zmenou kurzového režimu). Tri súbory reštriktívne ladených korekčných opatrení (v rokoch 1999 a 2000) utlmili domáci dopyt a zmiernili vonkajšiu nerovnováhu- pri zastavení rastu ekonomiky. V tom období sa zjavne vylučoval výraznejší rast HDP a vonkajšia rovnováha (zlepšenie jedného parametra prinášalo zhoršenie druhého). Tento problém neskôr ustúpil spolu so zásadnou reštrukturalizáciou ekonomiky, podstatným zvýšením jej konkurencieschopnosti a ústupom neštandardných prvkov v hospodárskej politike.

Tento prípad síce so zjednodušeniami, ale zreteľne dokumentuje nevhodnosť stimulovania rastu ekonomiky masívnou expanziou domáceho dopytu v situácii, keď podnikový sektor nie je v dobrej kondícii

na to, aby na dopytový stimul zareagoval. Dlhodobý udržateľný rast nie je výsledkom krátkodobých, štátom vyvolaných dopytových stimulov. Tie môžu byť nápomocné v určitých kritických momentoch, nemôžu však nahradiť ani prekonať rozvrátený podnikový sektor.

1.4 Prípady III: Recesia v dôsledku globálnej finančnej krízy (2009)

Predstavenie prípadu recesie a zaradenie do historického a spoločenského kontextu

Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch predstavených prípadov, ide v tomto prípade o recesiu, ktorá postihla ekonomiky v celom svete. A neprišla z domácej ekonomiky, z pohľadu Slovenska bola importovaná – vznikla mimo slovenskej ekonomiky, ale na slovenskú ekonomiku tvrdo dopadla. Ukončila sa ňou silná rastová fáza z obdobia 2001 – 2007. Varovania zo svetových finančných trhov prichádzali už v druhej polovici roka 2007. Kríza na finančných trhoch sa postupne pretavila do ekonomickej recesie. Neskôr mala pokračovanie v podobe tzv. dlhovej krízy v Európe.

Po období masívneho rastu slovenskej ekonomiky málokto veril tomu, že v roku 2009 môže prísť prepád. Aj keď už bolo zjavné, že po celej Európe sa rozmáha recesia, v SR sa stále (aj v prognózach relevantných organizácií!) očakávalo len spomalenie rastu. Ťažko sa prijímala predstava, že by masívne rastúca ekonomika SR (v roku 2007 bol dosiahnutý rast reálneho HDP až 10,7 %) mohla náhle upadnúť do recesie.

Jedinečnou črtou tejto recesie bolo jej dvojité dno. Po prvom prudkom poklese v roku 2009 síce prišlo rýchle oživenie, ale to bolo iba dočasné: krátko po ňom sa objavili známky recidívy recesie. Faktory, ktoré spôsobili prvotnú recesiu, čiastočne mali svoj tlmiaci vplyv aj ďalej. Prekonanie recesie tak nebolo krátkodobým procesom. Prinieslo so sebou mimo iného potrebu inej menovej politiky aj tlak na zmenu pozície štátu v ekonomike.

Príčiny, ktoré recesiu vyvolali

Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch recesií, v roku 2009 išlo o prepád slovenskej ekonomiky spôsobený vonkajšími faktormi (globálnou krízou). O príčinách tejto krízy sa viedli niekoľkoročné diskusie a vyšlo k tejto téme nespočetne veľa publikácií. Niektoré dávali do popredia deformácie vyvolané priam absurdnou hypotekárnou bublinou (predovšetkým v USA), masívne zadlžovanie v „priaznivých časoch“ a podceňovanie finančných rizík, iné poukazovali na prehlbovanie globálnych nerovností, či na slabú a zlyhávajúcu reguláciu finančných trhov¹⁰. Pre všetky tieto faktory je spoločné, že súvisia s finančnými trhmi a rozdeľovaním (recesia teda mala iniciátora vo vnútri ekonomického systému, ale mimo ekonomiky SR). Domáca ekonomika mala iba malé možnosti korigovať jej priebeh. Vysoko otvorenú a exportne orientovanú ekonomiku SR zasiahla zvonku prichádzajúca recesia logicky cez export. Výpadok vonkajšieho dopytu (a teda výpadok exportu zo SR) bol taký masívny, že malá otvorená slovenská ekonomika, s pomerne malým vnútorným trhom, nemohla takémuto šoku odolávať (graf 1.7).

Už bolo zmienené, že pozoruhodným momentom tejto recesie bolo jej dvojitité dno v celoeurópskom pohľade. Niektoré deformácie ekonomík (ako tzv. dlhová kríza) boli také hlboké, že ekonomiky sa naprávali „na viackrát“. Po prvom, hlbokom dne v roku 2009 sa síce obnovil rast, ale s pretrvávajúcimi obmedzeniami. Tie vyústili do druhého, menej výrazného dna na prelome rokov 2012/2013 a do ďalšieho vleklého problému s dynamikou európskych ekonomík. Návrat k ekonomickému rastu bol mimoriadne komplikovaný, niektoré obvyklé páky hospodárskej politiky stratili účinnosť (ešte spomenieme ďalej).

¹⁰ Prehľad tejto problematiky, s posúdením úlohy možných príčin krízy pozri napr. v Helleiner (2011). Hlbšie sa tu príčinám šoku na svetových finančných trhoch nevenujeme, pretože sú z pohľadu ekonomiky SR vonkajšie; venujeme sa javom prebiehajúcim v slovenskej ekonomike.

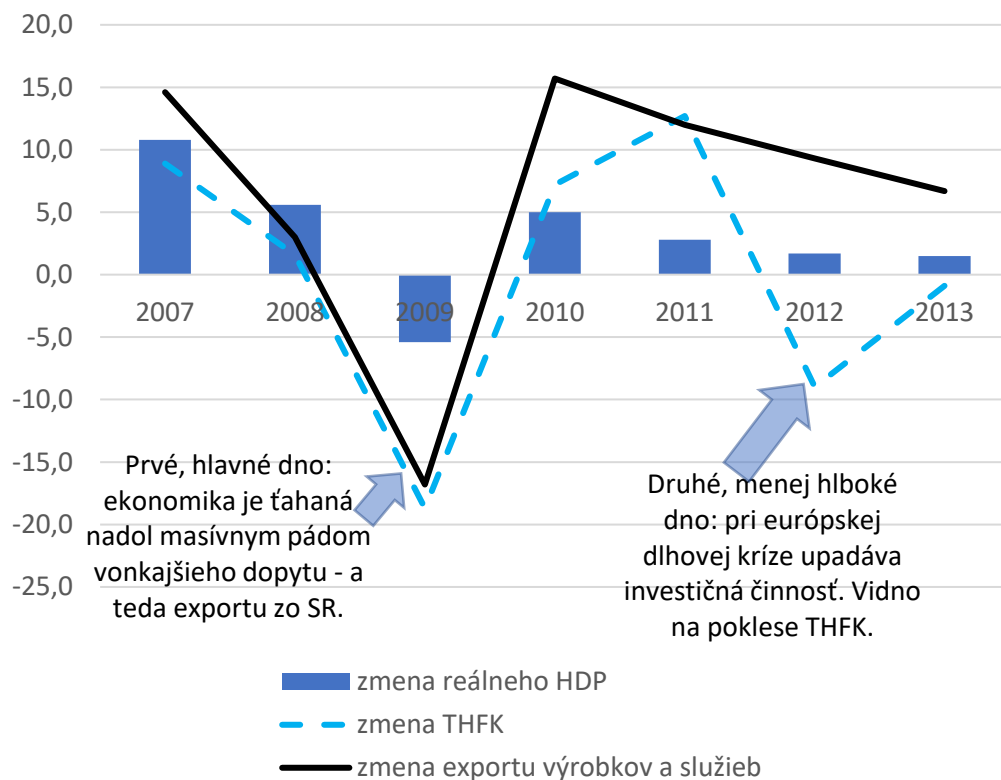
Parametre poklesu ekonomiky a dôležité sprievodné javy

Parametre prvého aj druhého dna recesie v SR sú zobrazené v grafe 1.7. Dramatický bol prepád exportu výrobkov a služieb, čo je (ako bolo vyššie spomenuté) dôsledok oslabenia dopytu v ekonomikách, do ktorých exportéri zo SR vyvážajú. Tak sa export z dovtedajšej pozície ťahúňa ekonomického rastu dostal do pozície hybnej sily poklesu (v grafe 1.7. porovnaj 15 % -ný rast exportu v roku 2007 s jeho takmer 17 % -ným poklesom o dva roky neskôr). Prudký pokles ekonomiky v roku 2009 bol vystriedaný podobne prudkým vzostupom už v nasledujúcom roku. Ale krátko po prekonaní prepádu ekonomiky v roku 2009 sa objavili obavy z druhého dna. Tieto obavy pramenili z toho, že niektoré príčiny vyvolávajúce krízu neboli eliminované. V Európe vládla tzv. dlhová kríza, dopyt bol slabý, ekonomická klíma nepriaznivá. A k tomu ešte ekonomiky (vrátane slovenskej) realizovali reštriktívnu fiškálnu politiku s cieľom obmedziť rozsiahle deficity vzniknuté po prvom dne recesie a obmedziť príliš veľké verejné dlhy. Preto v danom období v slovenskej ekonomike pôsobili tlmiaco tak vonkajšie faktory (slabý dopyt v celej Európe kvôli dlhovej kríze), ako aj tie vnútorné (reštriktívna domáca fiškálna politika). Recesia skutočne mala svoje pokračovanie s miernejším „sekundárnym dnom“ o približne tri roky neskôr. Je pozoruhodné, že druhé dno v SR bolo iba mierne, slovenská ekonomika tu nezaznamenala pokles HDP, iba spomalenie jeho rastu. K tomu zrejme prispelo aj to, že veľké exportujúce podniky pôsobiace v SR sa úspešne a rýchlo prispôbili: preorientovali sa na také regióny a na také produkty vo svojej výrobnjej škále, ktoré menej podliehali recesii (napr. menšie, menej luxusné modely automobilov dodávané na mimoeurópske trhy).

Zaujímavé momenty sa vyskytli v súvislosti s predvídaním tejto recesie. Prvé dno bolo podceňované a druhé preceňované. Po dlhom období vysokého a stále akcelerujúceho rastu v období 2001 – 2007 (častočne aj 2008) akoby tvorcovia ekonomických prognóz nepripúšťali, že môže dôjsť v slovenskej (ale podobne aj v európskej) ekonomike aj k dramatickému poklesu. Pod vplyvom dovtedajších rastových tendencií bolo (už aj pri zjavnom pôsobení globálnej krízy v druhom polroku 2008)

väčšinou relevantných prognostických tímov predpovedané iba spomalenie rastu v SR pre rok 2009. Presne naopak to bolo s druhým dnom: po prvom prepade sa rozmáhali negatívne nálady a všeobecne sa čakal druhý prepad. Druhé dno tak bolo vo všeobecnosti precenené: objavovali sa aj predpovede ešte hlbšieho prepadu ako pri prvom dne. Tu bola podcenená možnosť ekonomiky adaptovať sa. Druhé dno bolo miernejšie ako sa čakalo (napr. v SR už k poklesu reálneho HDP ani nedošlo). Je to ukážka toho, ako očakávania až príliš podliehajú tomu, čo sa v nedávnej minulosti odohralo.

Graf 1.7: Rola exportu a tvorby investícií pri recesii v SR v r. 2009
(medziročné zmeny v %)

Poznámka: Ako indikátor investícií je použitá tvorba hrubého fixného kapitálu (THFK). Ide o reálne medziročné zmeny v prípade všetkých parametrov (z reťazenia objemov). Prameň: Eurostat.

Prekonanie a použité politiky

Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch predstavených prípadov, tu domáca hospodárska politika nepôsobila ako príčina vzniku recesie. Ona tu na recesiю reagovala a pokúsila sa zmierniť jej dopady. Bol to prvý prípad, v ktorom hospodárska politika pôsobila zámerne proti poklesu (teda anticyklicky).

V prvej fáze (prvé dno, 2009) sa štát pokúšal zvýšenými verejnými výdavkami stimulovať dopyt a zmierniť tým pokles ekonomiky. Originálnym riešením v hospodárskej politike SR tých čias bolo zavedenie tzv. šrotovného (peňažná pomoc pri výmene starých automobilov za nové, s cieľom stimulovať výdavky domácností a podporiť tým dopyt). Podobnú funkciu mali napr. programy na podporu rekonštrukcie (konkrétne zatepl'ovania) domov. Ekonomickú aktivitu nezamestnaných mali stimulovať peňažné podpory na začatie podnikania fyzických osôb.

Zvýšené verejné výdavky (z nich vyššie uvedené príklady sú len ukázkou) znamenali výrazné prehĺbenie deficitu verejných financií v rokoch 2009 a 2010 a vyvolali potrebu ich konsolidácie. V tom čase však do deja vstupuje opätovné spomaľovanie a hrozba druhého dna recesie. A s tým znefunkčnenie štandardného prístupu hospodárskej politiky k prekonávaniu recesie.

Veľmi zaujímavou skúsenosťou bola strata účinnosti obvyklých, tzv. štandardných nástrojov menovej politiky. Úroky ako štandardný nástroj stratili svoju účinnosť, keďže kvôli nepriaznivým očakávaniam ani nulové úroky neprinášali zvýšený záujem o úvery a investičnú činnosť. Takéto stimulovanie ekonomiky nebolo účinné. Menová politika sa tak snažila expanzívne pôsobiť cez dovtedy bezprecedentný masívny výkup cenných papierov Európskou centrálnou bankou. Obmedzene funkčná menová politika potrebovala podporu v podobe expanzívnejšej rozpočtovej politiky. Tá však bola zviazaná potrebou ozdraviť verejné financie a zmenšiť ich deficit. V kritickej chvíli tak boli obmedzené obidve rozhodujúce politiky, ktoré by mohli ekonomiku oživovať: menová politika mala nefunkčné štandardné nástroje a expanzívna rozpočtová politika už neprichádzala do úvahy kvôli masívnym deficitom z prvého dna recesie. Aj preto bolo oživovanie európskych ekonomík (aj slovenskej)

zdĺhavé a ťažkopádne. V mnohých ekonomikách EÚ došlo k opätovnému poklesu (v roku 2012 alebo 2013).

Po prekonaní recesie sa už ekonomika SR nevrátila k takým vysokým tempám rastu, aké mala v období pred ňou. Vyčerpali sa už tie hybné sily rastu, ktoré predtým prinášali výraznú dynamiku¹¹ (ako masívny prílev PZI, preberanie technológií z vyspelých ekonomík, prenikanie na svetové trhy). V tomto období sa výrazne obmedzili toky kapitálu do strednej a východnej Európy, utlmená zostala dynamika investícií, v konečnom dôsledku to prinieslo zabrzdenie reálnej konvergencie. Ekonomika SR prestala dobiehať úroveň najvyspelejších ekonomík.

1.5 Prípád IV: Pandemická recesia a jej dozvuky (2020-2021)

Predstavenie prípadu recesie a zaradenie do historického a spoločenského kontextu

Ešte predtým, ako svet spoznal problém COVID 19, sa očakávalo a aj čiastočne už realizovalo cyklické spomalenie európskych ekonomík v roku 2019 (vidno ho aj v grafe 1.8). Takéto oslabenie súviselo s bežnými hospodárskymi výkyvmi a neznamenal recesiou. V prvej polovici roka 2020 na toto bežné oslabenie naviazal ostrý pokles, zapríčinený mimoekonomickým šokom, svetovou pandémiou.

Išlo svojou povahou o recesiou, aká sa vymykala dovtedajšiemu chápaniu: vznik aj prekonávanie bolo v značnej miere mimo sveta ekonómie, o ekonomickej aktivite rozhodovali zdravotné a hygienické faktory. Rozhodujúce slovo pri regulovaní ekonomiky tak nemali ekonómovia a tvorcovia hospodárskej politiky, ale subjekty, ktoré v minulosti nemali nič spoločné s usmerňovaním hospodárskeho diania: hygienici, špeciálne pandemické komisie a výbory, zdravotnícke krízové štáby a podobne. Hospodárstvo sa dostalo pod úplne iný spôsob manažmentu.

¹¹ K tomu napr. Žuk et al. (2018) alebo Európska komisia (2019).

Pandemická kríza spôsobila nielen dočasný pokles ekonomiky SR (konkrétne o 4,4 % v roku 2020), ale aj mnohé zmeny v jej štruktúre, stabilite, konkurencieschopnosti...a mnohé z nich majú dlhodobejší charakter¹² (mnohé sa v čase prípravy tohto textu ešte nedali ani zhodnotiť). Zmenil sa spôsob organizovania a vykonávania práce, zmenili sa pracovné procesy a technológie, vznikli otázky nad prácou celosvetových produkčných reťazcov...

Svojou hĺbkou bola recesia v roku 2020 podobná tej predchádzajúcej z roku 2009. Iné však boli príčiny, priebeh aj sprievodné javy. Obzvlášť zaujímavým procesom bolo oživovanie po pandemickej recesii. V tomto prípade bolo oživenie značne iné ako doteraz poznané procesy oživenia po minulých recesiách. Návrat ekonomiky do predpandemickej kondície sa skomplikoval radom očakávaných aj neočakávaných bariér.

Príčiny, ktoré recesiu vyvolali

Predchádzajúce tri predstavené prípady recesií mali svoje príčiny v ekonomických javoch. Z nich v prvých dvoch prípadoch išlo o ekonomické javy vo vnútri ekonomiky SR (prípadne ešte ČSFR). Ekonomická recesia z roku 2009 mala ekonomický pôvod (hoci z pohľadu ekonomiky SR bol externý) v podobe šoku na finančných trhoch.

Ako však už bolo spomenuté, recesia v roku 2020 mala mimoekonomický pôvod. Primárne ochrana obyvateľstva pred pandémiou obmedzila časť ekonomických činností a obmedzila aj využívanie pracovnej sily ako produkčného faktora. Obmedzenia niektorých činností a obmedzenia pre pracovnú silu priniesli rozsiahly šok pre ponukovú stranu hospodárstva. Sekundárne však nevyužívaná (resp. len obmedzene využívaná) pracovná sila znamenala obmedzené zdroje domácností a z toho vyplývajúci negatívny šok aj pre dopytovú stranu hospodárstva.

Rôzne ekonomické aktivity sú rôzne náročné na fyzickú účasť pracovnej sily, a na jej koncentráciu na pracoviskách. Takisto sú v rôznej

¹² Kvalitatívne zmeny v ekonomike, ktoré priniesla pandémia, sú zhrnuté napr. v Leach et al. (2021).

miere viazané na fyzické kontaktovanie sa so zákazníkmi (klientmi). To diferencovalo dopad recesie na ponukovú stranu trhu. A obmedzenia sa v rôznej miere týkali tovaru podľa jeho nevyhnutnosti: nadobúdanie esenciálnych tovarov bolo obmedzované iba v malej miere. To zase diferencovalo dopad na dopytovú stranu trhu.

Hĺbku recesie, ani jej trvanie, vzhľadom na absenciu skúseností s takýmto typom šoku nebolo možné predpovedať. Chýbal akýkoľvek „pevný bod“, o ktorý by sa dali predpovede oprieť¹³.

Parametre poklesu ekonomiky a dôležité sprievodné javy

Nenaplnili sa mnohokrát vyslovené obavy z toho, že by malo ísť o najhlbšiu recesiu v dejinách slovenskej ekonomiky. Takéto dramatické scenáre boli vyslovované skôr politikmi, ekonómovia boli v prognostických vyhláseniach zdržanlivejší. Ekonomika sa v skutočnosti adaptovala na tento šok lepšie a rýchlejšie ako sa všeobecne očakávalo.

Miera poklesu reálneho HDP v ekonomike SR (o 4,4 %) bola trochu menšia ako pri recesii 2009 a bola iba približne tretinová v porovnaní s poklesom pri transformačnej depresii (1991, ešte v podmienkach ČSFR). Pokles bol miernejší ako v priemere za eurozónu (graf 1.8).

Už v roku 2019 bolo zaznamenané spomalenie rastu ekonomiky, ktoré však súviselo skôr so štandardnými cyklickými s štruktúrnymi zmenami – a nijak nesúviselo s nadchádzajúcou recesiou (a pandémiou, ktorá ju vyvolala).

Niektoré sprievodné javy tejto recesie (a oživovania z nej) boli podstatne zaujímavejšie ako samotný pokles ekonomiky, napríklad:

-Táto recesia mala úplne iný dopad na trh práce ako predchádzajúce recesie. Nekonal sa obvyklý výrazný nárast miery nezamestnanosti. To však vôbec neznamená, že by bol trh práce imúnny voči takémuto šoku.

¹³ Tak napríklad sieť európskych prognostických organizácií EUROFRAME radšej pozastavila vydávanie svojich prognóz (EURO GROWTH INDICATOR), pretože neboli dostatočné fundamenty, o ktoré by sa prognózy mohli oprieť. Pozri vyhlásenie EUROFRAME (2020).

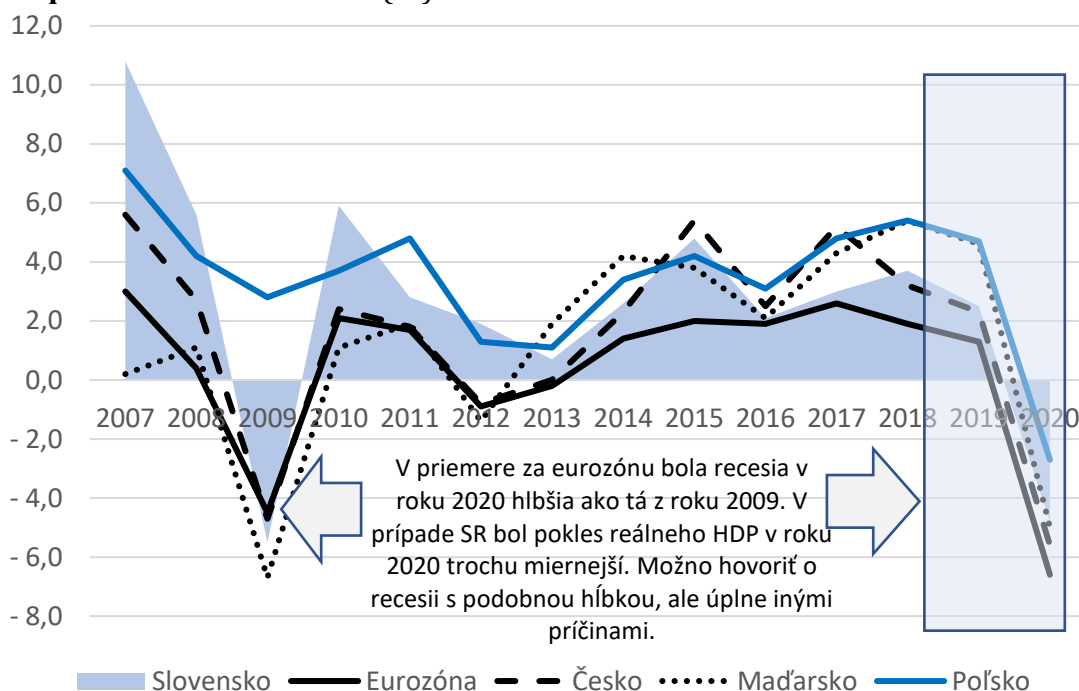
Len sa inak prejavil: namiesto nárastu nezamestnanosti poklesla vyťaženosť kapacít pracujúcich, pri zachovaní ich pracovného pomeru.

-Pokles ekonomiky sa takmer nedotkol objemu spotreby domácností. Obmedzenia maloobchodnej činnosti, gastrosektora či ubytovacích služieb viedli skôr k štruktúrnym zmenám spotreby (a k zmene spôsobu nadobúdania tovarov), nie k dramatickému zníženiu samotného množstva spotreby domácností. Veľmi výrazne však klesli investície.

-Kým recesie štandardne umŕtvujú infláciu, v tomto prípade to tak nebolo. V prvej fáze poklesu sa síce spomaľoval rast cenovej hladiny, potom však nastala opačná tendencia: nerovnomerné postihnutie regiónov a odvetví, rôzne tempo prekonávania recesie viedli k výpadkom komodít, zlyhaniu dodávateľských reťazcov a pod., s podporným efektom na rast cien.

(Týmto a ďalším zvláštnostiam v sprievodných javoch sa podrobnejšie venuje Časť II.)

Graf 1.8: Pandemická recesia – zmeny reálneho HDP v krajinách V4 a v priemere za eurozónu (%)

Prameň: Eurostat, vlastné spracovanie.

Prekonanie a použité politiky

Pri každej ekonomickej recesii sa diskutuje o tom, ako razantné bude oživenie a kedy sa výkon hospodárstva vráti na pôvodnú úroveň. Už v priebehu roka 2020 sa predpokladal návrat k rastu hneď v roku 2021 (pozri napr. Frank, Morvay a kol., 2021). Po výraznom páde bolo obnovenie rastu v nejakej miere vysoko pravdepodobným javom. Ale oživenie bolo podstatne menej razantné a priamočiare ako po podobne hlbokkej recesii v roku 2009. Výkon ekonomiky bol ešte aj v roku 2021 závislý od rozsahu pandemických obmedzení v jednotlivých častiach roka. Navyše bol limitovaný nespoľahlivosťou produkčných reťazcov (problém chýbajúcich komponentov, omeškaných dodávok kvôli nerovnomernému oživovaniu v rôznych regiónoch sveta a v rôznych odvetviach). Už druhý rok po sebe boli pre vývoj ekonomiky rozhodujúce mimoekonomické faktory (a rozhodnutia orgánov, ktoré majú primárne zdravotné priority). Preto v grafe 1.9 pozorujeme obraz nekontinuálneho oživovania ekonomickej aktivity v jednotlivých štvrťrokoch. Obraz výrazne odlišný od oživovania po recesii pred dekadou.

Graf 1.9: Odlišný priebeh prepadu aj zotavovania ekonomiky v ostatných dvoch recesiách (medziročné zmeny reálneho HDP v štvrťrokoch)

Prameň: Eurostat, vlastné spracovanie.

Pre reakciu hospodárskej a sociálnej politiky boli dominantné princípy kompenzovania a zdieľania. Štátu sa pripisovala povinnosť čiastočne kompenzovať ušlé tržby podnikateľských subjektov. Táto neobvyklá požiadavka sa opierala o argument, že orgány štátu zakázali prevádzkovanie podnikateľskej činnosti pre pandémiu, a tak sa od štátu môže požadovať kompenzovanie tých podnikateľov, ktorí týmto utrpeli podstatný pokles tržieb. Straty z obmedzeného podnikania sa tak čiastočne sanovali na úkor verejných financií. Princíp zdieľania sa uplatňoval pri rozložení nákladov medzi rôzne kategórie súkromných a verejných subjektov: náklady práce sa rozdeľovali medzi štát a zamestnávateľov, náklady na prenájom verejného priestranstva (ako terasy reštaurácií) medzi podnikateľov a samosprávu, náklady na prenájom obchodných priestorov medzi obchodníkov, prenajímateľov priestorov a štát...

Narušenie makroekonomickej stability bolo očakávaným sprievodným javom recesie. Počas pandemickej recesie 2020 a krátko po nej sa to prejavilo predovšetkým v nepriaznivom vývoji salda verejných financií, verejného dlhu a – netypicky- aj v stúpajúcej miere inflácie.

Ambíciou politických elít v Európe bolo nielen vrátiť ekonomiky na rastovú dráhu, ale dostať ich na vyššiu kvalitatívnu úroveň. Nástrojom pre takúto zmenu je Plán obnovy a odolnosti (je spoločnou reakciou na pokles ekonomiky, prináša podporu pre reformy, investície, modernizáciu ekonomík, skvalitnenie prostredia).

Ako už bolo spomenuté, charakteristickou črtou vývoja bolo ožívanie inflácie. Obnovenie inflačných tendencií bolo vnímané s o to väčšou pozornosťou, že v uplynulých rokoch s ňou už spoločnosť nebola konfrontovaná. Tvorcovia hospodárskej politiky sa už dlhšiu dobu snažili infláciu skôr oživiť, na tento cieľ sa zamerali menová politika ECB. Po dlhodobej absencii výraznejšieho vzostupu cenovej hladiny bola akcelerácia inflácie javom, s ktorým už spoločnosť akoby nepočítala. A to bola spoločnosť v SR konfrontovaná v posledných troch desaťročiach opakovane s dvojcifernou infláciou -nie však po roku 2000.

Časť II: Prierez problémami recesií

Po predstavení prípadov recesií v ekonomike SR zameriame pozornosť na zodpovedanie série otázok týkajúcich sa recesií, ich sprievodných javov, dopadov, ale aj možných reakcií na ne. Na každú otázku reaguje krátka analýza, hľadajúca odpoveďe.

2.1 Je ekonomika SR citlivejšia na recesie ako väčšina krajín EÚ?

Niektoré ekonomiky podliehajú negatívnym výkyvom výraznejšie, iné menej. Záleží na ich štruktúre (niektoré ekonomické činnosti sú viac, iné menej konjunkturálne citlivé), zapojenosti do medzinárodného obchodu a produkčných reťazcov a radu ďalších faktorov. Preskúmame tu, či je sila výkyvov v ekonomike SR porovnateľná s výkyvmi v iných ekonomikách, resp. či je ekonomika SR citlivejšia pri výskyte recesií. Použijeme k tomu údaje o zmenách HDP, spotreby domácností, tvorby kapitálu, exportu a importu.

Veľkosť poklesu je vyjadrená jednak medziročnou zmenou príslušnej veličiny, ale aj rozdielom miery zmeny v recesii a priemerných zmien tejto veličiny pred recesiou. Momentálna miera poklesu v recesii dáva len časť informácie. Berieme do úvahy aj tempá, akými sa táto veličina menila pred recesiou. Je iné, keď sa v recesii prepadne veličina, ktorá sa už aj niekoľko rokov vyvíja nepriaznivo - a iné, keď padá veličina, ktorá predtým masívne rástla.

Pri medzinárodnom porovnaní miery poklesu reálneho HDP zistíme, že pokles v SR je vzhľadom na európske krajiny¹⁴ stredne veľký - a to v rokoch 2009 aj 2020:

-Pri recesii 2009 najvýraznejší pokles utrpeli pobaltské ekonomiky (vľavo na grafe 2.1 sú sústredené Litva, Estónsko a Lotyšsko). Slovenská ekonomika však má jedno špecifikum: miera poklesu v roku 2009 je síce stredne veľká, zato výrazná je vzdialenosť tempa zmeny 2009 od

¹⁴ Ide o krajiny EÚ + Nórsko, Švajčiarsko a Island.

priemeru piatich rokov pred recesiou. To znamená, že je pomerne výrazný prepád v porovnaní s tempami rastu pred recesiou.

-Pri recesii 2020 bol pokles najvýraznejší v Španielsku, Grécku a Taliansku. Hodnota za SR je opäť v strednej časti poľa (graf 2.2). Rozdiel oproti vývoju pred recesiou už nie je taký výrazný, pretože ani v rokoch pred recesiou ekonomika SR nezaznamenávala vysoké tempá rastu.

Pokles reálneho HDP v SR sa teda nijak nevymyká z obrazu poklesu HDP v európskych štátoch. Pohľad sa však stane zaujímavejším, keď sa pozrieme na výkyvy spotreby a investícií:

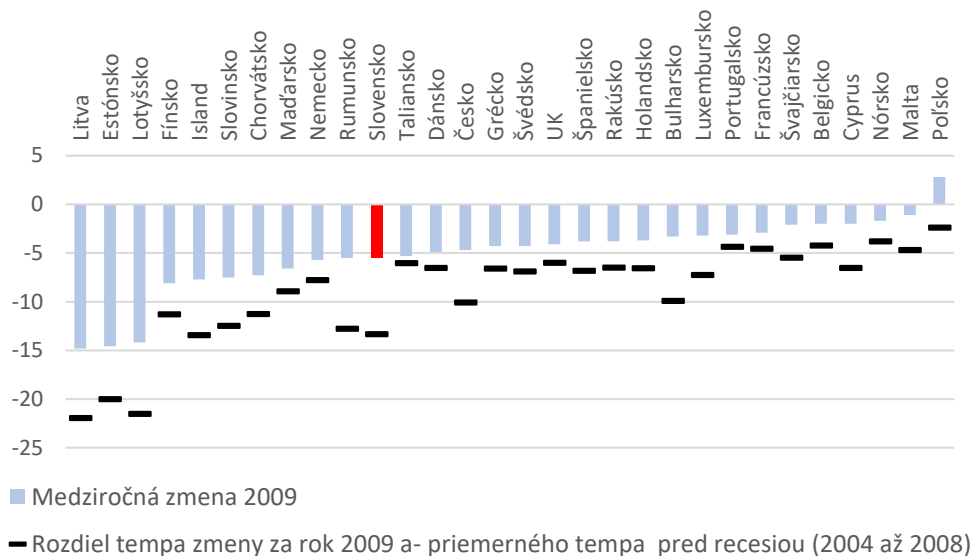
-Spotreba domácností v SR utrpela pri recesiách iba v pomerne malej miere. Jej pokles v samotnom roku recesií bol nevýrazný, výraznejší však bol v porovnaní s výsledkami v rokoch pred recesiou (v grafe 2.3).

-Podstatne závažnejším javom bol silný pokles investícií (meraný poklesom tvorby hrubého fixného kapitálu). Ak pri recesii 2009 patrila ekonomika SR k tým s výraznejším poklesom, tak pri recesii 2020 bola ekonomika SR tou s najvýraznejším poklesom v porovnávanom súbore európskych ekonomík.

V medzinárodnom porovnaní je tak slovenská ekonomika relatívne úspešná pri udržiavaní úrovne spotreby domácností pri recesiách, je však neúspešná pri udržiavaní úrovne investovania. Odpoveď na otázku v nadpise by teda mohla znieť tak, že:

- 1) V rozhodujúcom parametri, ktorým meriame hĺbku recesie – v miere poklesu reálneho HDP – slovenská ekonomika v podstate zapadá do „stredu poľa“ hodnôt v európskych ekonomikách.
- 2) Ale slabinou slovenskej ekonomiky v ostatných dvoch recesiách bol silnejší útlm investícií, ako bol bežný v európskych ekonomikách. A to je závažná skutočnosť, ktorú si budeme všímať aj v časti 2.3.

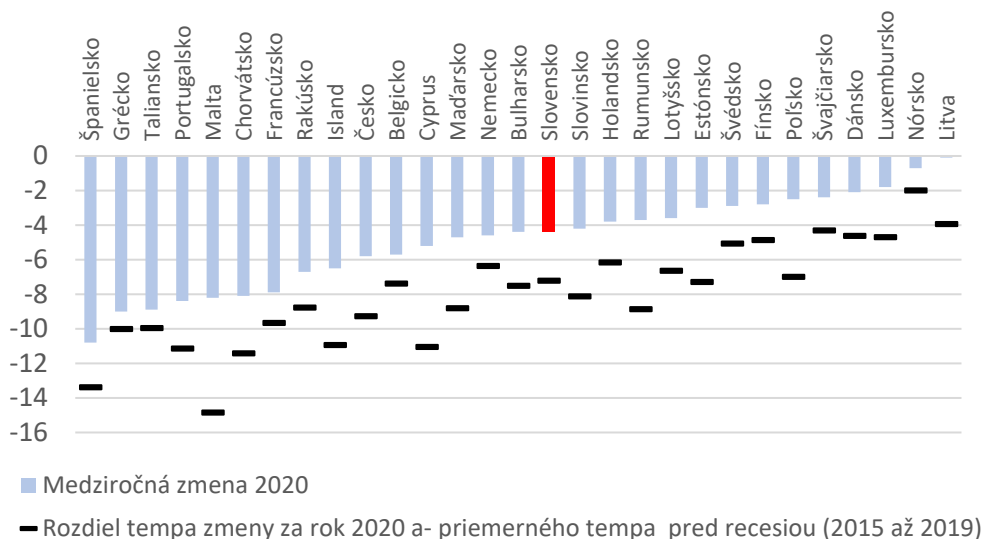
Graf 2.1: Porovnanie zmien reálneho HDP v čase recesie 2009

Poznámka: Medziročná zmena je uvedená v %. Rozdiel tempa zmeny je v percentných bodoch.

Prameň: Eurostat a vlastné výpočty.

Graf 2.2: Porovnanie zmien reálneho HDP v čase recesie 2020

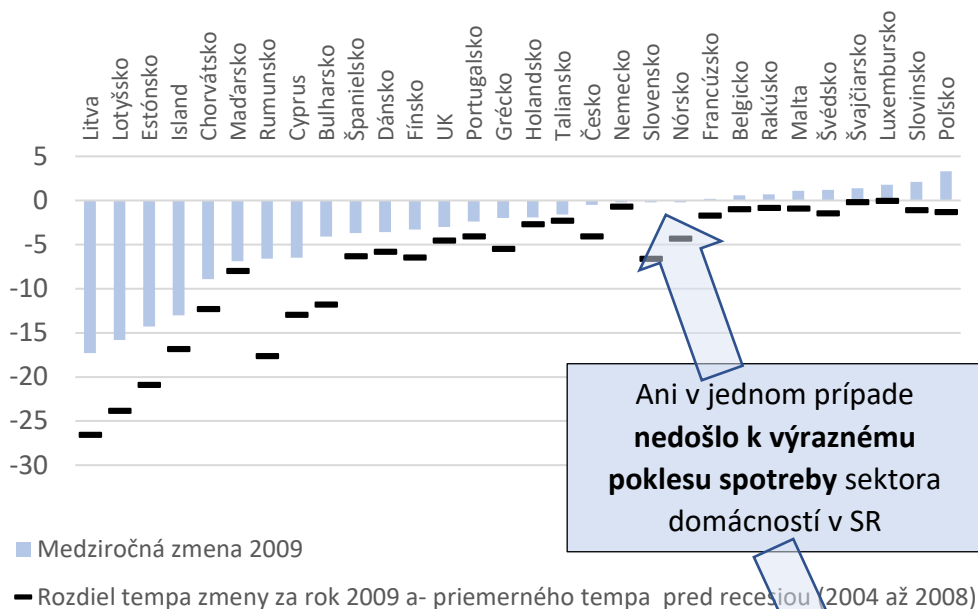

Poznámka: Medziročná zmena je uvedená v %. Rozdiel tempa zmeny je v percentných bodoch.

Prameň: Eurostat a vlastné výpočty.

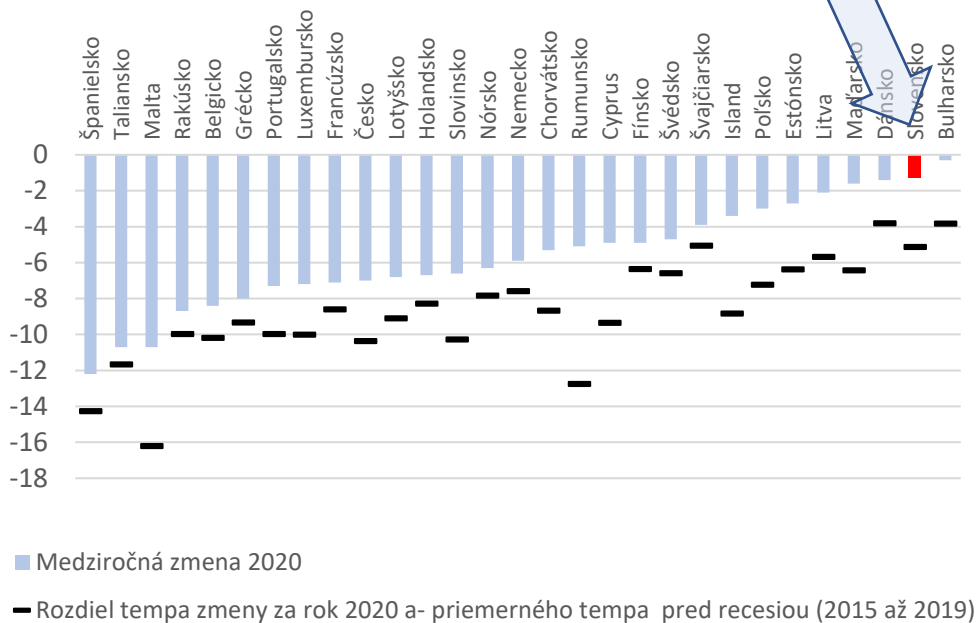
Graf 2.3: Porovnanie zmien reálnej spotreby domácností

a) v čase globálnej recesie 2009

Ani v jednom prípade
 nedošlo k výraznému
 poklesu spotreby sektora
 domácností v SR

b) v čase pandemickej recesie 2020

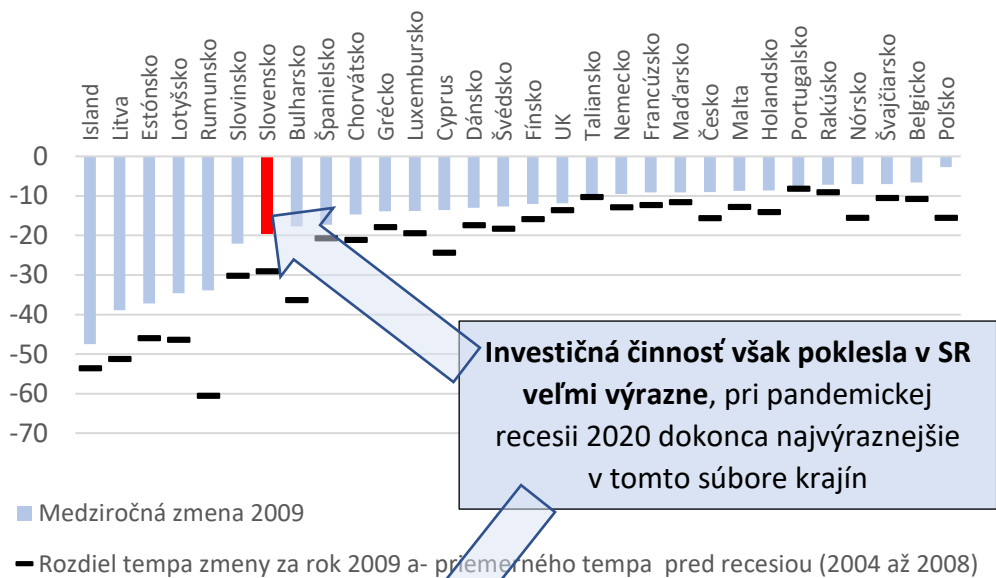

Poznámka: Medziročná zmena je uvedená v %. Rozdiel tempa zmeny v percentných bodoch.

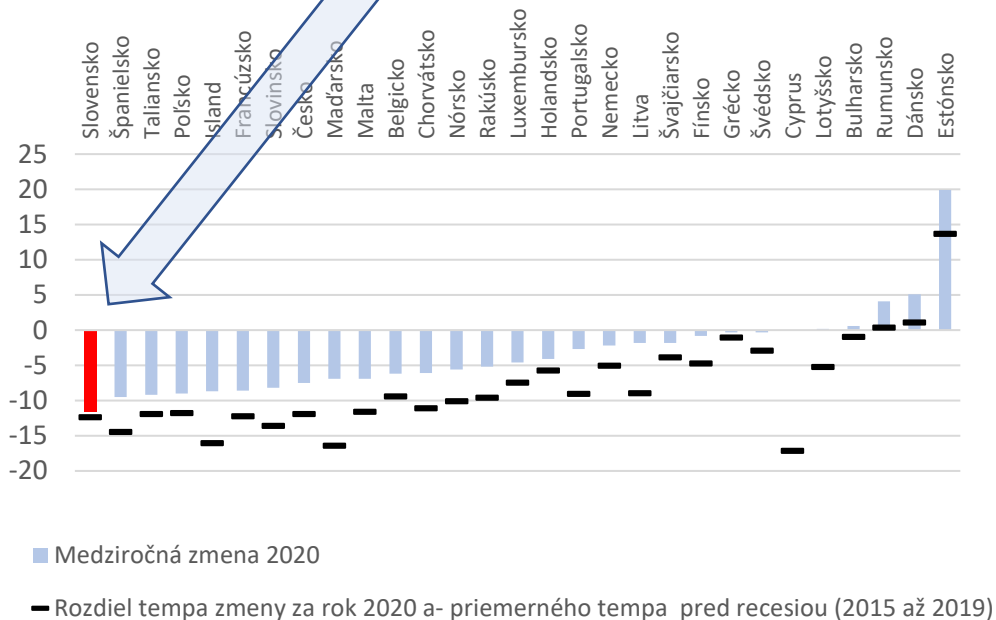
Prameň: Eurostat a vlastné výpočty.

Graf 2.4: Porovnanie zmien reálnej tvorby hrubého fixného kapitálu

a) v čase globálnej recesie 2009

b) v čase pandemickej recesie 2020

Poznámka: Medziročná zmena je uvedená v %. Rozdiel tempa zmeny v percentných bodoch.

Prameň: Eurostat a vlastné výpočty.

2.2 Obranná reakcia: Zachraňovanie spotreby pri obetovaní investícií?

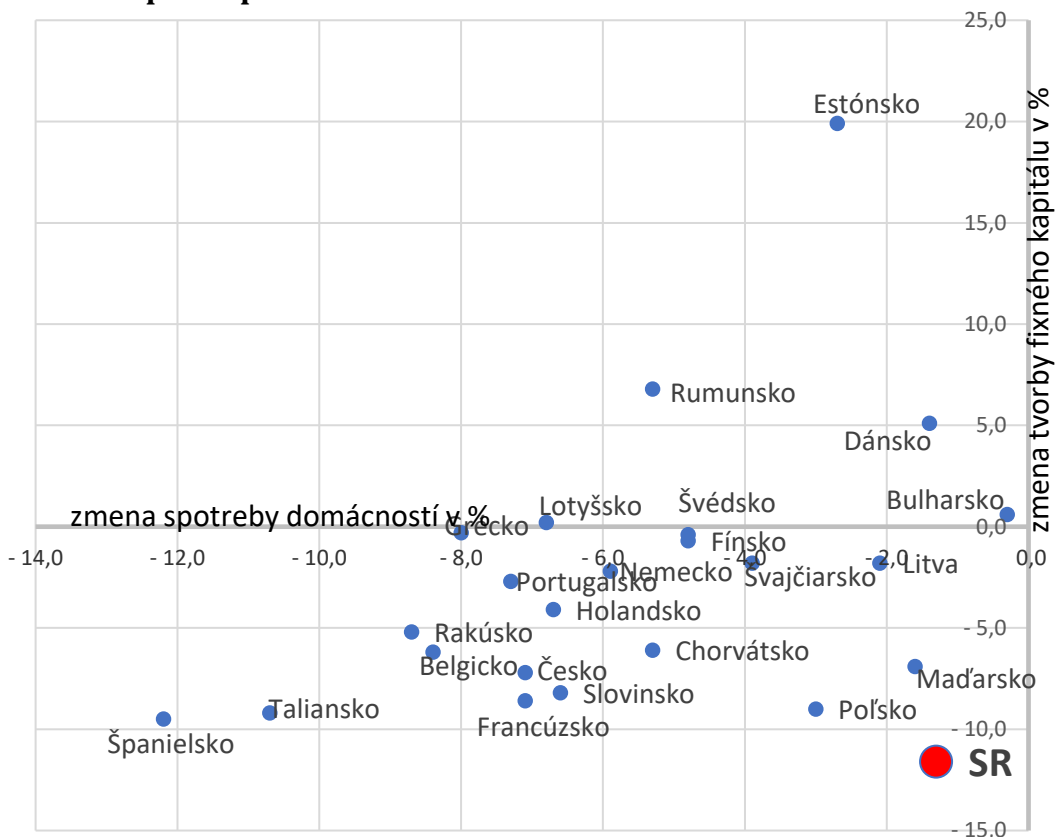
Ako sme videli v časti 2.1, hĺbka ostatných dvoch ekonomických recesií (2009, 2020) v SR, meraná poklesom reálneho HDP, nevybočovala z rámca krajín EÚ. Zvláštny bol priemet recesií na spotrebu a investície. Slovenská ekonomika si pri svojom poklese udržala takmer nezmenený objem spotreby domácností. Zato tvorba hrubého fixného kapitálu (meradlo investovania) poklesla mimoriadne výrazne. A to predovšetkým pri pandemickej recesii. Tým sa posilnil dlhšiu dobu trvajúci nepresvedčivý vývoj investícií v SR (začal už pred pandemickou recesiou).

Miera poklesu reálneho HDP v SR počas pandemickej krízy 2020 (pokles o 4,4 %) nie je v medzinárodnom porovnaní príliš zaujímavá – zapadá do rámca parametrov poklesu v iných európskych ekonomikách. To, čo do takéhoto rámca nezapadá, je miera poklesu tvorby kapitálu. Slovensko sa s prepadom reálnej THFK o takmer 12 % umiestnilo úplne na okraji grafu 2.4b – išlo o najhlbší prepád v sledovanej skupine európskych ekonomík.

V grafe 2.5 môžeme pozorovať kombinácie zmien spotreby domácností a zmien tvorby hrubého fixného kapitálu pri recesii (zjednodušene: ako sa mení spotreba a investovanie pri recesii?). Na horizontálnej osi pozorujeme zmeny spotreby domácností, na zvislej zmeny THFK.

V každej krajine poklesla spotreba domácností (najmenej v Bulharsku a na Slovensku, najvýraznejšie v Španielsku a Taliansku). Zato nie všade poklesla THFK, niekde sa ju darilo zachovať rastúcu tvorbu fixného kapitálu aj pri poklese ekonomiky (napr. Estónsko, Dánsko, Rumunsko).

Graf 2.5: Kombinácie zmien spotreby domácností a zmien tvorby fixného kapitálu počas recesie 2020

Poznámky: Medziročné zmeny konečnej spotreby domácností aj tvorby hrubého fixného kapitálu sú vyjadrené z údajov získaných reťazením objemov (ide o reálnu zmenu).

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu.

V prípade SR pozorujeme jedinečnú kombináciu zmeny spotreby domácností a investícií: Pri mimoriadne malom poklese spotreby je tu najväčšia miera poklesu investícií (THFK). Znamená to udržiavanie spotreby a výrazný útlm investícií v čase ekonomických otrasov¹⁵.

¹⁵ Ponúka sa tu asociácia na kritické komentáre jedného z ideových tvorcov reforiem v bývalých transformujúcich sa ekonomikách, Jánosa Kornaia. Ten označoval situácie, v ktorých sa počas skorších útlmov ekonomiky opatreniami vlád bránila úroveň spotreby a nechali sa poklesnúť investície, pojmom „gulášový post- komunizmus“ (keďže išlo o jav typický pre krajiny, ktoré ešte krátko predtým pôsobili ako socialistické). Pozri Kornai (1998).

Pravda, mimoriadny pokles investícií v SR v roku 2020 by mohol byť obhajovaný ako nejaký mimoriadny jav pri výnimočnom šoku a prepade ekonomiky. Problém sa však komplikuje, keď rozšírime pohľad tak, aby sme do neho zahrnuli aj niekoľko rokov pred recesiou (a získali tak strednodobú dĺžku pozorovania). Priemerné tempo rastu THFK v období pred recesiou a počas nej (2016 – 2020) bolo v SR najnižšie v EÚ (graf 2.6a) a dokonca v SR ako jedinej krajine vychádza záporné číslo – teda pokles.

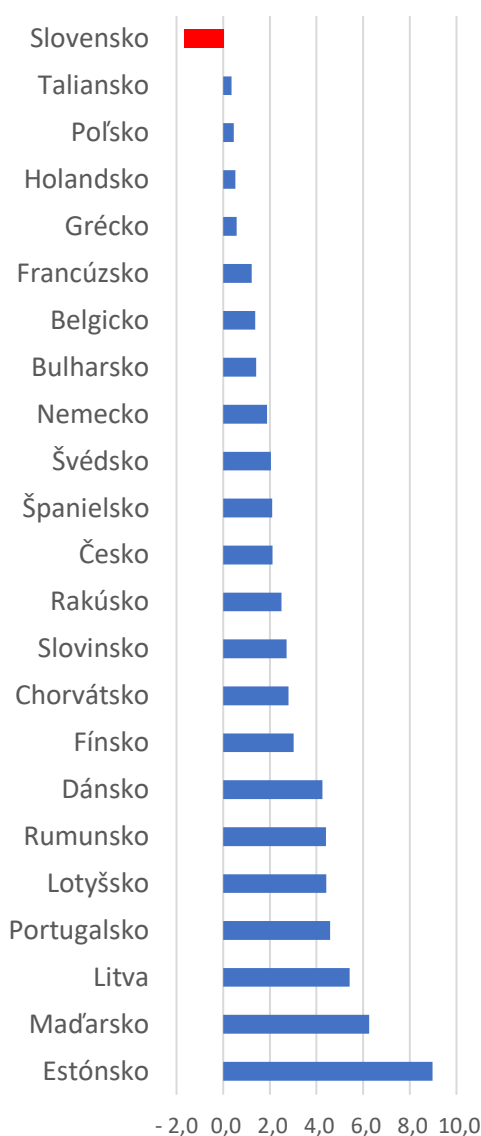
Ako ďalší dôkaz trvalejšieho charakteru problému posluží podiel prírastku THFK na prírastku HDP v predpandemickom období rastúcej ekonomiky 2016 – 2019. Vyhýbame sa tak vplyvu prepadu ekonomiky v roku 2020. V grafe 2.6b vidno, že v SR bol tento podiel veľmi nízky (tesne pod hodnotou 0,1). V prípade SR tak nemožno výrazne nepriaznivý vývoj THFK zľahčovať tým, že je to len momentálny dôsledok šoku v ekonomike v roku 2020. Už niekoľko rokov pred týmto útlmom bola investičná aktivita pomerne slabá.

Záplatou na vzniknutý problém by mali byť vonkajšie investičné zdroje, umiestňované v SR v rámci realizácie Plánu obnovy a odolnosti. Tie majú posilniť obnovu, modernizáciu a reformy, rozhodne však nemajú plne nahrádzať vnútornú investičnú motiváciu.

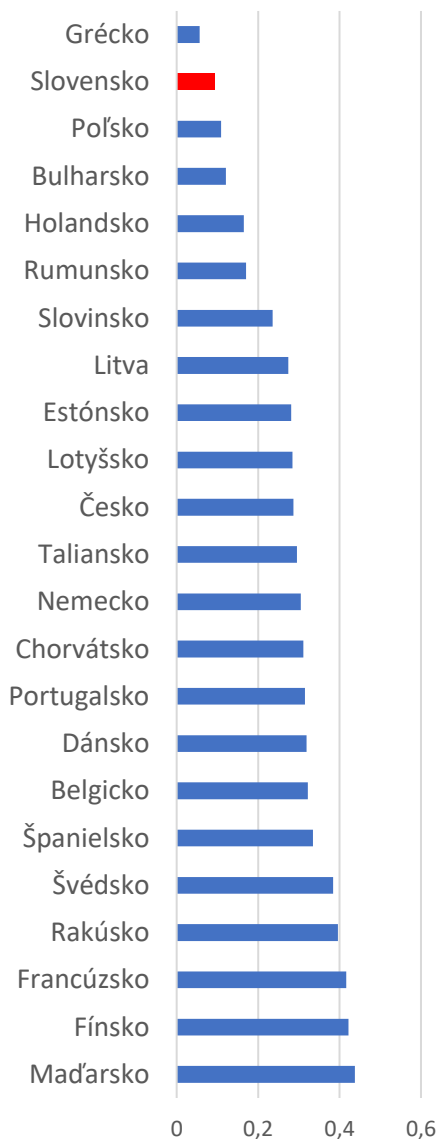
Zachraňovanie úrovne spotreby pri útlmoch ekonomiky sa zdá byť ľahšia a politicky atraktívnejšia cesta ako by bol opak - podpora investícií pri dočasnom útlme spotreby. Zachraňovanie úrovne spotreby (= zachraňovanie aktuálnej materiálnej životnej úrovne) môže byť pre politickú garnitúru naliehavejší cieľ vzhľadom na tlak verejnosti a potrebu zapôsobiť v pozícii ochrancu. Ale vzhľadom na potrebu podporiť tvorivú deštrukciu počas recesie a pri jej prekonávaní nie je silný pokles investícií v SR dobrou správou. Obzvlášť, keď tomuto prepadu investícií predchádzala ich slabšia dynamika aj v predpandemických časoch ekonomického rastu.

Graf 2.6: Charakteristiky dynamiky fixných investícií v strednodobom časovom úseku

a) Priemerná zmena tvorby hrubého fixného kapitálu v období 2016-2020, v %

b) Podiel prírastku tvorby fixného kapitálu na prírastku HDP v období pred „koronakrízou“ (2016-2019)

Poznámky: V grafe 2.6a ide o priemernú medziročnú zmenu tvorby hrubého fixného kapitálu, vyjadrenú z údajov získaných reťazením objemov (ide o reálnu zmenu). V grafe 2.6b je podiel prírastku zmeny tvorby hrubého fixného kapitálu na prírastku HDP za celé obdobie 2016-2019, počítané z údajov v bežných cenách.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu.

2.3 Prekážajú recesie pri dobiehaní úrovne vyspelých ekonomík?

Jedným z legitímnych dlhodobých cieľov hospodárskych stratégií je dotáňovať sa na úroveň najvyspelejších ekonomík (= dosahovať reálnu konvergenciu). K tomu je potrebné dosahovať dlhú dobu vyššie priemerné tempo rastu HDP na obyvateľa v porovnaní s dobiehanými ekonomikami. Tu si kladieme otázku, v akej miere recesie v SR narúšali proces dobiehania úrovne vyspelejších európskych ekonomík.

Recesie nepredstavujú nevyhnutne prekážku v procese dobiehania úrovne vyspelejších ekonomík. Nie sú prekážkou hlavne v prípade, ak sú cykly krajín zosúladené a veľká časť z nich zažije útlm v tom istom období. Prerušenie alebo až zvrátenie (dočasné) procesu dobiehania nastáva v prípade takej recesie, ktorá postihne slovenskú ekonomiku a zároveň nepostihne ostatné – dobiehané – ekonomiky. Na vývoji slovenskej ekonomiky možno ukázať obidva prípady: prerušenie aj neprerušenie dobiehania špičky pri recesii. Preskúmame, či recesie v ekonomike SR znamenali krok späť v procese dobiehania úrovne vyspelejších európskych ekonomík¹⁶.

V grafe 2.7 možno rozoznať dve situácie:

- 1) Dve recesie, ktoré boli špecifické, domáce, postihujúce ekonomiku SR bez toho, aby išlo o recesie v celej Európe (alebo svetovej ekonomike). V týchto prípadoch vidno prerušenie procesu dobiehania úrovne EÚ 27. Ide o recesie na začiatku a na konci 90. rokov. Úroveň HDP na obyvateľa v týchto momentoch prehľbi svoje zaostávanie za skupinou vyspelejších ekonomík (skontroluj podľa hodnôt vložených v grafe).
- 2) Dve recesie (2009, 2020), pri ktorých nenastalo prehĺbenie zaostávania, proces reálnej konvergencie tu prerušený nebol. Recesie v SR boli súčasťou globálnych recesií, pokles ekonomiky SR prebiehal súčasne s poklesom v skupine EÚ 27.

¹⁶ Použijeme k tomu údaje za EÚ 27. Priemerné hodnoty ekonomickej úrovne EÚ 27 sú ovplyvnené aj ekonomicky menej vyspelými členskými krajinami, EÚ 27 ako celok však možno považovať za skupinu vyspelých ekonomík. Treba však pamätať na to, že najvyspelejšie ekonomiky (ktoré tvoria ambicióznejší „benchmark“ pre hospodársku stratégiu Slovenska) majú, samozrejme, svoje úrovne nad priemerom EÚ 27.

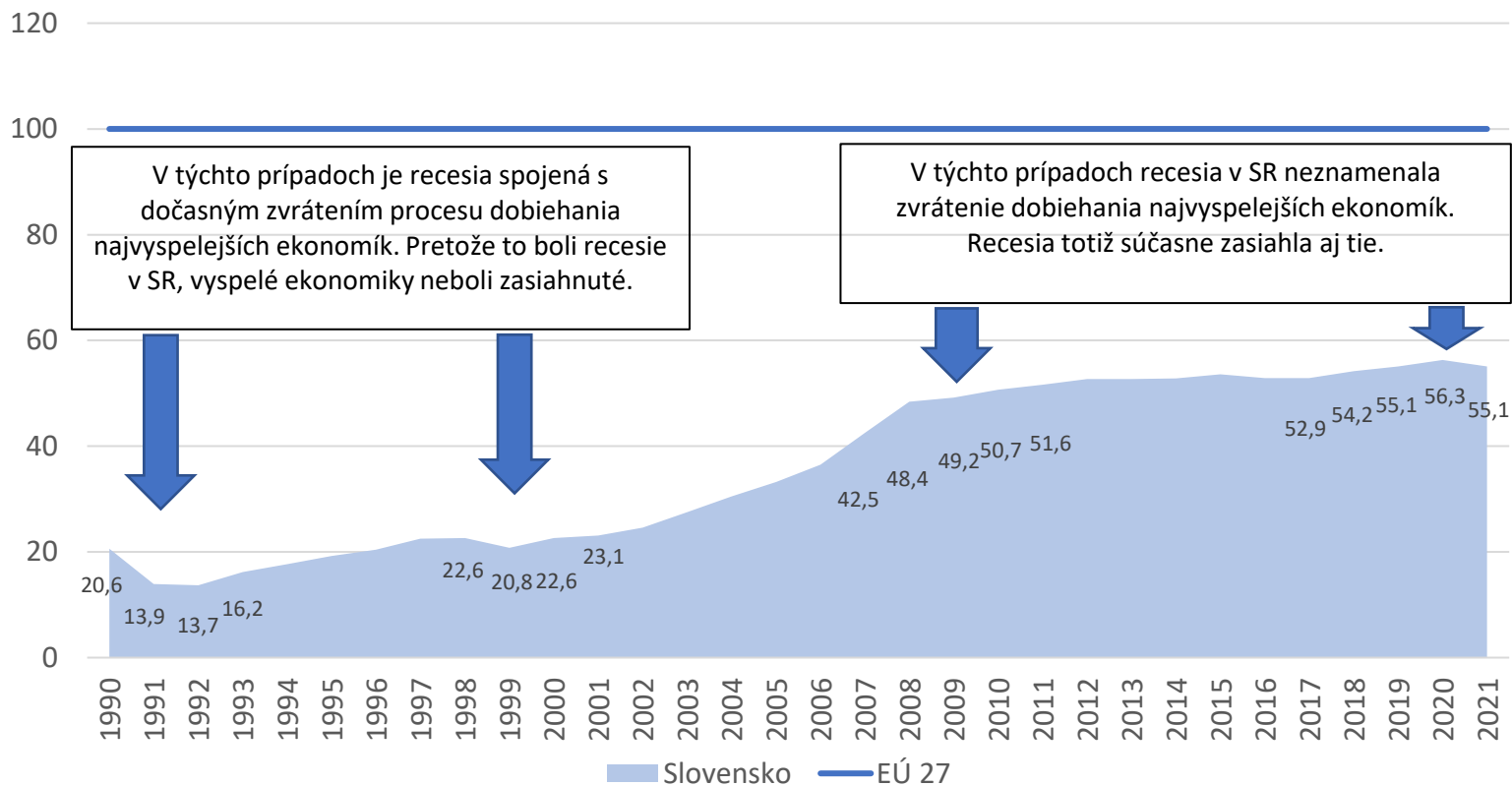
V grafe 2.7 sme použili údaje o HDP na obyvateľa v eurách. Sú ovplyvnené rozdielnymi cenovými hladinami: Nižšie úrovne SR sú dané menšími objemami vytvorených výrobkov a služieb, ale aj ich nižšou cenou. Preto prinášame aj podobný pohľad, ale s údajmi očistenými o rozdiely v cenových hladinách (graf 2.8). Zaostávanie SR je takto menej výrazné, závery však podobné: Posledné dve recesie neznamenalí zvrátenie procesu dobiehania. V roku 2009 došlo pri recesii iba k malému vzdialeniu sa od úrovne EÚ 27, v roku 2020 recesia vôbec nebola spojená so zväčšením medzery medzi úrovňami ekonomík SR a EÚ 27. Trochu paradoxne, reálna konvergencia sa vyvíjala krátkodobo priaznivejšie práve pri poklese ekonomiky v roku 2020. Pokles ekonomiky SR bol totiž miernejší ako pokles ekonomík EÚ 27 v priemere. Následne však oživenie v roku 2021 bolo v SR menej výrazné ako v EÚ 27 (v SR tak bol v porovnaní s celou EÚ menej výrazný pokles v recesii, potom však aj menej výrazné oživenie po nej, pozri v grafe 2.9).

Bez ohľadu na merné jednotky, z oboch grafov vyplýva spomalenie a miestami ustrnutie procesu zmenšovania medzery medzi ekonomickými úrovňami EÚ a SR. To však nie je dané výskytom recesií: tie nanajvýš krátkodobo prerušili tento proces (pri recesii 2020 ani krátkodobo). Spomaľovanie dobiehania ekonomickej úrovne EÚ je dlhodobější problém, nesúvisiaci s výkyvmi ekonomiky. Je daný stratou pôvodných hybných síl rastu ekonomiky, ktoré ešte výrazne ťahali rast ekonomiky v prvej dekáde 21. storočia¹⁷.

¹⁷ Takými to pôvodnými ťahúňmi boli preberanie technológií z vyspelejších ekonomík, prílev kapitálu a s ním prichádzajúci prístup k svetovým trhom, nárast produktivity faktorov a pod. (Viac napr. v Morvay a kol., 2019).

Graf 2.7: Relatívna úroveň ekonomiky SR voči priemeru EÚ 27 a jej zmeny v období recesií

(Úroveň HDP na obyvateľa v EUR, úroveň EÚ 27 = 100)

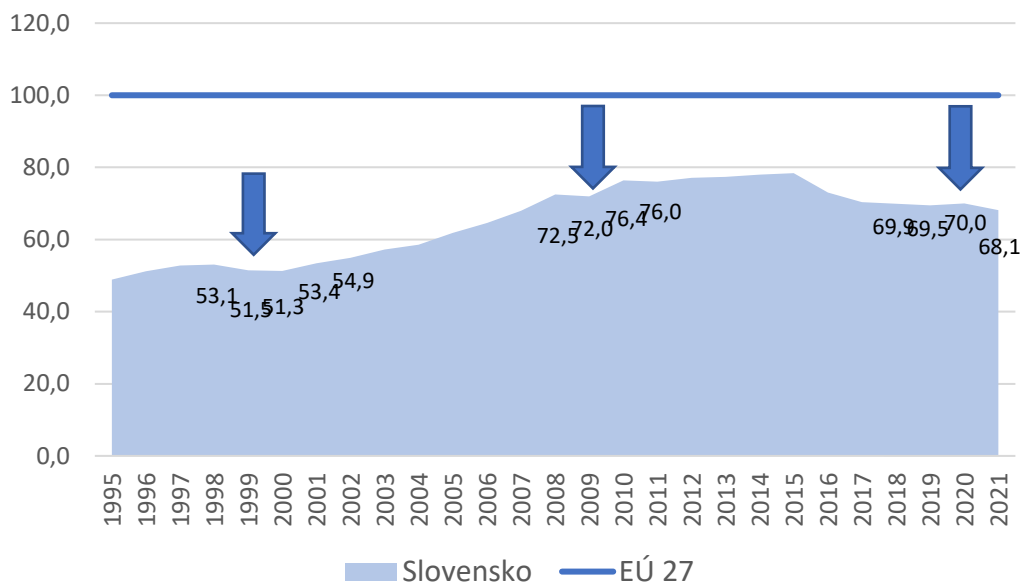

Poznámka: Šípkami sú označené obdobia recesií.

Prameň: Eurostat, IMF WEO Database, vlastné spracovanie.

Graf 2.8: Relatívna úroveň ekonomiky SR voči priemeru EÚ 27 a jej zmeny v období recesií.

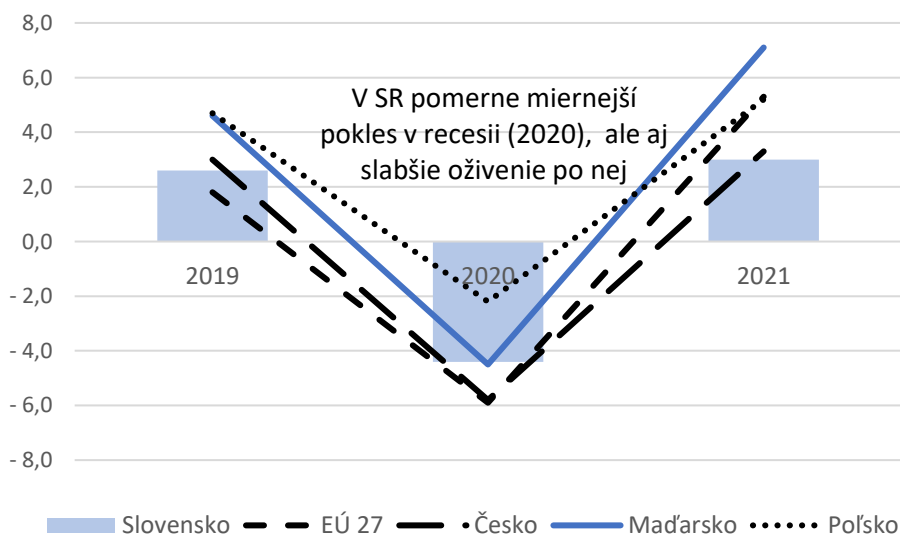
(Úroveň HDP na obyvateľa v štandarde kúpnej sily, úroveň EÚ 27 = 100)

Poznámka: Šípkami sú označené obdobia recesií. Nie je zobrazené obdobie transformačnej depresie na začiatku 90. rokov, pre nedostupnosť kvalitných údajov v štandarde kúpnej sily.
Prameň: Eurostat, vlastné spracovanie.

Graf 2.9: Hĺbka pádu v recesii a sila oživenia po nej

(Zmeny reálneho HDP v %)

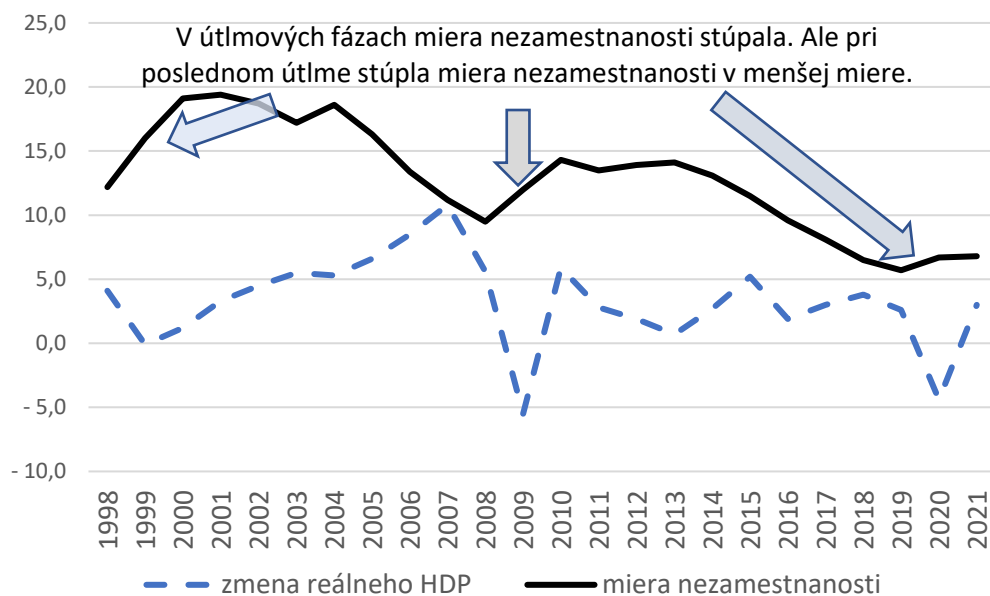

Prameň: Eurostat, vlastné spracovanie.

2.4 Prečo mali recesie slabší vplyv na nezamestnanosť?

Nepriaznivý vývoj parametrov trhu práce pri útlmoch ekonomiky je chápaný takmer ako samozrejmosť. Pri pohľade na fázy útlmu ekonomiky SR v dvoch posledných dekádach pozorujeme postupne stále slabší vplyv na mieru nezamestnanosti. A reakcia miery nezamestnanosti na ostatný ekonomický útlm (2020) bola výrazne miernejšia ako pri predchádzajúcich útlmoch (graf 2.10). Pri relatívne miernom útlme ekonomiky v roku 1999 stúpla miera nezamestnanosti prudko o 4 percentné body (na 16 %), pri recesii v roku 2009 stúpla miera nezamestnanosti o 2,6 percentného bodu (na 12,0 %) a pri recesii v roku 2020 stúpla miera nezamestnanosti už len o 1 percentný bod (na 6,7 %). Je teda zjavné, že zmeny miery nezamestnanosti sú postupne už v menšej miere funkciou výkyvov vo výkone ekonomiky. Objasníme tu, čo stojí v pozadí takejto zvláštnosti.

Graf 2.10: Zmena miery nezamestnanosti pri útlmoch ekonomiky
(medziročné zmeny reálneho HDP v % a miera nezamestnanosti v %)

*Poznámky: Miera nezamestnanosti podľa výberového zisťovania pracovných síl.
Prameň: Eurostat, vlastné spracovanie.*

Problém odlišnej reakcie miery nezamestnanosti rozdelíme na dve časti: na zmeny na strane dopytu po pracovnej sile a na zmeny na strane jej ponuky.

Pri pohľade na stranu *dopytu po pracovnej sile*¹⁸ je badateľné, že sa postupne (od recesie k recesii) zmiernoval pokles počtu pracujúcich pri troch recesiách za sebou: najmenej výrazný pokles reálneho HDP v roku 1999 bol spojený s poklesom zamestnanosti o 71 tis. osôb.; podstatne hlbší pokles ekonomiky v roku 2009 znamenal zníženie zamestnanosti o 67 tis. a podobne hlboký pokles ekonomiky v roku 2020 priniesol pokles zamestnanosti už „iba“ o 53 tis. osôb. Pokles počtu zamestnaných nezávisí iba od hĺbky poklesu, ale aj od zmien v štruktúre ekonomiky, verejných politík podporujúcich zamestnanosť či prevládajúcich podnikových stratégií. Napríklad masívny pokles zamestnanosti počas recesie 1999 súvisel s koncentráciou závažných štruktúrnych zmien v podnikovom sektore v tom čase (prepúšťanie zo zanikajúcich neperspektívnych činností bolo rýchlejšie ako prijímanie do nových, špecifiká tejto recesie v Časti I.); pomerne mierny pokles zamestnanosti pri recesii 2020 súvisel s politikami štátu a podnikového sektora - so znížením priemerného počtu odpracovaných hodín zamestnanými osobami (pozri ďalej).

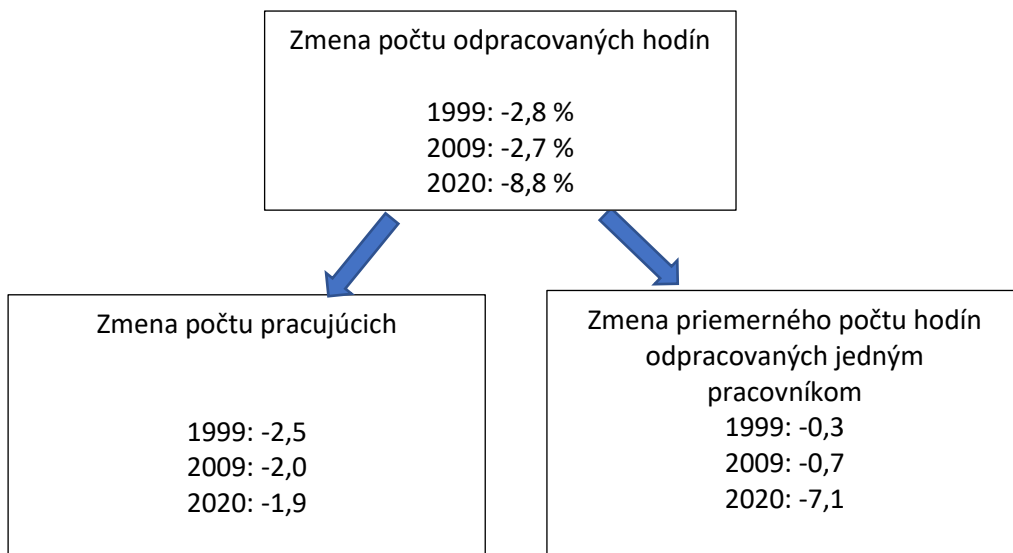
Údaje v schéme 2.1 odrážajú zmeny zamestnanosti v troch recesiách, ktorými prechádzala ekonomika po vzniku SR. V prvých dvoch prípadoch (recesia 1999 a 2009) došlo k takmer rovnakému poklesu objemu vykonanej práce: počet odpracovaných hodín poklesol o 2,8 %, resp. o 2,7 %. Počet odpracovaných hodín sa hodí ako indikátor množstva odvedenej práce. Je závislý od počtu pracujúcich a priemerného počtu hodín odpracovaných jedným pracovníkom. Pri prvých dvoch recesiách sa pokles objemu odvedenej práce (t. j. objem odpracovaných hodín v ekonomike spolu) takmer naplno premietal do poklesu počtu pracujúcich. Priemerný počet hodín odpracovaný jedným pracovníkom sa znížil iba nepatrne. Takmer celý pokles objemu odpracovaných hodín bol spojený s úbytkom pracujúcich osôb a nárastom nezamestnanosti. K tomu treba pridať, že v týchto obdobiach narastal počet obyvateľov

¹⁸ Ako reprezentanta dopytu po pracovnej sile, aj keď nedokonalého reprezentanta, tu využívame ukazovateľ počtu pracujúcich (zamestnanosť).

v produktívnom veku, Tak demografický faktor prispieval k nárastu nezamestnanosti v týchto kritických momentoch.

Počas recesie 2020 vidno úplne iný obraz: Objem práce, vyjadrený objemom odpracovaných hodín, veľmi výrazne klesol (miera poklesu je viac ako trojnásobná v porovnaní s predchádzajúcimi recesiami). Ale do poklesu počtu pracujúcich sa pretavil iba v malej miere – dokonca mierne menšej ako pri predchádzajúcich recesiách (porovnaj v schéme 2.1, alebo v medzinárodnej dimenzii v grafe 2.12). Pokles objemu odpracovaných hodín o 8,8 % bol spojený s poklesom počtu pracujúcich iba o 1,9 %. Vysvetlením je výrazný pokles priemerného počtu odpracovaných hodín jedným pracovníkom (o 7,1 %). Miesto toho, aby recesia vyradila z trhu práce značnú časť pracovnej sily (ako sme to poznali z minulosti), ona spôsobila skôr menšie priemerné pracovné vyťaženie zamestnaných osôb.

Schéma 2.1: Rozklad zmeny objemu odpracovaných hodín v ekonomike SR

Prameň. Vlastné výpočty a spracovanie podľa údajov Eurostat-u.

Podobný jav, hoci v menej výraznej podobe ako v SR, vidno aj pri porovnaní údajov za skupinu ekonomík V4 (tabuľky 2.1a,b):

- Vo všetkých štyroch krajinách bol pokles objemu odpracovaných hodín výraznejší pri recesii 2020 ako pri skoršej recesii (2009). Špecifický je prípad Poľska s minimálnym poklesom v oboch prípadoch. Pokles počtu odpracovaných hodín bol v počas recesie 2020 najvýraznejší na Slovensku.
- V troch krajinách s podstatným poklesom objemu odpracovaných hodín (Slovensko, Česko, Maďarsko) sa pri recesii 2009 pokles počtu hodín spájal s poklesom počtu pracujúcich osôb. Iba v minimálnej miere kleslo priemerné využitie časových kapacít pracovníka (trochu významnejšie iba v Maďarsku). Zato pri recesii 2020 bol v každej z týchto troch krajín pokles počtu pracovníkov miernejší (porovnaj v tabuľkách 2.1a,b), podstatnejšie sa však znížilo priemerné využitie kapacít pracovníka.
- Hoci mala recesia 2020 dramatickejší negatívny dopad na objem odpracovaných hodín v celej V4, nemala dramatickejší dopad na počet pracujúcich.

V pozadí uvedenej zmeny dopadu recesie na zamestnanosť možno identifikovať dva faktory:

- 1) Pred vypuknutím pandemickej recesie boli zamestnávateľia konfrontovaní s rastúcou vzácnosťou pracovnej sily. V niektorých regiónoch a profesiách sa už prejavoval nedostatok pracovnej sily. Rast výkonov a činnosť podnikov v niektorých odvetviach už bola obmedzovaná z titulu nedostatku pracovných síl. A tento problém sa rozširoval. Po takejto skúsenosti je ochota zamestnávateľov prepúšťať pracovnú silu pri nástupe recesie nižšia. Zamestnávateľia radšej volia cestu neúplného využitia kapacít zamestnancov, pri ich udržaní v pracovnom pomere. Pri ich prepustení by sa vystavovali riziku nemožnosti ich znovu prijať po prekonaní recesie.
- 2) Hospodárska a sociálna politika počas recesie 2020 podporovala zdieľanie nákladov práce pri obmedzení využívania pracovnej kapacity zamestnancov. Udržanie zamestnancov v pracovnom vzťahu, pri znížení využitia jeho pracovnej kapacity, bolo jedným

z inovatívnych prístupov politiky štátu. V roku 2021 sa priemerná miera využitia kapacít pracovníka nevrátila k pôvodnej vyššej úrovni (k čomu prispela aj skutočnosť, že uplatňované politiky pretrvávali). Takýto postup vo verejných politikách (znižovanie využitia časových kapacít pracovníkov pri uchovaní ich pracovného pomeru + rozloženie mzdových nákladov medzi zamestnávateľa a štát, tzv. „kurzarbeit“) už skôr uplatňovali vo viacerých vyspelých európskych ekonomikách, Slovensko sa s omeškaním k implementácii pridalo.¹⁹

Tabuľka 2.1: Rozklad zmeny objemu odpracovaných hodín

a) počas globálnej ekonomickej recesie 2009

	Zmena objemu odpracovaných hodín	=	Zmena počtu pracujúcich	X	Zmena priemer. počtu hodín odpracovaných pracovníkom
Slovensko	0,97331	=	0,98043	X	0,99274
Česko	0,97601	=	0,98194	X	0,99396
Maďarsko	0,96299	=	0,98104	X	0,98160
Poľsko	0,99609	=	1,00366	X	0,99246

b) počas pandemickej ekonomickej recesie 2020

	Zmena objemu odpracovaných hodín	=	Zmena počtu pracujúcich	X	Zmena priemer. počtu hodín odpracovaných pracovníkom
Slovensko	0,91155	=	0,98114	X	0,92908
Česko	0,93800	=	0,98340	X	0,95384
Maďarsko	0,95177	=	0,98920	X	0,96218
Poľsko	0,99220	=	0,99998	X	0,99222

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu.

Pri povrchnom pohľade na údaje o počtoch zamestnaných alebo nezamestnaných by sa mohlo zdať, že recesia 2020 nemala vážnejší dopad na trh práce. Pritom ho mala a nebol zanedbateľný. Ale tento dopad sa

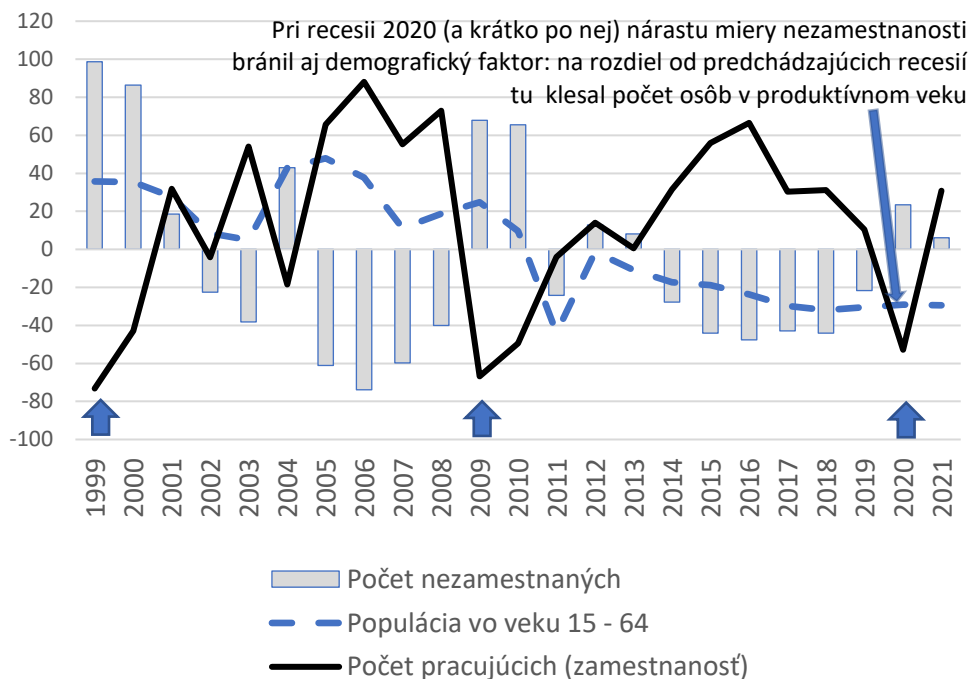
¹⁹ Podrobnejšie v Morvay a Hudcovský, 2022.

inak premietol do spôsobu využívania pracovnej sily: nepremietol sa primárne do vyradenia časti pracovnej sily (a teda do nezamestnanosti), ale predovšetkým do zníženia využitia kapacít pracovníkov, pri zachovaní ich statusu zamestnaných osôb.

Pohľad na stranu *ponuky pracovných síl* odкрýva zásadnú zmenu vo vývoji počtu osôb v produktívnom veku. Pri skorších ekonomických recesiách (predovšetkým v 1999, ale v menšej miere aj v 2009) bola medziročná zmena počtu osôb v produktívnom veku výrazne kladná. To v danom momente krátkodobo komplikovalo vývoj na trhu práce – zvyšovalo to mieru nezamestnanosti. Pri recesii v roku 2020 naopak masívne klesal počet osôb v produktívnom veku, čo zmiernovalo rast nezamestnanosti. Tento demografický faktor pôsobil pri ostatnej ekonomickej recesii opačne ako pri skorších prípadoch (graf 2.11).

Graf 2.11: Zmeny zamestnanosti, nezamestnanosti a populácie v produktívnom veku

(medziročné prírastky/úbytky v tis. osôb)

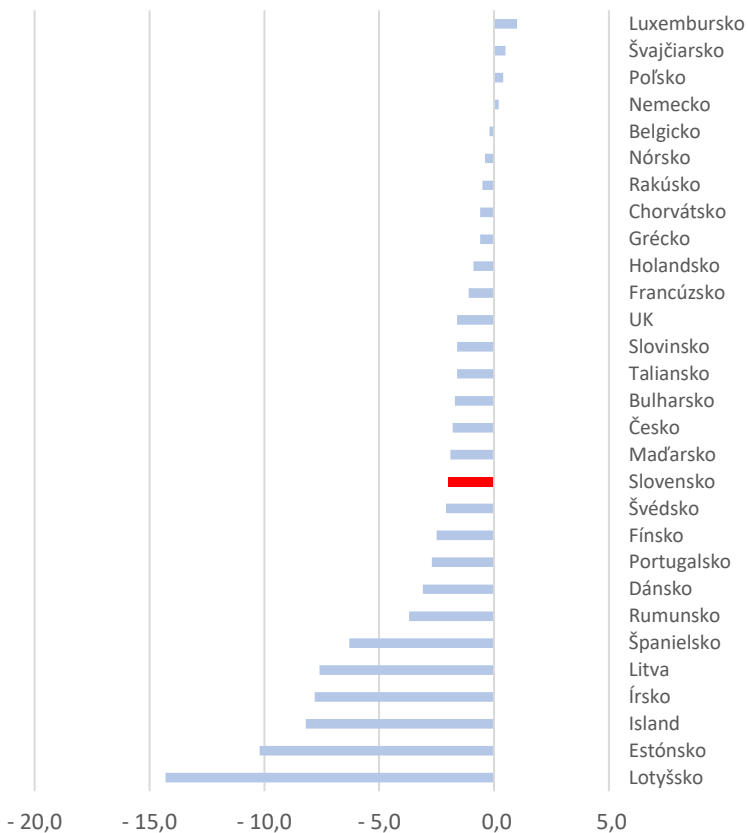

Poznámky: Zamestnanosť a nezamestnanosť podľa výberového zisťovania pracovných síl. Vyznačené sú momenty útlmov ekonomiky.

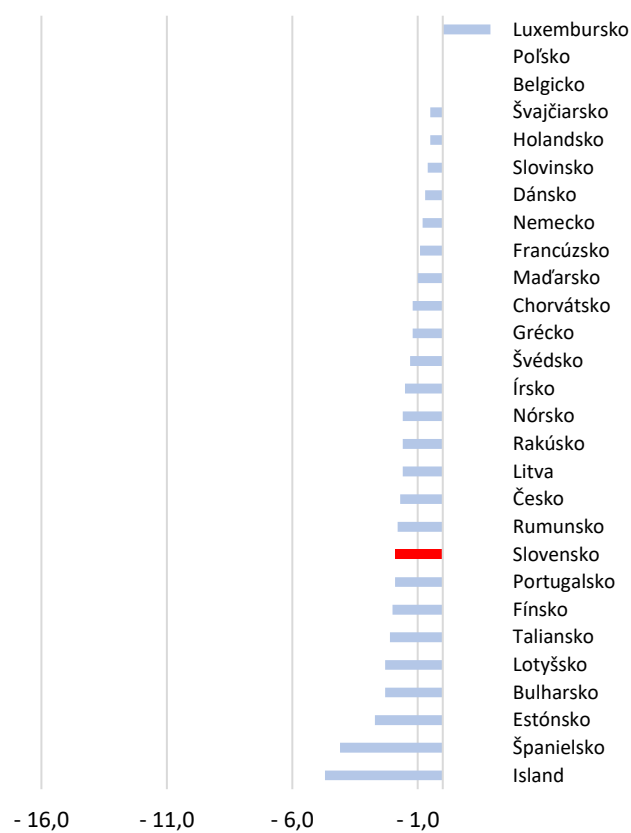
Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu.

Graf 2.12: Pokles počtu pracujúcich v %

a) pri recesii 2009

b) pri recesii 2020

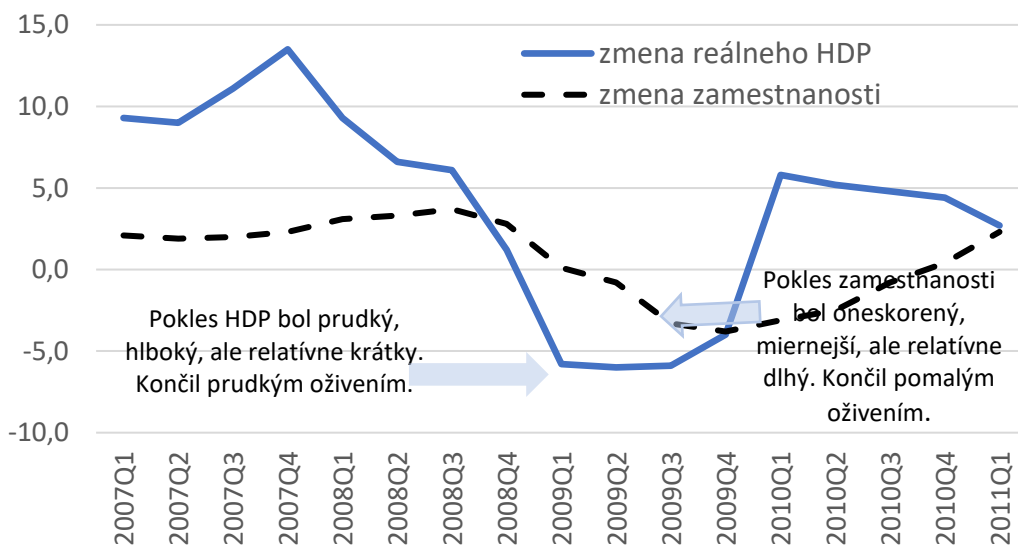

Prameň: Eurostat.

Ak spojíme poznatok o inom využívaní pracovných síl a poznatok o kontinuálnom klesaní počtu osôb v produktívnom veku, dostávame vysvetlenie toho, prečo sa na trhu práce zdanlivo absentuje závažný negatívny výkyv počas recesie aj krátko po nej (pripomíname, že pri predchádzajúcich recesiách sa situácia na trhu práce komplikovala aj v roku po recesii). Tento výsledok je tak daný demografickými tendenciami, aktivitou štátu aj taktikou zamestnávateľov. Táto recesia má tiež svoj významný dopad na trh práce, ale tento dopad je inak rozložený v spoločnosti. Z kontinuálneho prepadu počtu osôb v produktívnom veku možno čítať aj pravdepodobné rýchle obnovenie problému nedostatku pracovných síl pri oživovaní ekonomiky.

Pri akýchkoľvek úvahách o dopade recesií na trh práce treba vziať do úvahy omeškaný, časovo posunutý dopad na parametre trhu práce (zamestnanosť a mzdy reagujú často nepružne a s omeškaním, sú určené zmluvne a výrazne regulované). Tak napríklad miera nezamestnanosti pri uplynulých recesiách nerástla len v roku samotného pádu ekonomiky, ale aj krátko po ňom. Takáto oneskorená reakcia je na trhu práce prirodzená (grafy 2.13 a 2.14).

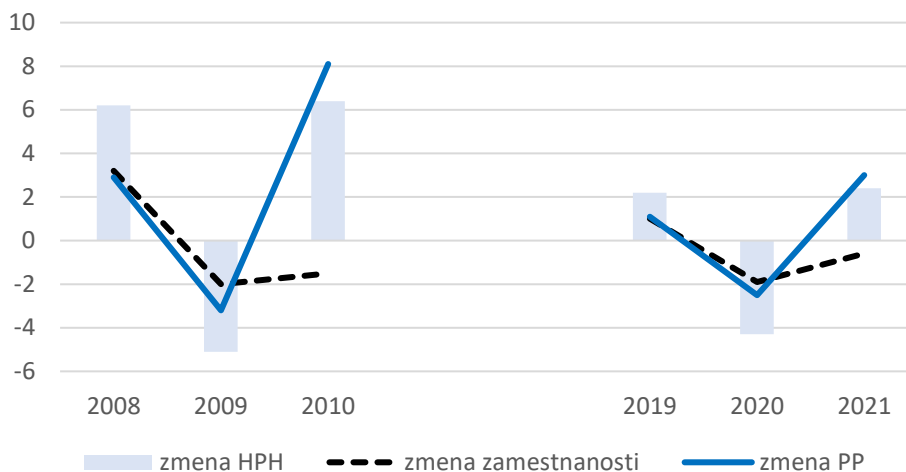
Graf 2.13: Omeškaná reakcia zamestnanosti na výkyvy výkonu ekonomiky počas prekonávania recesie. (na prípade recesie 2009, medziročné zmeny v %, štvrt'ročné údaje)

Prameň: Eurostat.

Na priebehu recesie 2009 a oživenia po nej možno demonštrovať omeškanú reakciu indikátorov zamestnanosti za výkyvmi ekonomiky (graf 2.13). Pre prechode do recesie reálny HDP rýchlo a hlboko padá. Zamestnanosť zareaguje oneskorene a neklesne až tak výrazne. Zato pri následnom oživení reálny HDP prudko stúpol – a zamestnanosť sa znovu zvýšila s omeškaním a menej výrazne. Takto sa prejavuje relatívne nízka pružnosť zamestnanosti. Pri poklese ekonomiky jej okamžitému pádu bránia pracovné zmluvy či opatrnosť zamestnávateľov (váhanie s prepúšťaním hlavne tých kvalifikovanejších zamestnancov, hlavne ak nemožno odhadnúť trvanie a hĺbku recesie). Pri oživení ekonomiky výkony istý čas rastú bez potreby vytvárania nových pracovných miest. Umožňuje to lepšie využívanie pracovníkov, ktorí počas krízy neboli využití naplno. A zamestnávatelia tiež z motívu opatrnosti nemajú tendenciu prijímať zamestnancov pri prvých známkach oživenia, až po stabilizácii pozitívnej tendencie. A takto vzniká obraz typického priebehu výkyvov HDP a zamestnanosti pri makroekonomických otrasoch: reálny HDP kolíše výrazne a prudko, zamestnanosť s omeškaním a miernejšie. Nesúlad pohybu výkonu ekonomiky a zamestnanosti znamená aj typickú zmenu produktivity práce: tá sa vo fáze poklesu zníži – ale menej výrazne ako sa znížil výkon ekonomiky (lebo mierne klesá aj zamestnanosť) a vo fáze oživenia tesne po recesii sa zvýši – výraznejšie ako sa zvýšil výkon (lebo rastie výkon a zamestnanosť ešte nie). Preto sa produktivita práce po prekonaní recesie ľahko dostáva na vyššiu úroveň akú mala pred recesiou (pozri v grafe 2.15, k zvýšeniu produktivity práce počas recesií pozri napr. Lazear, Shaw a Stanton, 2016).

Graf 2.14: Výkyvy pridanej hodnoty, zamestnanosti a produktivity práce pri prekonávaní recesií (medziročné zmeny v %)

Poznámky: HPH – hrubá pridaná hodnota (reálna)
 PP – produktivita práce (= HPH / zamestnanosť)
Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu.

2.5 Utlmuje sa, alebo zrýchľuje inflácia počas recesií?

Vo všeobecnosti sa predpokladá, že útlm ekonomickej činnosti (recesia) je spojená aj s útlmom rastu cenovej hladiny. Pokles ekonomickej aktivity znamená menší dopyt po vstupoch (materiáloch, energiách, surovinách, medziproduktoch....) a tým tlačí ich cenu nadol²⁰. Nižší spotrebiteľský dopyt bráni rastu spotrebiteľských cien, zhoršená ekonomická klíma stláča ceny investičných statkov. To všetko spolu by vo všeobecnosti malo tmiť infláciu. Ale už sme zistili, že recesie v SR boli niekedy veľmi špecifické a rôznorodé v príčinách aj priebehu. Aj ich súvislosť s pohybmi cien môže byť rôzna:

-Uvedenému všeobecnému chápaniu vzťahu medzi recesiou a infláciou (t. j. pokles ekonomiky spomaľuje rast cien) v podmienkach

²⁰ Ceny surovín tak fungujú ako prirodzený anticyklický regulátor: Pri útlme klesajú a tým pomáhajú ekonomike k oživeniu. Pri silnej expanzii rastú a tým prispievajú k spomaleniu ekonomík.

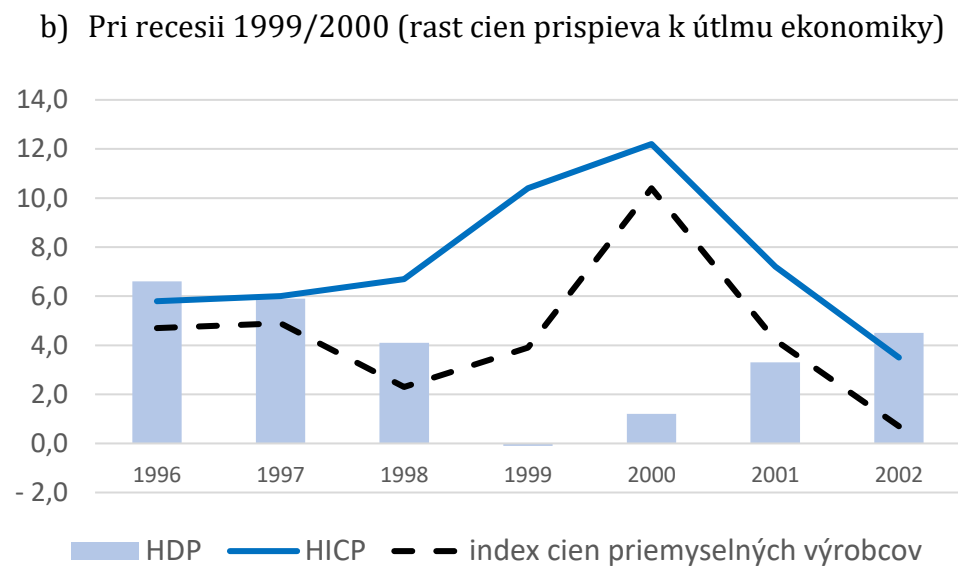
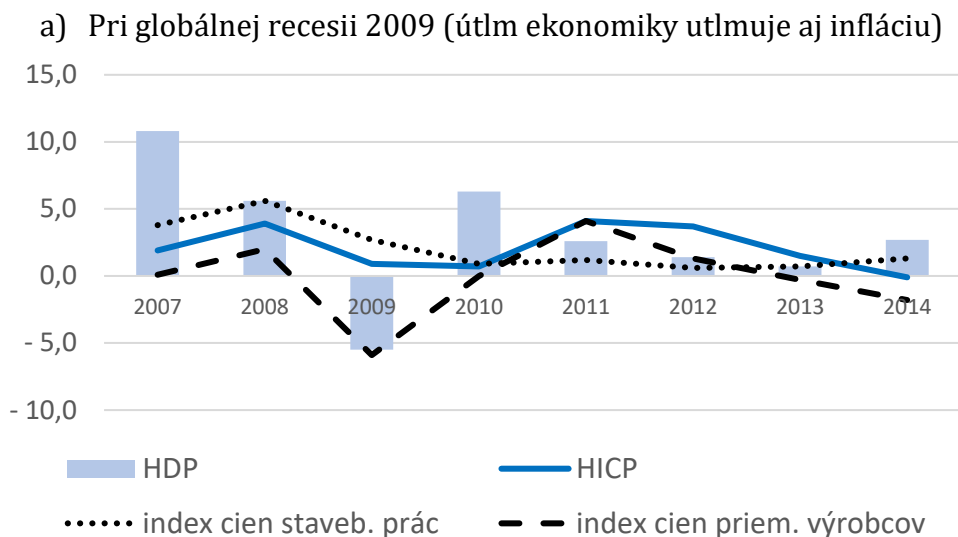
ekonomiky SR najlepšie zodpovedá recesia z roku 2009. Spolu s poklesom reálneho HDP sa spomalil rast spotrebiteľských cien, ceny priemyselných výrobcov dokonca klesali (graf 2.15a).

-Špecifickým prípadom je, keď práve rast cien vyvoláva recesiú. To je prípad začiatku 90. rokov (transformačná depresia). Práve prudký rast cenovej hladiny (po širokej liberalizácii predtým úradne stanovených cien) a z neho vyplývajúci pokles kúpnej sily bol najdôležitejším faktorom poklesu ekonomiky (v Časti I.). V určitej miere aj recesia 1999/2020 bola spôsobená zvýšením cenovej hladiny (graf 2.15b). Zrýchlený rast cenovej hladiny (vyvolaný úpravou regulovaných cien, ich dereguláciou, alebo úpravami sadzieb nepriamych daní) prispel k utlmeniu rastu dopytu a tým k miernemu poklesu ekonomiky.

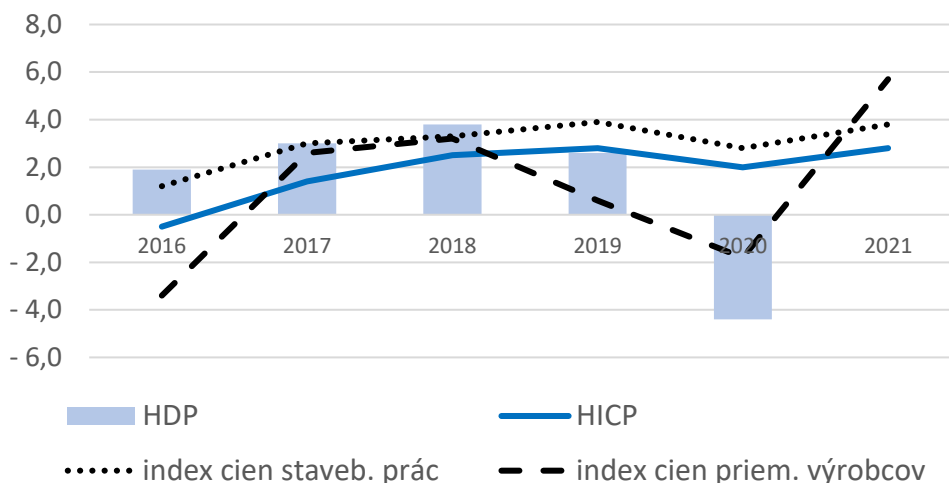
-Omeškané vplyvy recesie 2020 preukazujú, že vzťah medzi recesiou a infláciou môže vyzerat' aj úplne inak (graf 2.15c). Už kôr sme ukázali, že zotavovanie z tejto recesie bolo zložité a nerovnomerné. Niektoré odvetvia a regióny sveta sa zotavovali rýchlo, iné veľmi ťažko. A to v závislosti od mimoekonomického faktora – od epidemických obmedzení. To znamenalo problém pre globálne produkčné reťazce. Niektoré komponenty sa stali nedostatkovými, niektoré články produkčných reťazcov sa zablokovali. Vznikol tak nedostatok, vzrástla vzácnosť produkčných vstupov. Keď sa tento jav stretáva s rastúcim dopytom²¹, je z toho silný inflačný vplyv. Je to príklad situácie, v ktorej sa recesia s omeškaním premení do zrýchlenia inflácie.

²¹ Rastúci dopyt bol živý aj dlhotrvajúcou politikou „lacných peňazí“ v eurozóne (expanzívnu politikou ECB). Tá sa snažila oživiť ekonomiku eurozóny aj oživiť infláciu v nej ešte pred- a počas pandemickej recesie. Postupne sa však táto politika stala jedným z radu rizikových inflačných faktorov.

Graf 2.15: Rôzne podoby súvislostí medzi pohybmi cenovej hladiny a recesiami v ekonomike SR
(medziročné zmeny v %)

c) Pri pandemickej recesii 2020 (nerovnomerné prekonávanie recesie oživuje infláciu)

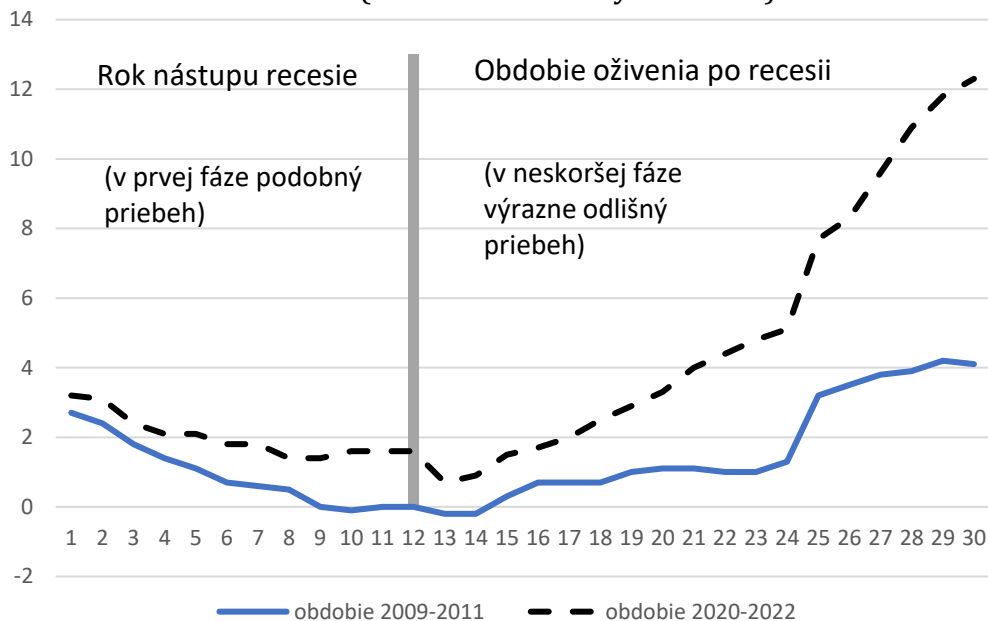
Poznámka: HICP – harmonizovaný index spotrebiteľských cien.

Prameň: Eurostat, vlastné spracovanie.

Graf 2.16 porovnáva priebeh zmeny cenovej hladiny pri dvoch ostatných recesiách (2009 a 2020). Prvá fáza je podobná v oboch prípadoch, miera inflácie postupne klesá po dobu približne jedného roku. Následne sa tempo rastu cien zvyšuje, spolu s oživovaním ekonomiky po recesii. V tejto fáze opätovného zrýchlenia inflácie sa objavuje zásadný rozdiel medzi zobrazenými prípadmi:

- Po recesii 2009 (18 zobrazených mesiacov v rokoch 2010 a 2021) sa miera inflácie zvyšuje pozvoľne; Jej úroveň sa dostala na podobnú tej východiskovej z obdobia pred recesiou.
- Ale po recesii 2020 (18 mesiacov v rokoch 2021 a 2022) vzrastala miera inflácie podstatne rýchlejšie a dostala sa vysoko nad úroveň z obdobia pred samotnou recesiou.

Graf 2.16: Zmeny spotrebiteľských cien pri recesiách a následnom oživení v ekonomike SR (medziročné zmeny HICP v %)

Poznámka: Obdobie 30 mesiacov (rok recesie a 18 mesiacov po tomto roku), Prameň: Eurostat, vlastné spracovanie.

Záleží od príčin recesie a od spôsobu oživenia po nej, aký bude vplyv na infláciu. V čase prípravy tejto knihy hrozila recesia vyvolaná rastom cenovej hladiny. V pozadí bol šok na ponukovej strane hospodárstva: nedostatok energetických surovín (umocnený vojenským konfliktom na Ukrajine) a prudký rast ich cien. Ak sa naplní scenár prechodu do recesie, bude to prípad recesie vyvolanej cenovým šokom.

Hoci sa recesia vo všeobecnosti spája so spomalením inflácie, platí to v „štandardnej situácii“²². Na príklade SR vieme ľahko identifikovať aj iné súvislosti. Inflácia, ako sme videli na príklade ekonomiky SR, môže byť recesiou potlačovaná; ale takisto môže byť spúšťačom aj následkom recesie.

²² Pod takou „štandardnou situáciou“ máme na mysli situáciu, keď kvôli nejakému šoku krátkodobo vypadne časť dopytu a vznikne útlmová fáza v ekonomike. Tá je bežne spojená so zmiernením inflácie.

2.6 Znižujú sa v recesiách príjmy sektora domácností?

Všeobecné spoločenské vnímanie recesií by mohlo viesť k „samozrejmej“ kladnej odpovedi na otázku v nadpise. Mechanické spájanie ekonomických recesií s dramatickým poklesom príjmov sektora domácností by však bolo chybou.

Pri ostatných dvoch recesiách nenastal prudký prepád disponibilných príjmov²³ sektora domácností (prepočítaných na osobu, graf 2.17). Rast príjmov domácností sa výrazne spomalil, prípadne pri recesii 2020 príjmy aj mierne poklesli – rozhodne však nie v takej miere, v akej poklesol reálny HDP. Ide o spoločný efekt nepružných miezd (nominálne mzdy nemajú tendenciu klesať ani v recesii), opatrení vlád na udržanie zamestnanosti a príjmov domácností, aj prerozdelenia príjmov štátom²⁴.

Ako sa disponibilné príjmy prepočítané na osobu pohybujú pri recesiách? Ich vývoj je rozhodne nepriaznivejší ako inokedy, ale:

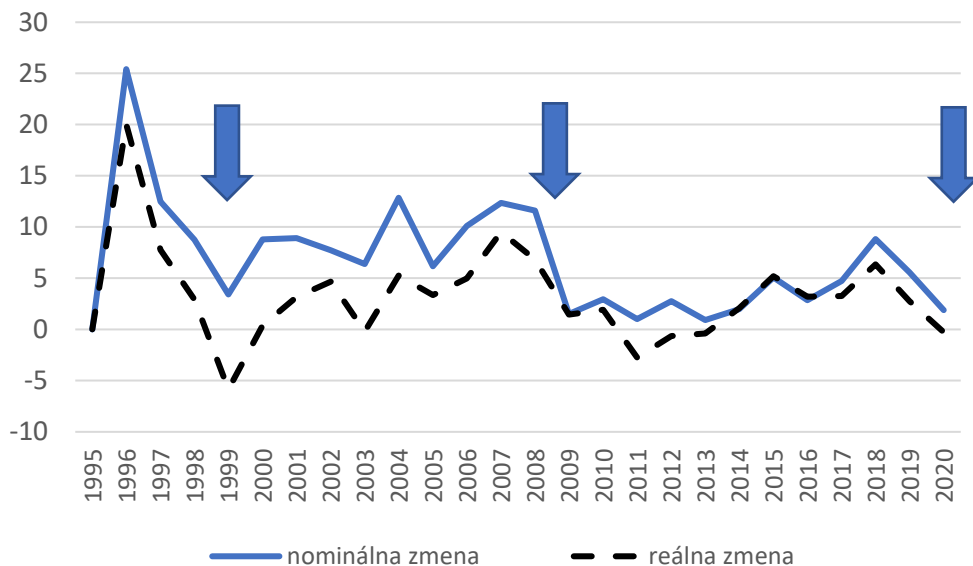
-Pri recesii síce výrazne spomaľuje rast príjmov sektora domácností, ale v nominálnom vyjadrení nikdy neklesli. Spomalenie ich rastu je však zakaždým veľmi výrazné (v grafe 2.17 si treba všimnúť, že krivka rastu nominálnych zmien sa pri recesii vždy stočí prudko nadol, ale zostáva v kladných číslach – teda zostáva zachovaný rast).

-Ich pokles v reálnom vyjadrení (teda po zohľadnení rastu cenovej hladiny) je závislý aj od miery inflácie v danom období. V časti 2.5 sme poukázali na súbeh rastu cien a recesie v rokoch 1999/2000 – a v tomto prípade poklesol aj disponibilný príjem na osobu v reálnom vyjadrení. Pri ďalších dvoch recesiách sa miera inflácie v roku recesie utlmila, nedošlo tak k poklesu disponibilného príjmu na osobu (porovnaj prípady v grafe 2.17). Vplyvom pohybov cenovej hladiny však došlo k poklesom týchto reálnych príjmov aj mimo období recesie (2003, 2011).

²³ Disponibilné príjmy domácností (pojem z národných účtov) sú príjmy, ktoré už prešli prerozdelením: Sú korigované o dane, sociálne príspevky (odvody), sú k nim pripočítané aj sociálne dávky.

²⁴ Napr. nárast objemu sociálnych dávok, ktoré čiastočne nahrádzajú iné príjmy počas recesie.

Graf 2.17: Zmeny disponibilného príjmu sektora domácností v prepočte na osobu (medziročné zmeny v %)

Poznámky: Vyznačené sú momenty útlmov ekonomiky.

Prameň: Eurostat.

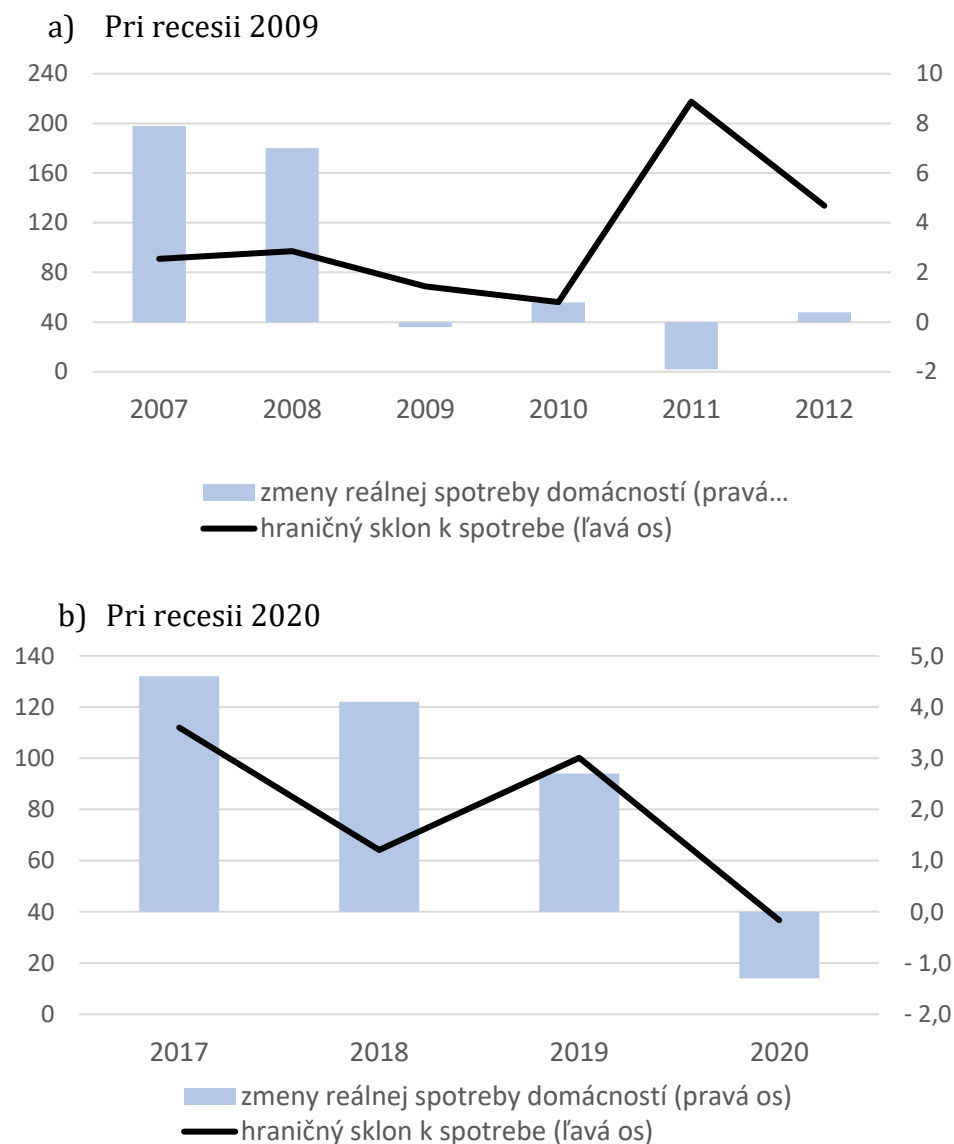
Okrem zmien dynamiky príjmov domácností sa v blízkosti recesií mení aj štruktúra ich použitia na spotrebu a na úspory.

V období recesie (resp. krátko pred ňou a krátko po nej) klesá hraničný sklon k spotrebe. To znamená, že z dodatočného príjmu sa používa na spotrebu iba menšia časť ako inokedy. Tak napríklad v trojročnom období pred recesiou 2020 kolísal hraničný sklon k spotrebe medzi hodnotami 64 (2018) a 111 (2017), pozri v grafe 2.18. To znamená, že z dodatočných 100 eur použili domácnosti 64 až 111 eur na zvýšenie spotreby (teda niekedy zvýšili spotrebu viac ako sa zvýšil príjem). Na zvýšenie úspor sa použila len menšia časť dodatočného príjmu²⁵. Takéto proporcie, keď prevažná časť príjmu sa používa na spotrebu a len malá (resp. žiadna) časť na zvýšenie úspor, je typická skôr pre obdobia s priaznivým vývojom a priaznivými očakávaniami. Ale pri nástupe

²⁵ Konkrétne, pri hraničnom sklone k úsporám 64 (v roku 2018) sa z dodatočných 100 eur príjmov použije 64 eur na zvýšenie spotreby a 36 eur sa použije na zvýšenie úspor. Pri hraničnom sklone k úsporám 111 (v roku 2017) sa pri zvýšení príjmov o 100 eur použije 111 eur na zvýšenie spotreby a úspory klesnú o 11.

recesie (2020) hraničný sklon k spotrebe prudko klesá: z rovných 100 v roku 2019 na necelých 37 v roku 2020 (pri recesii je navyšovanie spotreby slabšie ako navyšovanie úspor!).

Graf 2.18: Zmeny hraničného sklonu k spotrebe v sektore domácností pri výskyte recesií

Poznámky: Zmeny reálneho HDP sú v %. Hraničný sklon k spotrebe je vyjadrený ako pomer medziročných zmien disponibilného príjmu a zmien konečnej spotreby.

Prameň: Eurostat a vlastné výpočty.

Práve v momente recesie sa, napriek menej priaznivému vývoju príjmov domácností, zvyšuje podiel úspor na príjmoch a klesá podiel spotreby (graf 2.18). Je to prirodzený dôsledok princípu opatrnosti pri nepriaznivých očakávaníach obyvateľstva. Samozrejme, hovoríme tu o údajoch za celý sektor domácností. Môže existovať značná skupina domácností, v ktorých je priebeh iný a k žiadnemu nárastu podielu úspor v nich nedochádza, skôr naopak.

Už bolo spomenuté, že disponibilné príjmy domácností pri ostatných dvoch útlmoch ekonomiky už zďaleka neklesali tak výrazne, ako klesal výkon ekonomiky. A jedným z „ochranných prvkov“ chrániacich domácnosti je prerozdeľovanie príjmov a kompenzovanie príjmov štátom. Štát dopĺňa príjmy sektora domácností predovšetkým sociálnymi dávkami. Je potom oprávnené očakávať, že podiel sociálnych dávok v recesii stúpne. Nepriaznivý vývoj pracovných príjmov je aspoň čiastočne kompenzovaný sociálnymi dávkami. V akej miere sa to skutočne deje? Preskúmame na príklade recesie 2009.

V grafe 2.19 je vyjadrené, akú váhu mali sociálne dávky v celkových disponibilných príjmoch domácností, v medzinárodnom porovnaní, v období bez väčších makroekonomických otrasov. Pri zoradení krajín podľa veľkosti podielu sociálnych dávok zisťujeme, že 10 najnižších hodnôt tohto podielu prislúcha ekonomicky menej výkonným, bývalým transformujúcim sa krajinám strednej a východnej Európy²⁶ (vrátane SR).

Ďalej zameriame pozornosť na obdobie, v ktorom sa výrazne zhoršovala makroekonomická situácia (nástup ekonomickej recesie), a posúdime, či (a v akej miere) sa v takomto období zvyšoval podiel sociálnych dávok na disponibilnom príjme domácností. Odráža to zmenu závislosti domácností od sociálnych dávok.

²⁶ Na opačnom konci zoznamu vidno 10 krajín s najvyšším podielom sociálnych dávok: bez výnimky ide o ekonomiky s vysokou ekonomickou výkonnosťou. Vysoký podiel sociálnych dávok teda nie je pozorovaný tam, kde boli vyššia miera nezamestnanosti, nižšia úroveň príjmov a celkovo nižšia úroveň výkonnosti ekonomiky. Práve naopak, vysoký podiel sociálnych dávok je pozorovaný v „bohatých“, teda vysoko výkonných ekonomikách Európy.

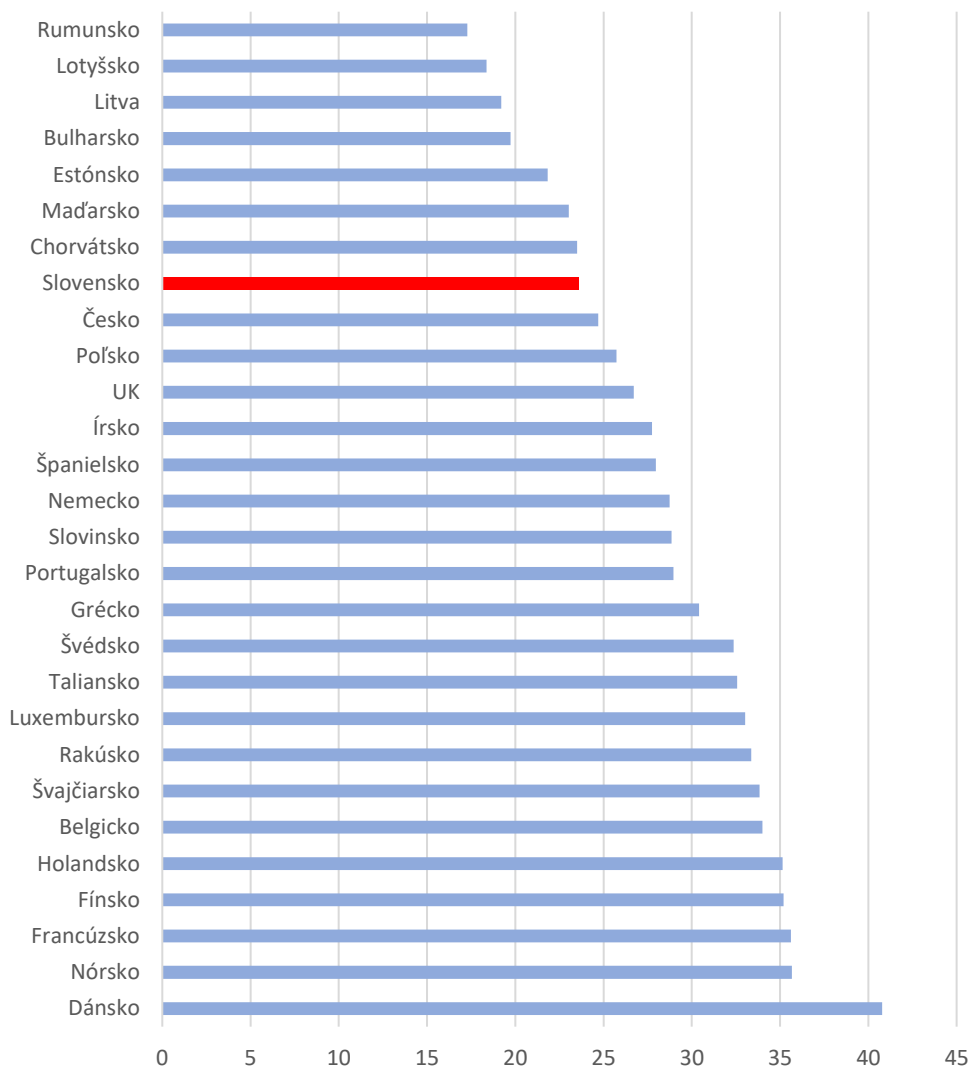
Pri nástupe ekonomickej depresie pozorujeme nárast podielu sociálnych dávok na disponibilnom príjme domácností. V prípade SR pozorujeme nárast ich podielu o 2,4 percentného bodu medzi rokmi 2008 a 2009 – z 21 % na 23,4 % disponibilného príjmu sektora domácností. V skupine krajín strednej a východnej Európy (graf 2.20a) pozorujeme nárast podielu sociálnych dávok, ale obraz je diferencovaný: v krajinách s relatívne vyšším východiskovým podielom sociálnych dávok (Maďarsko, Slovinsko, Česko) bol nárast podielu pri nástupe recesie nevýrazný – napr. v Maďarsku len o desatinu percentného bodu. Zato v krajinách s nízkym východiskovým podielom sociálnych dávok bol nárast počas depresie výraznejší - v Lotyšsku až o sedem percentných bodov (z približne 14 % na 21 %). Vo vybranej skupine vyspelejších ekonomík (graf 2.20b) je tento jav tiež prítomný, pozorujeme nárast podielu sociálnych dávok približne o 3 percentné body medzi rokmi 2008 a 2009.

Podiel sociálnych dávok v ekonomike v recesii pomerne výrazne stúpol a skutočne tým pomohol tomu, aby celkový disponibilný príjem v sektore domácností výraznejšie neklesol.

Možno zhrnúť, že príjmy sektora domácností nominálne rastú vždy, aj v recesiách. Ich rast sa však veľmi výrazne spomaľuje. O tom, či dôjde k poklesu v reálnom vyjadrení, samozrejme rozhoduje aktuálna miera inflácie. Pri recesiách 2009 a 2020 nedošlo k výraznejšiemu poklesu príjmov sektora domácností ani v reálnom vyjadrení. Pri recesii sa však mení štruktúra príjmov (nárast podielu sociálnych dávok v príjmoch) aj štruktúra ich použitia (z dodatočného eura príjmu sa v porovnaní s „lepšími“ časmi viac použije na zvýšenie úspor).

Graf 2.19: Podiel sociálnych dávok na disponibilných príjmoch sektora domácností

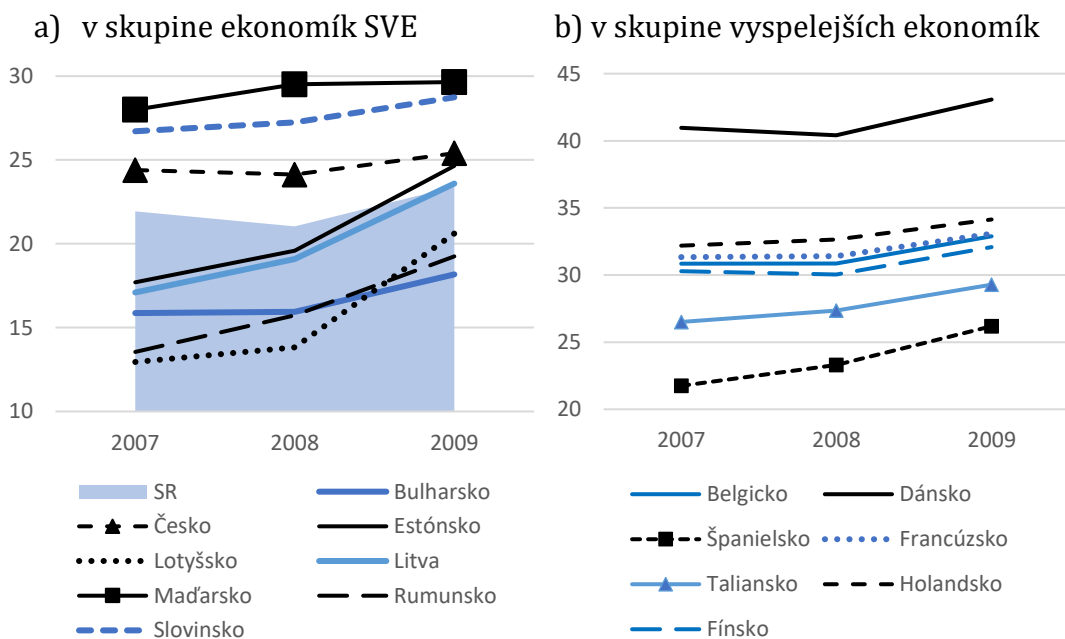
(v %, priemer za obdobie 2015 – 2019)

Poznámka: Podiel sociálnych dávok na hrubom disponibilnom dôchodku v sektore domácností.

Prameň: vlastné výpočty na základe údajov Eurostatu.

Graf 2.20: Nárast podielu sociálnych dávok pri útlme ekonomiky 2009
(podiel sociálnych dávok na disponibilných príjmoch domácností, v %)

Poznámka: Podiel sociálnych dávok na hrubom disponibilnom dôchodku v sektore domácností. Vybraný časový úsek nástupu recesie pri finančnej kríze 2008 – 2009. Prameň: vlastné výpočty na základe údajov Eurostatu

2.7 Zvyšujú recesie mieru chudoby?

Už sme sa zaoberali súvislosťami recesií s trhom práce, pohybmi cenovej hladiny a zmenami príjmov. Všetko sú to aj určujúce faktory sociálnej situácie. V tejto súvislosti sa teda ponúka otázka, či recesie v SR zvyšovali mieru chudoby. Môže to byť prekvapujúce, ale ekonomické recesie nemusia vždy znamenať plošné prehĺbenie chudoby.

Meranie chudoby je problém sám osebe. Existuje na to niekoľko ukazovateľov, z ktorých každý má svoju obmedzenú výpovednú schopnosť. V tabuľke 2.2 používame vybrané parametre relatívnej aj absolútnej chudoby²⁷.

²⁷ Problém chudoby tu výrazne zjednodušujeme iba na niekoľko ľahko merateľných ukazovateľov, nevenujeme sa širšej dimenzii etnologickej, sociologickej a pod.

Pri výskyte recesie nemôžeme potvrdiť výraznú zmenu v parametroch relatívnej chudoby. Tá hovorí o chudobe v pomere k úrovni ostatných členov spoločnosti (meria sa pomerom príjmov jednotlivca k úrovni príjmov v danej krajine). Takto chápaný podiel osôb ohrozených chudobou sa pri výskyte recesie výraznejšie nezmenil (resp. zmenil sa iba v rozsahu, v akom sa bežne mení aj mimo recesií). Nárast parametra chudoby vidno pri recesii 2009 s časovým odstupom, aj to iba pri vyjadrení pred sociálnymi transfermi²⁸. V údajoch merajúcich ohrozenie chudobou po sociálnych transferoch (ktorých úlohou je prerozdeliť príjmy a zmierniť príjmové rozdiely) sú zmeny veľmi malé, pozri v tabuľke 2.2. Sociálne transfery tak výrazne tlmia nárast chudoby pri krátkodobých makroekonomických výkyvoch.

Absolútnu chudobu tu vyjadříme počtom poberateľov pomoci v hmotnej núdzi. Absolútna chudoba hovorí o nemožnosti obstarat' si základné statky potrebné pre život (je to historicky starší koncept chudoby). Zvolené meradlo je znovu nedokonalé (ako každé štatistické meradlo chudoby), zato však dostatočné na to, aby sme aspoň „nahrubo“ posúdili, aká zmena nastáva pri recesii. Predpokladáme, že sú to práve poberatelia pomoci v hmotnej núdzi, ktorých príjmy by nepostačovali na krytie zásadných potrieb. A práve pri absolútnej chudobe, meranej počtom poberateľov pomoci v hmotnej núdzi, je obraz zaujímavejší: Pri recesii 2009 pozorujeme nárast počtu chudobných. Počet poberateľov pomoci v hmotnej núdzi výrazne vzrástol v roku recesie (2009) aj v nasledujúcom roku. Ale treba hneď upozorniť, že podobný vzostup počtu takto chápaných chudobných bol prítomný aj v iných obdobiach (bez ekonomickej recesie). Z toho vyplýva, že ekonomická recesia je len jedna z viacerých príčin výkyvov počtu chudobných. Záleží aj od metodických zmien vo vykazovaní tejto kategórie, jej definovaní

K chápaniu a teoretickému vymedzeniu absolútnej a relatívnej chudoby, ako aj ďalších dimenzií pozri napr. Beňová (2006). Hĺbkovú analýzu chudoby v SR, aj v jej historickom kontexte, pozri v Džambazovič (2007).

²⁸ Ani v údajoch merajúcich stav pred sociálnymi transfermi nevidno jednoznačnú zmenu, ktorá by sa viazala k recesii: najväčší podiel takto meranej chudoby bol zaznamenaný v období, keď ekonomika silno rástla a nebola ani bezprostredne po nejakom šoku (2006).

a nastavení parametrov, od štruktúrnych zmien v ekonomike, zmien v sociálnej politike, demografických zmien a pod.

Do tabuľky 2.2 je doplnený aj ukazovateľ Gini- koeficientu, ako reprezentanta ukazovateľov príjmových nerovností. Jeho výkyvy v období recesií (zvýraznené riadky v tabuľke) sa nevymykajú z výkyvov v iných obdobiach. To neznamená, že by recesie nemali na nerovnosti vplyv, ten však neboli výrazné a neprinášali špecifické zmeny v nerovnostiach počas recesie či bezprostredne po nej.

Tabuľka 2.2: Vybrané ukazovatele chudoby a nerovnosti v SR

Rok	Miera ohrozenia chudobou (*)	Miera ohrozenia chudobou po sociálnych transferoch (**)	Osoby v riziku chudoby alebo sociálnej exklúzie	Gini - koeficient nerovnosti disponibil. príjmu (***)	Poberatelia pomoci v hmotnej núdzi (v tis.)
2006	17,8	11,6	26,7	32,3	212,5
2007	14,8	10,6	21,4	28,2	182,5
2008	14,1	10,9	20,6	27,3	153,5
2009	13,5	11,0	19,6	28,3	179,9
2010	16,3	12,0	20,6	30,0	190,4
2011	16,4	13,0	20,6	29,9	185,3
2012	16,6	13,2	20,5	29,1	183,2
2013	15,6	12,8	19,8	28,3	183,5
2014	16,4	12,6	18,4	30,0	170,8
2015	13,9	12,3	18,4	27,3	116,2
2016	15,0	12,7	18,1	27,7	98,6
2017	13,4	12,4	16,3	26,2	78,0
2018	13,2	12,2	16,3	24,3	66,5
2019	13,9	11,9	16,4	26,4	60,6
2020	12,5	11,4	14,8	24,9	61,5
2021					57,7

Poznámky:

() podiel osôb s príjmom pod 60 % mediánu príjmu*

(**) podiel osôb s príjmom pod 60 % mediánu príjmu po sociálnych transferoch

(***) pred sociálnymi transfermi. Gini koeficient meria mieru nerovnosti v príjmoch: nadobúda hodnoty od 0 (absolútna rovnosť) po 100 (extrémna nerovnosť). Hodnoty reálne namerané vo svete sa pohybujú v intervale 23 - 70. Pre Európu sú typické pomerne nízke hodnoty 23 -35.

Prameň: Eurostat a Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR

Z týchto údajov vyplýva, že z existencie chudoby v SR nemožno obviniť útlmové fázy ekonomiky. To by bolo príliš jednoduché, parametre chudoby sa menia v závislosti od radu ďalších faktorov a recesie v ekonomike nemali na rozsah chudoby zásadný vplyv. Pravdaže, toto konštatovanie by nemuselo byť platné v každom regióne (a už vôbec nie v každej domácnosti). Pri zúžení pohľadu na niektoré regióny by sme dospeli k iným záverom, platným pre daný región.

Dôležité pri takýchto úvahách je uviesť si, že tu skúmané recesie (po vzniku SR) boli len krátkodobé²⁹ a ich hĺbka tiež nebola mimoriadne dramatická. Preto, pri fungujúcich mechanizmoch prerozdelenia príjmov štátom, nebola ich sila taká zásadná, aby recesie výrazne zmenili parametre chudoby. V prípade dlhšie trvajúcej recesie by boli dopady na chudobu podstatne viac dramatické.

2.8 Ktoré odvetvia boli výrazne zasiahnuté a ktoré boli odolné?

Vývoj ekonomiky nikdy nie je homogénny – rast ani pokles nikdy nie je rovnaký vo všetkých odvetviach, sektoroch, regiónoch ani domácnostiach. Niekde dochádza k rastu a prosperite aj v recesii, iná časť ekonomiky môže upadať aj v rastovom období.

Na tomto mieste preskúmame, ako výrazné sú rozdiely v sile, akou recesie zasahujú jednotlivé odvetvia hospodárstva. Tri recesie po vzniku SR mali zakaždým iný odvetvový priemet, v závislosti od príčin ekonomického poklesu (graf 2.21):

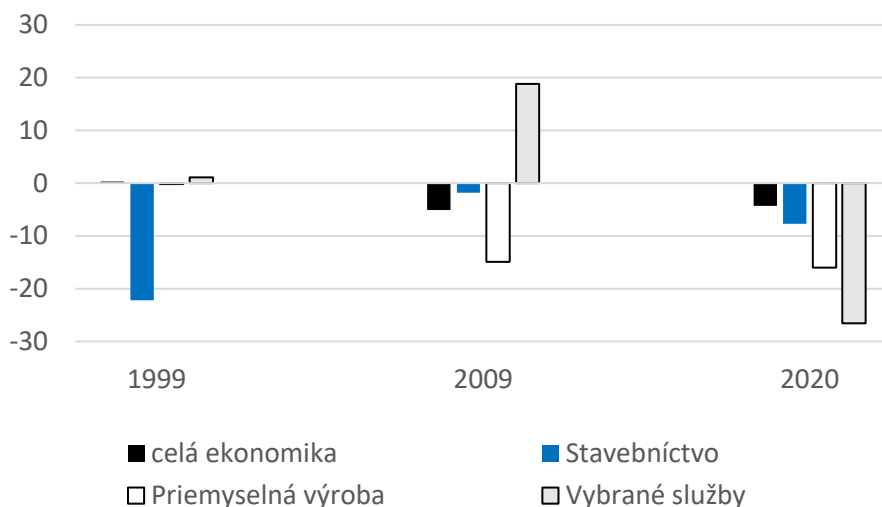
- Pri recesii 1999/2000 hralo významnú rolu dočasné zastavenie infraštruktúrnych projektov financovaných z verejných zdrojov, s tvrdým dopadom na odvetvie stavebníctva.
- V roku 2009. bol v pozadí útlmu ekonomiky prepád vonkajšieho dopytu, v jeho dôsledku poklesol export zo SR. Prepád exportu má odraz predovšetkým v nepriaznivom vývoji priemyselnej výroby (pretože tá pokrýva export).

²⁹ Po prekonaní pomerne dlhšej transformačnej depresie v období trvania ČSFR už žiadna z recesií v ekonomike SR netrvala dlhšie ako jeden rok.

- V roku 2020 pandemické obmedzenia poškodili predovšetkým služby, hoci negatívne sa vyvíjala priemyselná výroba aj stavebníctvo.

Graf 2.21: Tri recesie, tri rôzne dopady na odvetvia

(medziročné zmeny reálnej pridanej hodnoty vo vybraných odvetviach ekonomiky SR, v %)

Poznámka: počítané z údajov získaných reťazením objemov.

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu.

Pri pozorovaní masmediálneho obrazu ekonomických otrasov súvisiacich s pandemickou recesiou 2020 možno nadobudnúť dojem, že je tu niekoľko sektorov, ktoré veľmi utrpeli – napr. gastrosektor a niekoľko ďalších odvetví služieb – a inde sa síce vývoj skomplikoval, ale v podstatne menšej miere. Takýto obraz nie je nesprávny, ale obraz vytvorený na základe už dostupných údajov je komplikovanejší ako ten „mediálny“.

V hospodárstve sú odvetvia, ktorých poškodenie je zrejme vzhľadom na príčiny tejto recesie: to je prípad spomínaného gastrosektora a ďalších služieb súvisiacich napríklad so starostlivosťou o človeka. Odvetvové údaje však odhaľujú, že problém výpadku tržieb je plošný a zasahuje v podobnej miere odvetvia naprieč ekonomikou. Je výraznejšie plošný, ako pri podobne hlbokéj recesii v roku 2009.

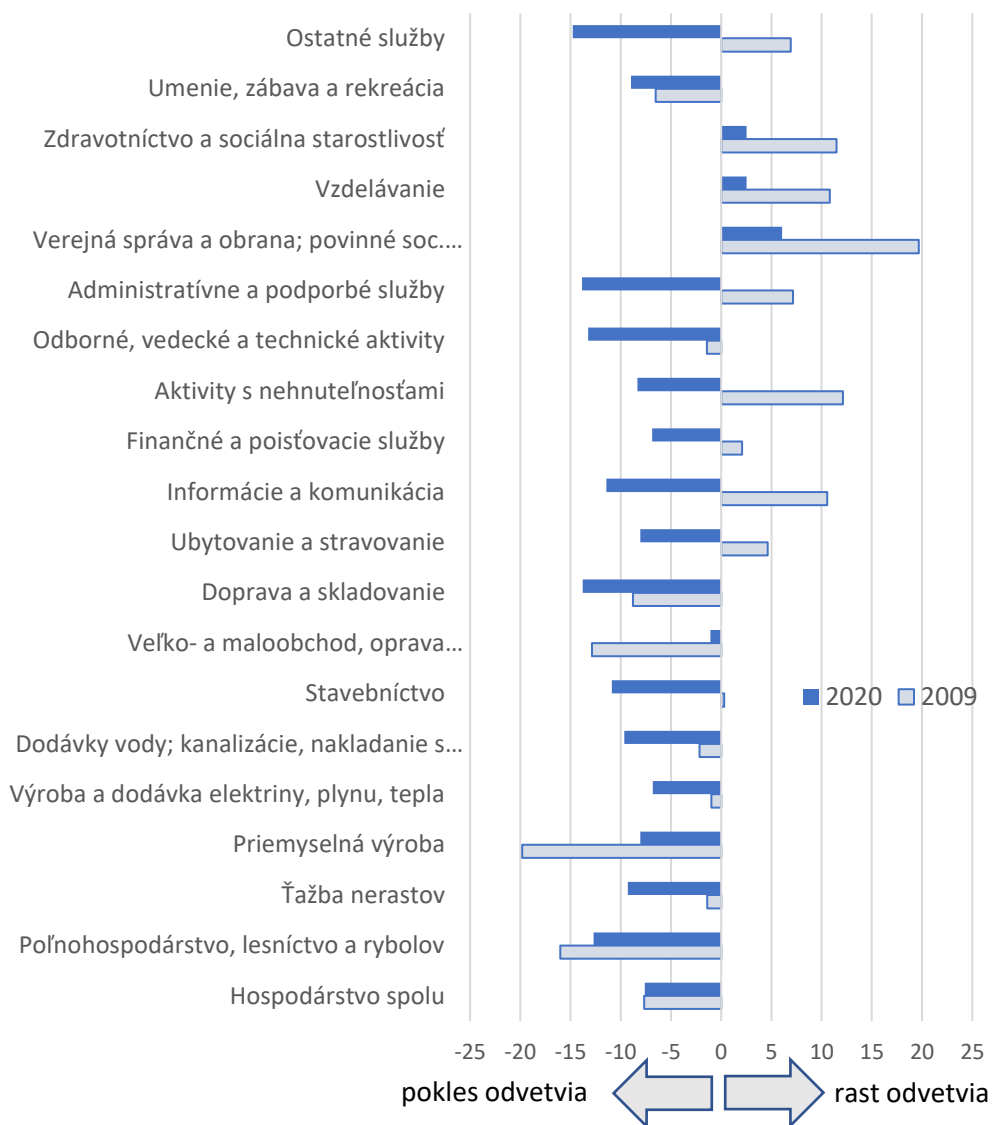
V grafe 2.22 môžeme pozorovať, ako sa posledné dve recesie odrazili v odvetviach slovenskej ekonomiky. Výpadok produkcie (ktorá s určitým zjednodušením zodpovedá tržbám) je v oboch recesiách takmer rovnaký - ide o pád približne o 7,6 %. Ale pri globálnej finančnej kríze a recesii 2009 bol tento prepád podstatne nerovnomernejšie rozložený medzi odvetvia. Utrpeli hlavne odvetvia v dolnej polovici grafu 2.22 – hlavne priemyselná výroba, ale aj poľnohospodárstvo či veľko- a maloobchod. Evidentne najviac vtedy utrpela priemyselná výroba (čo dáva zmysel, ak zvážime, ako sa vtedy prepadol zahraničný dopyt a s ním samozrejme aj export výrobkov priemyslu SR). Odvetvia sústredené v hornej časti grafu – rôzne odvetvia služieb – však väčšinou rástli aj v tejto situácii. Ale pri koronakríze 2020 je obraz menej pestrý, vidno skôr plošný prepád väčšiny odvetví. Výnimkou sú iba tri veľmi špecifické odvetvia služieb s významnou rolou verejného sektora (verejná správa, zdravotníctvo, vzdelávanie...odvetvia, v ktorých majú ekonomické parametre trochu inú logiku). Aj rozsah štruktúrnych zmien zamestnanosti³⁰ pri recesii 2020 bol pomerne malý (tabuľka 2.3), menší ako pri recesii 2009. K tomu však treba dodať, že zatiaľ vieme posúdiť iba okamžité, bezprostredné zmeny. Mnohé sa môžu ukazovať až s časovým odstupom. Pomerne slabé štruktúrne zmeny však podporujú argument, že recesia zasiahla ekonomiku plošne, nielen niektoré odvetvia. Obmedzenia zasiahli aktivitu pracovnej sily naprieč odvetviami.

Pri recesii 2009 bol pád výraznejšie koncentrovaný do niekoľkých odvetví (hlavne priemyselnej výroby) a časť odvetví rástla. Zato pád 2020 bol plošne rozložený na širšie oblasti ekonomiky. Znamená to, že pandemická recesia nebola až takým odvetvovo koncentrovaným javom, ako by to napovedal jej spoločenský obraz. Ale v niektorých odvetviach je jej dopad viac priamočiary, bezprostredný a ľahšie vnímateľný aj bez hospodárskej štatistiky; inde je nepriamy, sprostredkovaný, prípadne časovo posunutý. Odvetvia v ekonomike sú prepojené dodávateľsko –

³⁰ Rozsah štruktúrnych zmien zamestnanosti je vyjadrený nasledovne: Za každé odvetvie bol vyjadrený medziročný rozdiel vo váhe daného odvetvia na celkovej zamestnanosti v hospodárstve SR. Rozsah štruktúrnych zmien je potom súčtom absolútnych hodnôt zmien váhy jednotlivých odvetví. Použitím absolútnych hodnôt týchto zmien zabránime tomu, aby sa vzájomne vynulovali kladné a záporné zmeny.

odberateľskými vzťahmi, tvoria sieť. Postihnutie časti siete sa viac – či menej priamo prenáša do jej ďalších častí. Ale problém, meraný prepadom tržieb, je prierezový. Preto aj opatrenia v takýchto situáciách nemajú byť iba odvetvovo zamerané, ale aj prierezové.

Graf 2.22: Porovnanie dopadu dvoch recesií na odvetvia
(medziročné zmeny hodnoty produkcie v odvetviach ekonomiky SR, v %)

Poznámka: počítané z údajov v bežných cenách.
Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu.

Tabuľka 2.3: Porovnanie rozsahu štruktúrnych zmien v rokoch recesií

Spôsob vyjadrenia štruktúrnych zmien	2009	2020
Rozsah štruktúrnych zmien zamestnanosti (percentné body) (*)	6,2	2,5
Rozsah štruktúrnych zmien pridanej hodnoty (percentné body) (**)	16,1	8,7

Poznámka: (*) Súčet absolútnych hodnôt zmien podielov jednotlivých odvetví na celkovej zamestnanosti oproti stavu v poslednom roku pred danou recesiou.

(**) Súčet absolútnych hodnôt zmien podielov jednotlivých odvetví na celkovej tvorbe pridanej hodnoty oproti stavu v poslednom roku pred danou recesiou.

Použitie členenie ekonomiky na 64 odvetví podľa klasifikácie NACE.

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu.

2.9 Stabilné a labilné veličiny

Niektoré parametre ekonomiky sú stabilné, zotrvačné, nepodliehajú výrazným výkyvom pri šokoch v ekonomike. Ďalšie sú mimoriadne citlivé, aj pri malých šokoch zásadne zmenia smer a tempo svojich zmien. V ďalších krokoch sa zameriame na „anatómiu“ poklesu HDP. Využijeme pritom možnosť konštrukcie ukazovateľa HDP tromi metódami. Vieme takto prezentovať niekoľko veľmi podobných črt (možno ich nazvať vzormi priebehu), ktoré sa objavili napriek výrazne odlišným príčinám vzniku depresie:

- 1) Pri pohľade cez produkčnú metódu výpočtu HDP konštatujeme v recesiách výrazný pokles hrubej produkcie, ktorý sa iba čiastočne premietal do poklesu pridanej hodnoty (a teda aj do poklesu HDP, graf 2.23.). Je to dané tým, že pridaná hodnota (a HDP) vzniká ako rozdielová položka; je to rozdiel hrubej produkcie a medzispotreby. Medzispotreba (reprezentujúca spotrebované produkčné vstupy) má v recesii tendenciu poklesnúť ešte výraznejšie ako klesá produkcia³¹. A keďže pridaná hodnota (a z nej odvodený HDP) je rozdielom medzi produkciou

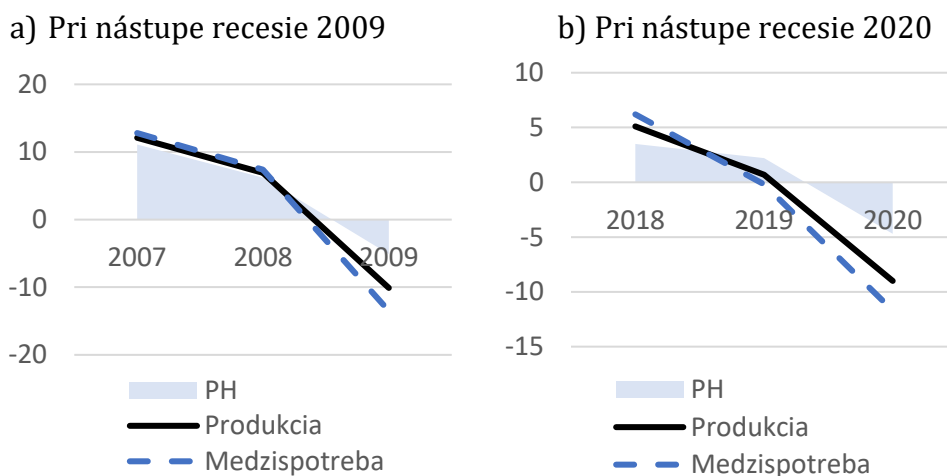
³¹ Pri nástupe útlmovej fázy sa zvyšuje tlak na efektívnosť, prebieha racionalizácia využívania vstupov. Vzhľadom na očakávané ťažkosti s odbytom produkcie podniky obmedzujú nákup produkčných vstupov. To prispieva k razantnému poklesu objemu medzispotreby aj k poklesu importu.

a medzispotrebou, klesne pridaná hodnota menej výrazne ako produkcia.

- 2) Pri posudzovaní poklesu reálneho HDP cez kategórie jeho použitia vynikne rozdiel medzi dvomi skupinami parametrov: Tvorba hrubého fixného kapitálu a export výrobkov a služieb podliehajú veľmi výraznému negatívnemu výkyvu v oboch sledovaných periódach (graf 2.24). Naopak, obidve zložky konečnej spotreby pôsobia na pokles tlmiačo, obzvlášť konečná spotreba verejnej správy zmiernuje pokles HDP. V kritických momentoch ekonomických útlmov tak vonkajší dopyt (reprezentovaný exportom zo SR) klesá výraznejšie ako domáci dopyt (konečná spotreba + tvorba hrubého kapitálu), pozri v grafe 2.25.

Graf 2.23: Zmeny vybraných zložiek HDP podľa produkčnej metódy výpočtu

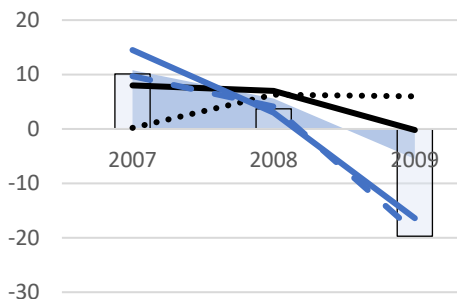
(medziročné zmeny v % pri nástupe ekonomických depresíí)

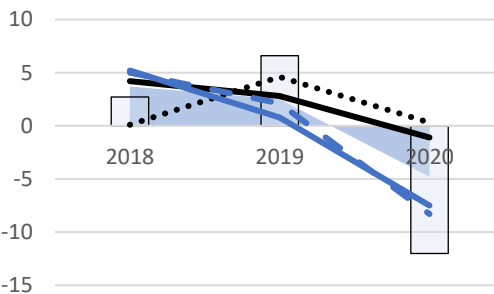
Poznámky: Výpočty z údajov v stálych cenách. PH – hrubá pridaná hodnota.
Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Štatistického úradu SR.

Graf 2.24: Zmeny vybraných zložiek HDP podľa kategórií použitia
(medziročné zmeny v % pri nástupe ekonomických depresíí)

a) Pri nástupe recesie 2009

b) Pri nástupe recesie 2020

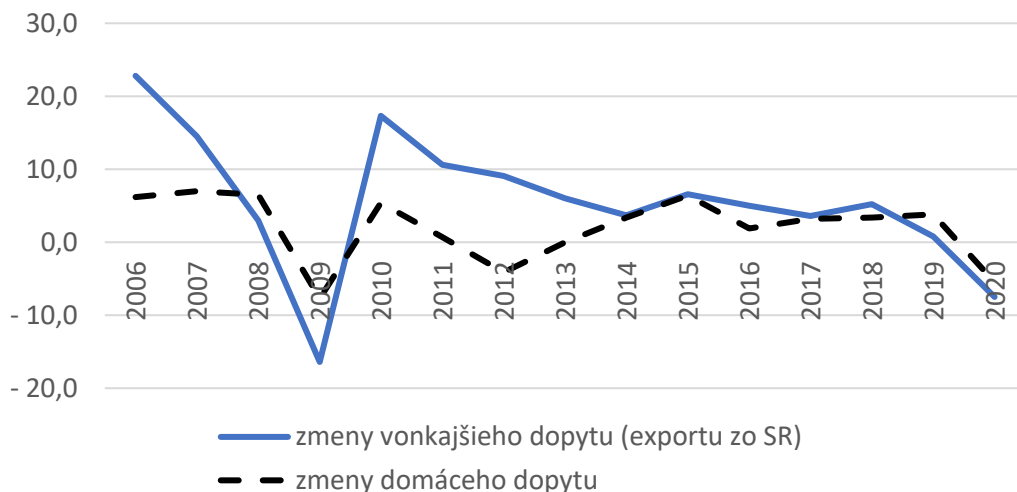
■ HDP
 Tvorba hrubého fixného kapitálu
..... Konečná spotreba verejnej správy
—— Konečná spotreba domácností
—— Export výrobkov a služieb
- - - Import výrobkov a služieb

■ HDP
 Tvorba hrubého fixného kapitálu
..... Konečná spotreba verejnej správy
—— Konečná spotreba domácností
—— Export výrobkov a služieb
- - - Import výrobkov a služieb

Poznámky: Výpočty z údajov v stálych cenách.

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Štatistického úradu SR.

Graf 2.25: Zmeny domáceho a vonkajšieho dopytu
(medziročné zmeny v %)

Poznámky: Z údajov v stálych cenách.

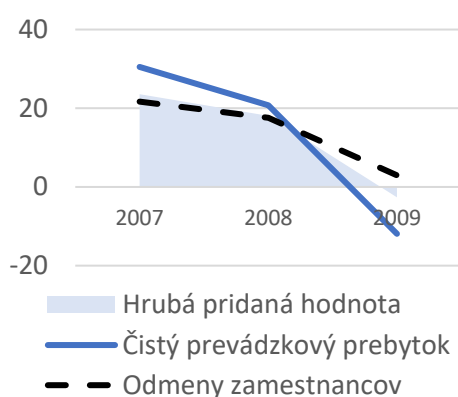
Prameň: Eurostat.

- 3) Pohľad na útlm ekonomiky cez kategórie príjmov (tzv. dôchodková metóda výpočtu HDP) odhaľuje výraznú štruktúrnu zmenu: pomer medzi ziskami (presnejšie čistými prevádzkovými prebytkami) a mzdami (odmenami zamestnancov) sa v recesiách výrazne vychýľuje v prospech miezd. Pri útlme ekonomiky zisky zvyčajne klesajú veľmi rýchlo (sú volatilné), zato odmeny zamestnancov sú stabilnejšie (dané zmluvami, všeobecne nepružné), pozri v grafe 2.26. Výsledkom je rast podielu odmien zamestnancov na celkovom objeme príjmov (rastie tzv. mzdová kvóta, pozri v časti 2.10) a zmena pomeru zisky : mzdy v prospech miezd.

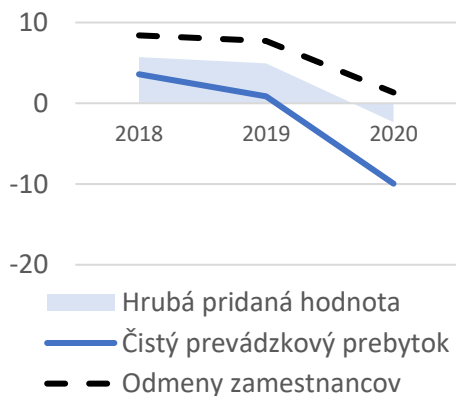
Graf 2.26: Zmeny vybraných zložiek HDP podľa dôchodkovej metódy výpočtu

(medziročné zmeny v % pri nástupe ekonomických depresíí)

a) Pri nástupe recesie 2009

b) Pri nástupe recesie 2020

Poznámky: Výpočty z údajov v bežných cenách.

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat -u.

2.10 „Zvláštne“ správanie sa niektorých parametrov ekonomiky v recesiách

Niektoré ukazovatele vývoja ekonomiky sa správajú akoby zvrátane: V časoch prepadu ekonomiky vyvolávajú dojem zlepšenia príslušného javu, pri oživení ekonomiky dávajú obraz zhoršenia. Stretávame sa potom s nesprávnym hodnotením. Pozorovateľ ľahko podľahne ilúzii, že sa nejaká vývojová tendencia mení. Treba rozlišovať, či sa skutočne zmenila tendencia vývoja sledovaného ukazovateľa, alebo sa len v rámci matematickej zákonitosti hodnota ukazovateľa pohla krátkodobo akoby protichodne s vývojom ekonomiky. Riziko podľahnutia falošnému signálu vzniká napríklad pri takýchto ukazovateľoch:

- Miera pridanej hodnoty a náročnosť na medzispotrebu. Ide o ukazovatele vyjadrujúce efektívnosť produkcie. Už po desaťročia sa v stratégiách a programových dokumentoch vlád objavuje deklarácia zvyšovania miery pridanej hodnoty (podiel pridaná hodnota / produkcia) a znižovania náročnosti na medzispotrebu. Miera pridanej hodnoty sa však krátkodobo zvyšuje v recesiách. Predtým, ako to niekto pomenuje ako priaznivú zmenu, treba vziať do úvahy matematickú zákonitosť: už pri hrozbe nástupu recesie podniky šetria na spotrebovávaných vstupoch (na medzispotrebe). V časti 2.9 sme ukázali, že medzispotreba pri nástupe recesie klesá výraznejšie ako pridaná hodnota (graf 2.23). Produkcia je súčtom medzispotreby a pridanej hodnoty. Pri prudko klesajúcej medzispotrebe na začiatku recesie potom krátkodobo stúpa podiel pridanej hodnoty na produkcii, t. j. stúpa miera pridanej hodnoty (graf 2.27). Je to prechodný jav, ktorý by nemal byť vnímaný ako priaznivý obrat vo vývojovej tendencii.

- Mzdová kvóta. Tento ukazovateľ vyjadruje, aká časť z vytvoreného výstupu plynie zamestnancom v podobe odmien zamestnancov³² (mzdová kvóta sa vyjadruje ako odmeny zamestnancov / pridaná hodnota). Mzdová kvóta bola v SR dlhodobo nízka, bol to prejav tradičnej konkurenčnej výhody ekonomiky SR. Vo vyspelejších ekonomikách je

³² Odmeny zamestnancov sú kategóriou z národných účtov. Predstavujú objem miezd vrátane sociálnych príspevkov do fondov sociálneho poistenia.

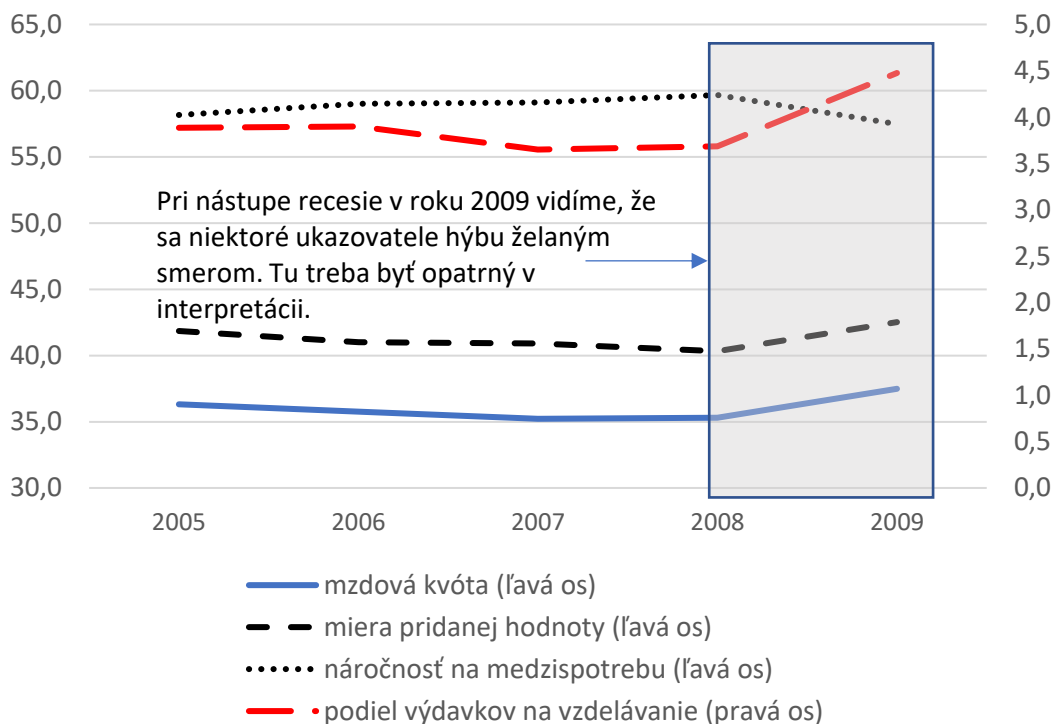
mzdová kvóta vyššia a možno predpokladať jej postupné zvyšovanie aj v slovenskej ekonomike (táto tendencia je už niekoľko rokov v SR zjavná). Pri nástupe recesie mzdová kvóta stúpa. Čitateľ zlomku je odolnejší voči poklesu ako menovateľ. V menovateli je pridaná hodnota, ktorej súčasťou je aj veľmi citlivý zisk. Pri nástupe recesie preto menovateľ zlomku (ktorý v sebe obsahuje aj zisk) prudko klesne a čitateľ zlomku (odmeny zamestnancov- zotrvačnejšia, zmluvami zastabilizovaná položka) klesne len miernejšie. Výsledkom je rast hodnoty celého zlomku (graf 2.27).

- Priemerná mzda. Rast priemernej mzdy môže byť, trochu paradoxne, podporený prepúšťaním pracovných síl počas recesie. V prvom rade sú prepúšťaní menej kvalifikovaní pracovníci s pomerne nižšími mzdami. Klesne tým početnosť nízkych miezd – a to zvyšuje priemernú mzdu v hospodárstve. Vďaka tomuto paradoxu sa v krajnom prípade môže stať, že priemerná mzda vzrastie, aj keď sa mzda žiadnemu jednotlivcovi nezvýši (čo je však imaginárny príklad).

- Pomer výdavkov na vzdelávanie k HDP alebo pomer verejného dlhu k HDP. Pri ukazovateľoch, ktoré sa štandardne vyjadrujú v pomere k HDP, je nevyhnutné brať do úvahy, že menovateľ zlomku (HDP) sa pri nástupe recesie môže prudko znížiť, pričom čitateľ zlomku sa v rovnakej miere zmeniť nemusí. Výsledkom je vzostup hodnoty takýchto ukazovateľov. To je v niektorých prípadoch falošne pozitívny signál (ako v prípade pomeru výdavkov na vzdelávanie k HDP), prípadne falošne negatívny (v prípade nárastu verejného dlhu v pomere k HDP).

- Náročnosť na prácu. Pracovná náročnosť pri nástupe recesie výrazne vzrastá. Je počítaná ako množstvo práce pripadajúce na jednotku výstupu (práca / pridaná hodnota) a je opakom produktivity práce. Aj v tomto prípade pri nástupe recesie výraznejšie klesne menovateľ zlomku (pridaná hodnota) ako jeho čitateľ (práca, zotrvačná kvôli zmluvným vzťahom). Pracovná náročnosť ekonomiky tak krátkodobo stúpa, resp. produktivita práce klesá. Opak sa deje pri oživení po recesii.

Graf 2.27: Anticyklický pohyb vybraných ukazovateľov pri nástupe recesie v SR (%)

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat -u.

Anticyklické správanie niektorých veličín nie je žiadnou poruchou. Je to skôr jednoduchá zákonitosť. Ale treba tieto situácie identifikovať, aby sme ich vedeli odlišiť od skutočných vývojových zmien. Obzvlášť pri vykonávaní praktickej hospodárskej politiky, pri ktorej sa venuje značná pozornosť krátkodobým zmenám, hrozí nadhodnotenie významu takýchto výkyvov a ich chybné povýšenie na zmenu vývojovej tendencie.

2.11 Boli reakcie hospodárskej politiky pri recesiách adekvátne?

Preskúame tu reakciu štátu a prijaté opatrenia hospodárskej politiky pri recesiách. V učebniciach hospodárskej politiky sa stretávame s možnosťami, aké má štát a centrálna banka pri tlení pádu ekonomiky a prekonávaní recesií. Ale povaha recesií v SR nebola vždy v súlade s tým,

čo sa odporúča v štandardnom „učebnicovom“ prípade. Jednoduchá schéma, v ktorej vlády a centrálna banka v recesii použijú expanzívnu politiku na oživenie slabého dopytu, väčšinou nebola uplatniteľná. Takáto schéma totiž predpokladá, že za krátkodobými výkyvmi ekonomiky sú hlavne nejaké šoky v dopyte. Ak je to tak, možno reguláciou dopytu (jeho podporou v recesii, tlméním v expanzii) aspoň čiastočne vyhladiť vývojovú líniu ekonomiky. Ale v časti 1 sme videli, že recesie v SR mali niekedy špecifické príčiny, nezapadajúce do typických „učebnicových“ schém. Recesie väčšinou neboli vyvolané (len) výpadkom dopytu. Pri posudzovaní reakcií tvorcov hospodárskej politiky tak musíme brať do úvahy príčiny recesií popísané v časti I.

Pri prvých dvoch recesiách – teda na začiatku a na konci 90. rokov – nedávalo zmysel aplikovať štandardné schémy opatrení proti recesii. Naopak, tlmenie ekonomiky bolo zámerné, pretože sa tým riešil iný závažný problém.

V recesii na začiatku 90. rokov nebolo možné ani zmysluplné používať expanzívnu politiku v záujme oživenia ekonomiky. Ekonomika trpela vysokou mierou inflácie aj celkovou nestabilitou. Zvyšovanie dynamiky dopytu v tej chvíli mohlo ešte zvýšiť infláciu (hrozila by hyperinflácia, ako v mnohých bývalých socialistických ekonomikách). Výzvou bolo skôr udržať dopyt pod kontrolou v záujme obnovenia stability cenovej hladiny (Kornai, 1990). Pri súbežne existujúcom probléme veľmi silnej inflácie a tiež veľmi výrazného pádu ekonomiky by riešenie jedného problému prehlbovalo ten druhý. Ako väčšie riziko bola vnímaná inflácia, ktorá by sa pri nezodpovednej makroekonomickej politike mohla vymknúť kontrole. Aplikovaná reštriktívna makroekonomickejšia politika pomohla pribrzdiť infláciu a obnoviť stabilitu ekonomiky. V danej situácii bolo obnovenie makrostability nevyhnutnou podmienkou pre budúci rast. Za určitých okolností môže byť aj reštriktívna (tlmiaca) hospodárska politika nevyhnutná pre rast v blízkej budúcnosti (Holman, 1991).

Situácia bola v niečom podobná aj na konci 90. rokov. Odstránenie vážnej poruchy makroekonomickej stability bolo v danej situácii vnímané ako dôležitejšia výzva v porovnaní s dosahovaním rastu. Ako už bolo

ukázané v časti I, ekonomický rast v období tesne pred touto recesiou nebol udržateľný a ekonomika spela k negatívnemu výkyvu. Ten by zrejme nastal v nejakej spontánnej forme. Vládny stabilizačný program tomuto spontánnemu negatívnemu výkyvu predišiel, nahradil ho kontrolovaným (aspoň čiastočne) útlmom pri korekcii deformácií (zosúlad'ovanie pravidiel so štandardnými trhovými ekonomikami), s následnou implementáciou reformných programov na zvýšenie konkurencieschopnosti. Mierna recesia 1999/2000 bola opatreniami hospodárskej politiky čiastočne vyvolaná a v záujme obnovenia narušenej stability (prijazdenie dopytu bolo vnímané ako urgentné opatrenie pre obnovu rovnováhy) bol rast ekonomiky krátkodobo obetovaný. Súborny stabilizačných opatrení obsahovali reštriktívne opatrenia zamerané na utlmenie rastu domáceho dopytu (napr. zvýšenie nepriamych daní, obmedzenie verejných investícií, zdraženie dovozu dovoznou prirážkou). Na to nadväzovali opatrenia, ktoré mali stransparentniť a korigovať toky verejných financií (prehodnotenie rozsahu špeciálnych štátnych fondov, sprísnenie finančnej disciplíny, prítvrdenie rozpočtových obmedzení), ozdraviť bankový sektor (očistenie portfólia od nahromadených zlých úverov, odstránenie politického vplyvu, zmena vlastníctva) alebo dokončiť proces privatizácie podnikov férovejšími metódami (odpolitizovanie, predaj medzinárodnými súťažami). Národná banka Slovenska k tomu pridala zmenu kurzového režimu, čím sa umožnilo výmennému kurzu prispieť k obnove vonkajšej rovnováhy. Týmito korekciami pravidiel sa vytvorili podmienky pre pokračovanie integrácie do EÚ, zvýšenie prílevu zahraničných investícií aj pre prijímanie nadväzujúcich reforiem zvyšujúcich podnikateľskú atraktivitu SR po prekonaní tejto recesie. Výsledkom tejto fázy bolo skvalitnenie regulačného rámca ekonomiky a vytvorenie bázy pre kvalitnejší a udržateľnejší rast ekonomiky³³ (s prispením priamych zahraničných investícií, podpory podnikania, reštrukturalizácie podnikov, ozdraveného bankového sektora). Následná rastová fáza sa skutočne dostavila, a to v perióde 2001 – 2008. Aj v prípade tejto recesie možno vylúčiť štandardné riešenie v podobe expanzívnej politiky. Naopak, nestabilita

³³ Ďalšie podrobnosti napr. v Marcinčin (editor) a kol., 2002.

ekonomiky si vyžiadala krátkodobo aplikovať reštrikciu, doplnenú skvalitnením spôsobu regulácie ekonomiky.

Pri prvých dvoch recesiách tak nemožno hovoriť o zámerných opatreniach štátu, ktoré by boli zamerané proti poklesu a na okamžité posilňovanie rastu. Recesie boli spojené so stabilizáciou ekonomiky a závažnými zmenami v pravidlách jej fungovania. Reakcie hospodárskej politiky na ostatné dve recesie (2009 a 2020) boli podstatne viac podobné tomu, s čím proticyklická stabilizačná politika štandardne pracuje. Používali sa opatrenia s cieľom zmierniť útlm ekonomiky a urýchliť jej opätovné oživenie. Do týchto recesií totiž ekonomika SR už nevstupovala ako nestabilná a hybridná, ani nebola potreba zámerne tmiť ekonomiku ako v predchádzajúcich prípadoch. Recesie 2009 a 2020 neboli vyvolané vnútorným problémom ekonomiky SR. Aj preto bola možná štandardná obranná reakcia štátu (v zmysle pôsobenia proti poklesu). Vzhľadom na odlišné príčiny recesií bola aj reakcia vedená inak.

Recesia 2009 bola z pohľadu ekonomiky SR vyvolaná výpadkom vonkajšieho dopytu (vysvetlené v Časti I). Po finančnej kríze výrazne klesol dopyt v krajinách, ktoré sú cieľové pre slovenskú produkciu. Cez tento kanál sa oslabenie ekonomiky prelialo aj do ekonomiky SR. Keďže to bol pre ekonomiku SR primárne dopytový šok, bolo zdôvodniteľné hľadanie opatrení na podporu dopytu a zvyšovanie aktivity. Bez ambície na úplnosť tu uvádzame niekoľko príkladov opatrení, pre rámcové vykreslenie prístupu hospodárskej politiky³⁴. Dopyt v ekonomike mal byť zvyšovaný opatreniami ako šrotovné (štátny peňažný príspevok pri výmene automobilov v domácnostiach), príspevky na rekonštrukcie bytov (zatepl'ovanie), zníženie dane z príjmov (zväčšením nezdaniteľnej časti príjmu) alebo maximalizácia čerpania eurofondov. Pracovná aktivita bola podporovaná napr. príspevkami pri začatí podnikania alebo príspevkami na podporu udržania zamestnanosti (pomoc podnikom ohrozeným hromadným prepúšťaním, ktoré sa rozhodli udržať si zamestnancov).

³⁴ Úplný zoznam takmer 70 opatrení pozri napr. na stránkach PAS. Dostupné na: <https://www.alianciapas.sk/2009/03/13/prehľad-protikrizovych-opatreni-vlady-sr/>

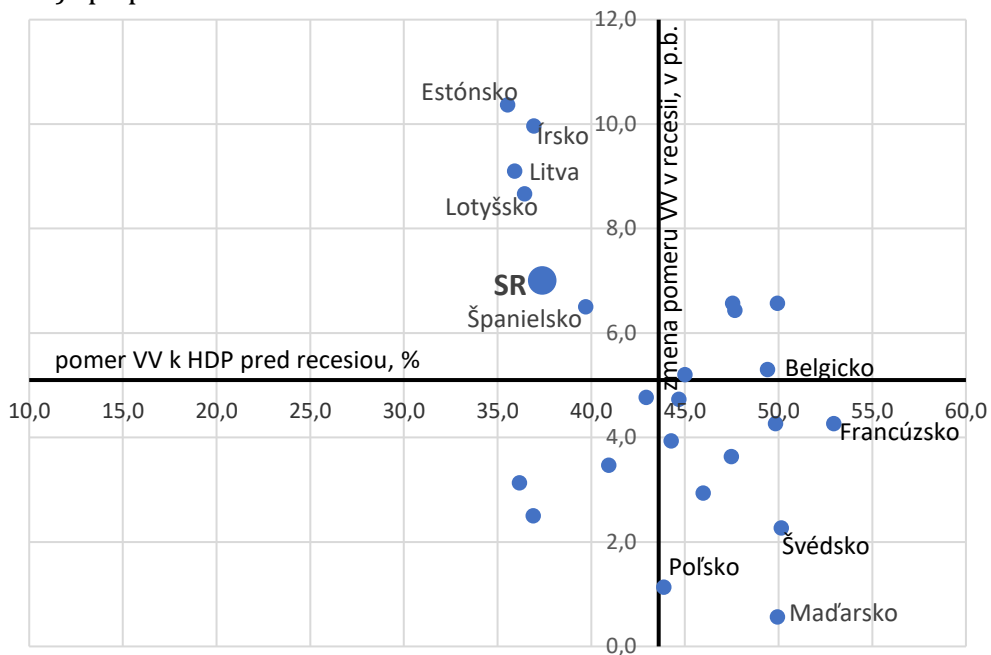
Pri recesii 2020 boli v popredí princípy kompenzácie a zdieľania dopadov. Vzhľadom na to, že štát svojimi rozhodnutiami znemožnil alebo obmedzil vykonávanie ekonomickej činnosti časti podnikov, boli prijaté opatrenia na aspoň čiastočnú kompenzáciu výpadku tržieb (cez tzv. balíky prvej pomoci). Inovatívnym prvkom (v prostredí ekonomiky SR) je politika zdieľania nákladov práce. Umožnilo to rozložiť náklady medzi pracujúceho (ten sa vzdal časti svojho pracovného úväzku), zamestnávateľa (ktorý uhradil jednu časť nákladov práce) a štát (uhradil druhú časť nákladov práce). Podstatne sa tým zmiernil vzostup nezamestnanosti (predstavené v časti 2.4). Spoločnou reakciou krajín EÚ je Program stability a obnovy. Nejde o typické proticyklické opatrenie, tento nástroj má vyššie ambície. Nemá totiž len prispieť k návratu ekonomík na úroveň pred pandemickou recesiou, ale posunúť ich na kvalitatívne vyššiu úroveň (preto je v Programe dôraz na inovačný potenciál, reformy, lepšiu správu štátu a pod.).

Možným vyjadrením sily reakcie vlády na recesiou je zmena rozsahu verejných výdavkov. Predpokladáme, že verejné výdavky (merané ako pomer k HDP) sa pri recesii výrazne zvyšujú. V grafe 2.28a,b sú zobrazené parametre verejných výdavkov pred recesiou a počas nich. V krajinách, v ktorých pozorujeme pomerne vysoký pomer verejných výdavkov k HDP v období pred recesiou, býva zvýšenie tohto pomeru v recesii už iba malé (krajinu vpravo dolu v oboch grafoch). Výrazné zvýšenie pomeru verejných výdavkov sa deje v krajinách, v ktorých je inak pomer verejných výdavkov nízky (vľavo hore v grafoch). Krajiny s nízkym pomerom verejných výdavkov musia v reakcii na recesiou svoj pomer výdavkov razantne navyšovať. A pri vysokých pomeroch verejných výdavkov v období pred recesiou je už menšia potreba aj menšia možnosť ďalšieho zvyšovania v recesii.

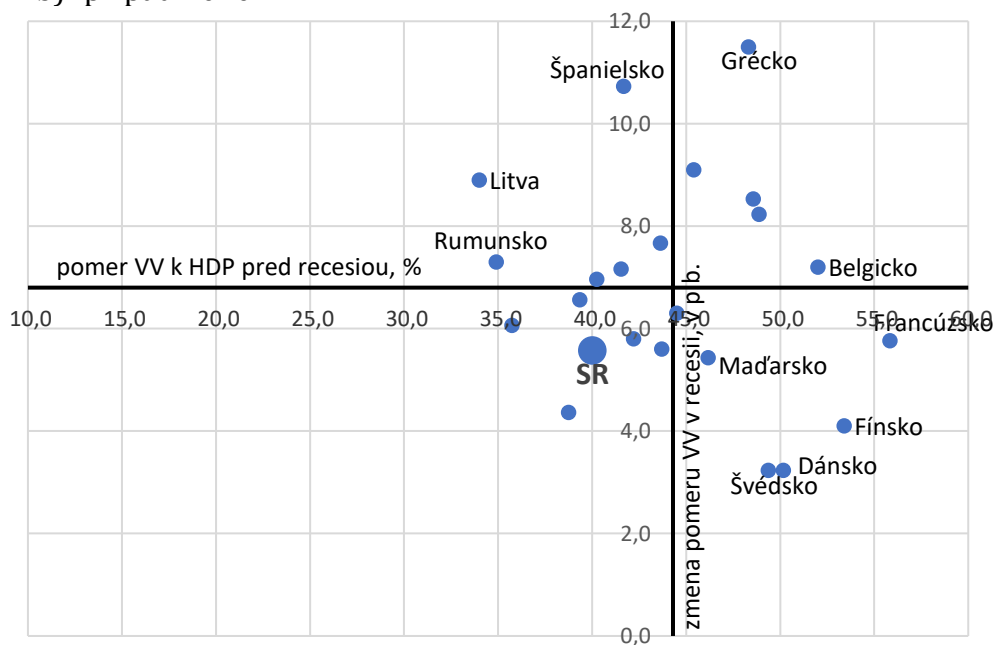
Pomer verejných výdavkov k HDP v SR patril v roku 2009 k tým nižším – a nárast pomeru počas recesie k tým vyšším. Do recesie 2020 už vstupovala SR s mierne vyšším východiskovým pomerom verejných výdavkov, s nižším následným nárastom počas recesie. Reakcia verejných výdavkov bola v oboch prípadoch podobná (porovnaj v grafoch 2.28a,b).

Graf 2.28: Reakcia verejných výdavkov (VV) na recesiu

a) prípad 2009

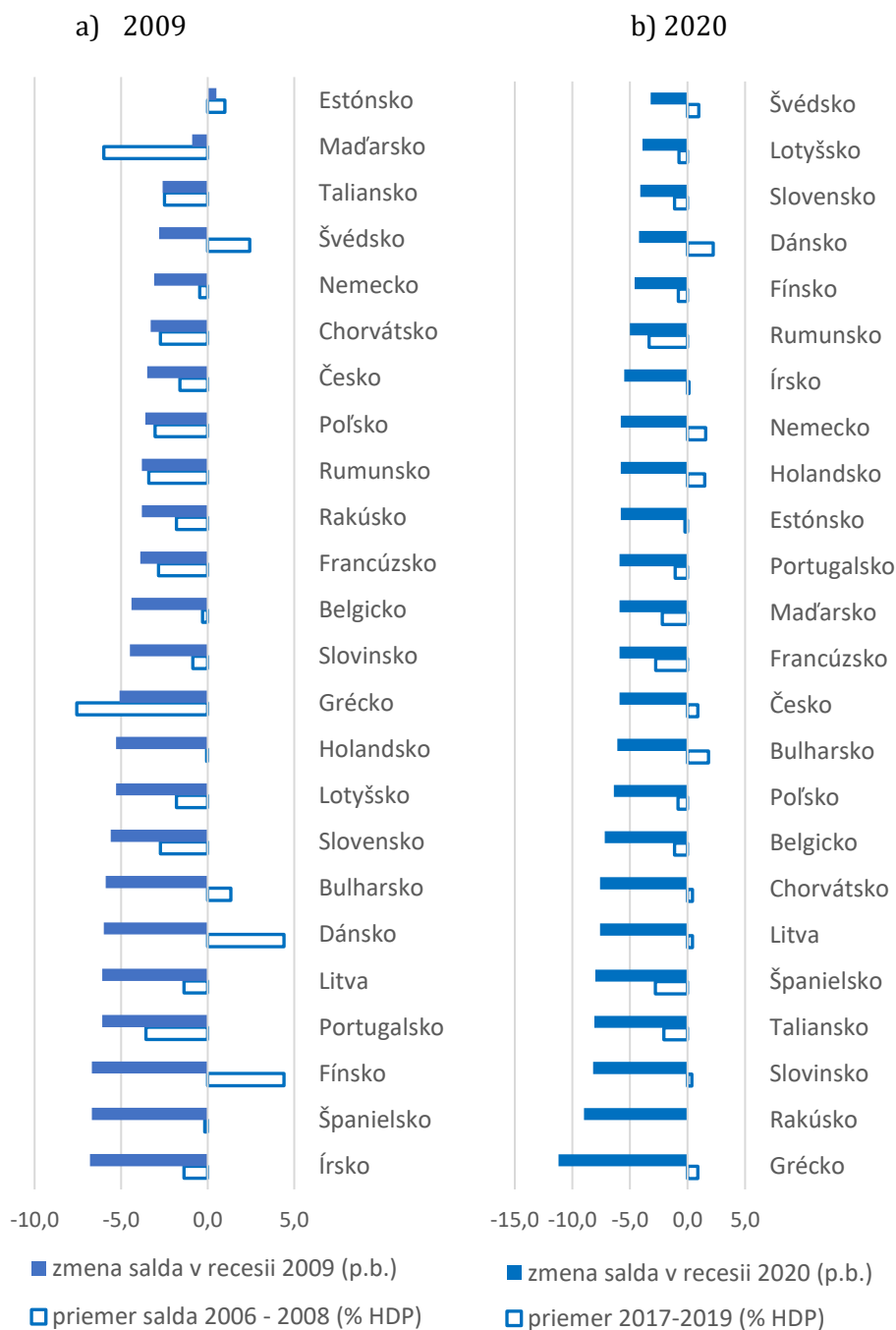
b) prípad 2020

Poznámka: Zmena pomeru VV v recesii je rozdiel pomeru VV k HDP v recesii a priemerného pomeru v troch rokoch pred recesiou (v percentných bodoch, p.b.). Osi sa pretínajú v priemerných hodnotách veličín.

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu.

Graf 2.29: Reakcia salda rozpočtu verejnej správy na recesiu

Poznámka: Zmena salda v recesii odráža rozdiel salda v recesii a priemerného salda tri roky pred recesiou. Je uvedená v percentných bodoch (p.b.)

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostatu.

V súvislosti s reakciou hospodárskej politiky sa v recesiách výraznejšie mení výsledok hospodárenia s verejnými financiami. Iba výnimočne nevzniká deficit v hospodárení s verejnými financiami (graf 2.29). Pri porovnaní reakcie salda verejných financií v SR v celoeurópskom kontexte (graf 2.29 a tabuľka 2.4) zisťujeme, že:

- 1) Pred recesiou 2009 bolo priemerné saldo verejných financií v SR menej priaznivé ako v priemere EÚ. Napriek silnému rastu ekonomiky SR v danom období boli verejné financie v nerovnováhe (priemerná hodnota deficitu za tri roky pred recesiou bola -2,7 % HDP, v tabuľke 2.4). Recesia aj s opatreniami proti nej prehĺbili deficit v SR o 5,6 percentných bodov. Dopad recesie na verejné financie tak možno považovať za pomerne výrazný v medzinárodnom porovnaní. Výrazný deficit bol daný jeho nevýhodnou východiskovou úrovňou aj výraznou mierou prehĺbenia v recesii.

Tabuľka 2.4: Saldo verejných financií pred recesiami a počas nich

		<i>Recesia 2009</i>	<i>Recesia 2020</i>
Priemerné saldo rozpočtu verejnej správy v troch rokoch pred recesiou (2006-2008, resp. 2017-2019), v % HDP	SR	-2,7	-1,1
	Priemer EÚ	-1,3	-0,3
	V4 okrem SR	-3,5	0,3
Zmena salda rozpočtu verejnej správy (saldo v roku recesie mínus priemerné saldo pred recesiou, v p. b.)	SR	-5,6	-4,1
	Priemer EÚ	-4,4	-6,3
	V4 okrem SR	-2,7	-5,1
Saldo rozpočtu verejnej správy v roku recesie, v % HDP	SR	-8,1	-5,5
	Priemer EÚ	-6,7	-6,5
	V4 okrem SR	-5,8	-6,9

Prameň: Eurostat a vlastné výpočty.

- 2) Pri recesii 2020 boli dopady na verejné financie SR menej dramatické³⁵: jednak bola priaznivejšia východisková úroveň deficitov pred recesiou (výsledok viacročného procesu konsolidácie verejných financií), ako aj miernejšieho prehĺbenia deficitu

³⁵ Ide o zjednodušenie: celý rozsah zmeny výsledkov verejných financií nemusí v danej chvíli súvisieť iba s nástupom recesie a opatreniami proti nej. Takisto treba pamätať na to, že nie všetky opatrenia proti recesii musia mať priamy negatívny dopad na stav verejných financií, a nemusia ho mať v tom istom období (môžu sa oneskoriť).

v samotnej recesii. Pomer deficitu k HDP v priemere za EÚ bol v uvedených dvoch prípadoch podobný, blízko hodnoty 6,5 %. Pri pandemickej recesii 2020 bol priaznivejší východiskový stav, zato výraznejšie prehĺbenie deficitu.

Reakcie štátu boli zakaždým kvalitatívne iné, vo veľkej miere prispôsobené príčinám recesií. Nesúdime tu, ktoré boli správne a ktoré chybné. Ale vyplynulo, že nemožno očakávať automatickú použiteľnosť expanzívnej, rast podporujúcej politiky v recesiách. V závislosti od príčin recesie a sprievodných javov môže byť úprava pravidiel fungovania ekonomiky dôležitejšia ako podporné, oživujúce opatrenia. Tento fakt môže byť podceňovaný – oživujúce opatrenia sa politicky ľahšie „predávajú“ verejnosti ako náročnejšie korekcie pravidiel (tzv. inštitucionálneho rámca). Významným kvalitatívnym posunom je, že spoločná reakcia krajín EÚ ide ďalej ako len k návratu na pôvodnú rastovú trajektóriu. Využíva prekonávanie šoku k tomu, aby posilnil kvalitu rastu v širokom význame.

2.12 Čo pozitívne sa spája s recesiami v SR?

Predchádzajúcu časť sme ukončili poukázaním na možnosť „využiť“ recesie na realizáciu programov, ktoré ekonomiku posúvajú k inej kvalitatívnej úrovni.

Recesiami sú oddelené fázy vývoja ekonomiky, ktoré sú kvalitatívne odlišné. V recesiách nejde len o dočasné poklesy ekonomiky, po ktorých sa ekonomika vráti do pôvodných kol'ají. Ona sa dostáva vždy do iných, nových kol'ají, nadobúda prvok novej kvality. A to, čo sa možno prijíma ťažšie (predovšetkým pre širšiu verejnosť) je, že sa po recesiách dostávajú aj nové javy, ktoré znamenajú v niečom priaznivý posun. Tu sa zameriame na takéto kvalitatívne zmeny (presnejšie, na niekoľko ich príkladov, bez ambície na úplnosť). Hneď však treba zdôrazniť, že nie vždy je samotná recesia príčinou týchto kvalitatívnych zmien³⁶. Tá je skôr

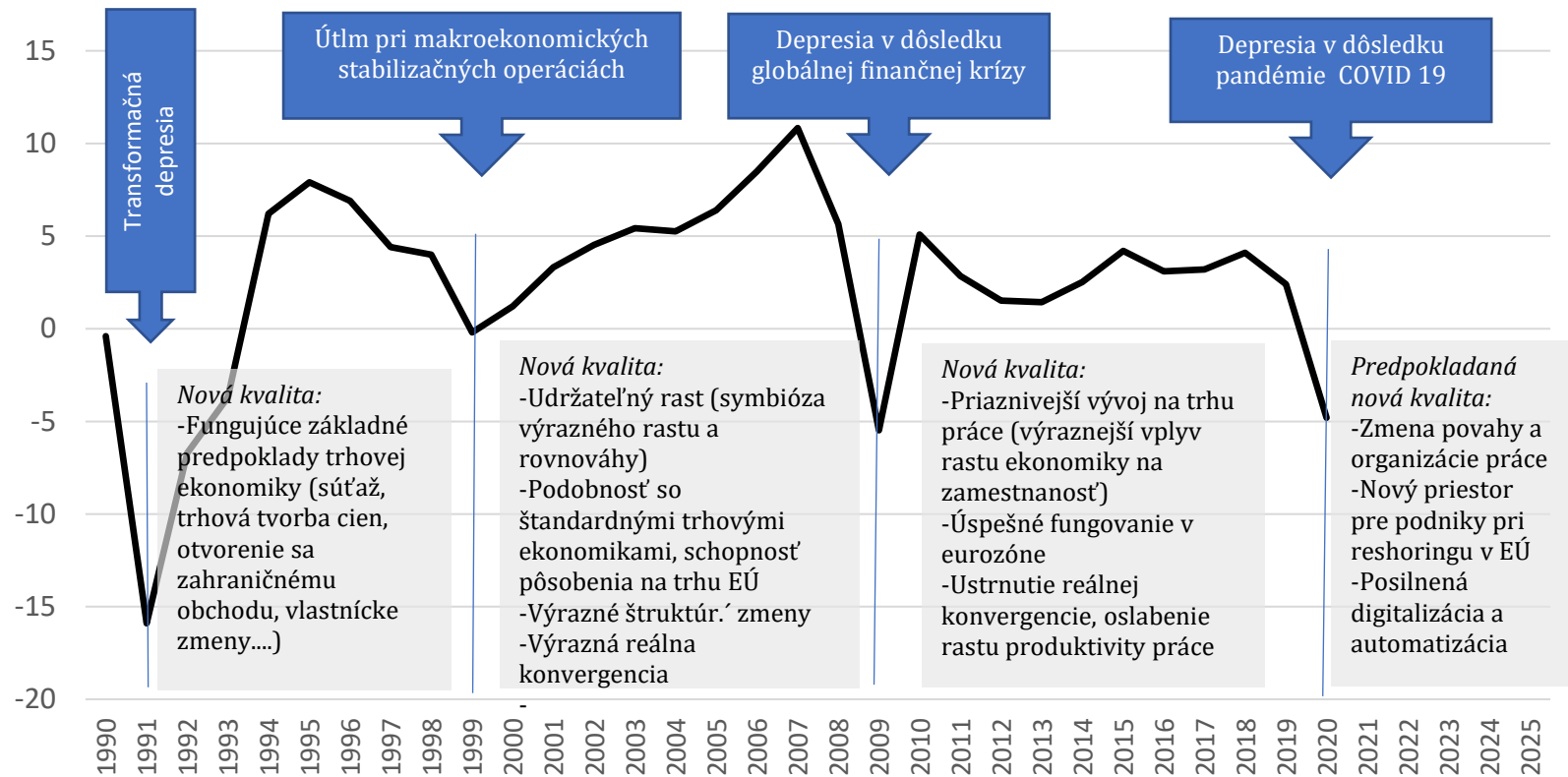
³⁶ Nehovoríme preto nevyhnutne o kauzalite (príčinnej súvislosti v zmysle „recesia je príčinou zmien“), hoci nie je vylúčená.

pomyselnou hranicou, ktorá oddeľuje kvalitatívne odlišné fázy, je signálom nadchádzajúcej zmeny. Ide o tie blikajúce kontrolky v podnadbise tejto knihy. Niekedy však prichádzajúcej zmene samotná recesia výrazne napomohla (ako katalyzátor pri chemickej reakcii, podporuje proces zmeny). Tieto zmeny vyplynuli už zo skoršieho predstavovania recesií (v časti 1), tu niektoré príklady pripomenieme a doplníme ich interpretáciu:

1) V čase transformačnej depresie sa sfunkčnili základné prvky trhovej ekonomiky. V tomto prípade bola prudká recesia prvotnou reakciou na tieto reformné kroky, bez ktorých by proces transformácie socialistickej ekonomiky na trhovú nebol predstaviteľný. Recesia bola sčasti sprievodným javom zásadných zmien v pravidlách chodu ekonomiky, sčasti bola produktom zámerného tlmenia dopytu (kvôli potrebe zastaviť rast cenovej hladiny). Recesia tu nebola príčinou kvalitatívnych zmien, skôr bola ich dočasným dôsledkom.

2) Pri recesii na konci 90. rokov sa vytvorili základy makrostability a udržateľného rastu. Zaujímavým momentom je tu prelomenie nepriaznivého vzťahu medzi ekonomickým rastom a vonkajšou rovnováhou. Ak zrýchľoval rast ekonomiky, vonkajšia nerovnováha dosahovala problémovú dimenziu (predovšetkým deficity bežného účtu platobnej bilancie, tlak na menu). A napravenie vonkajšej rovnováhy viedlo k zastaveniu rastu ekonomiky (pozri „zacyklenosť“ vzťahu medzi týmito dvomi parametrami v grafoch 2.31 a až d). Z pohľadu tvorcov politik ide nepríjemný „trade off“: preferovať rast alebo udržateľnú rovnováhu? Riešenie komplikovala hybridná ekonomika s politickým ovplyvňovaním, ktorá nebola dostatočne konkurencieschopná. Súborné reformy, ktorých realizácia bola vynútená a zároveň uľahčená makroekonomickými otrasmi, umožnili v ďalšom priebehu dosahovať symbiózu medzi rastom a rovnováhou. Recesia hrozila v svojej spontánnej podobe (pre neudržateľný rast), čo vyvolalo tlak na zmeny a reformy. Pritom však realizácia korekčných opatrení krátkodobo ekonomiku tlmila (obmedzovaním domáceho dopytu). Tak recesia bola čiastočne príčinou, čiastočne aj dôsledkom zmien. Veľmi zjednodušene, bola pomyselnou hranicou medzi fázou udržateľného a neudržateľného rastu.

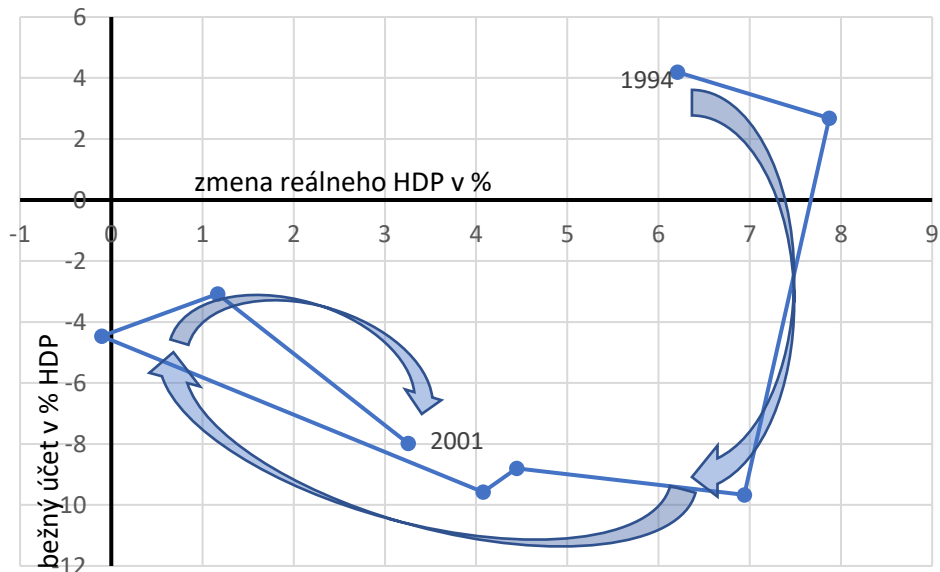
Graf 2.30: Recesie ako pomyselné hranice kvalitatívne odlišných fáz vývoja ekonomiky SR

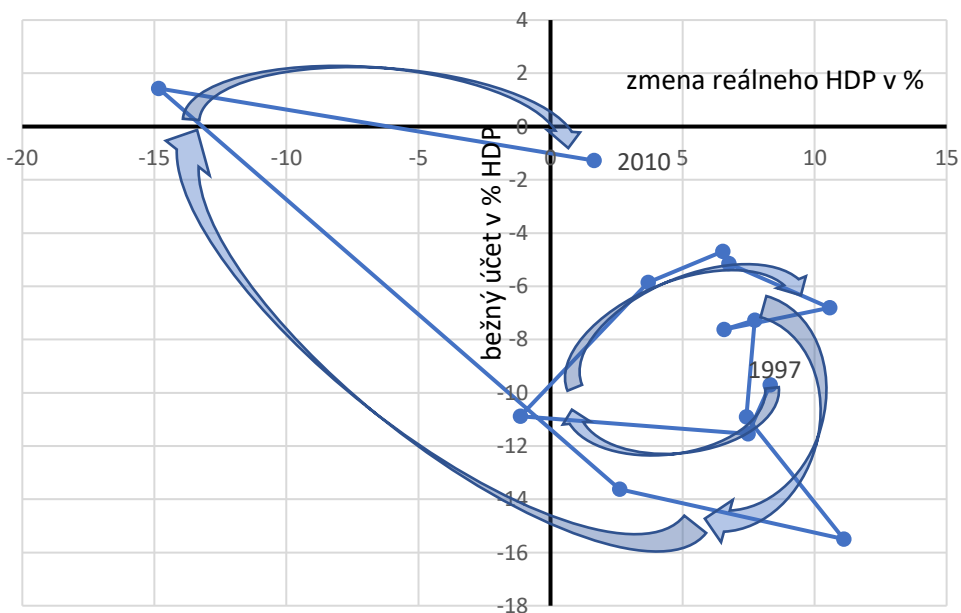
Prameň: Údaje podľa Eurostat-u a ŠÚ SR (údaje pred 1996), vlastné spracovanie. Údaje do roku 1995 môžu mať nižší štandard kvality.

Graf 2.31: Kombinácie ekonomického rastu a vonkajšej rovnováhy v skorších fázach transformácie: Nezlučiteľné?

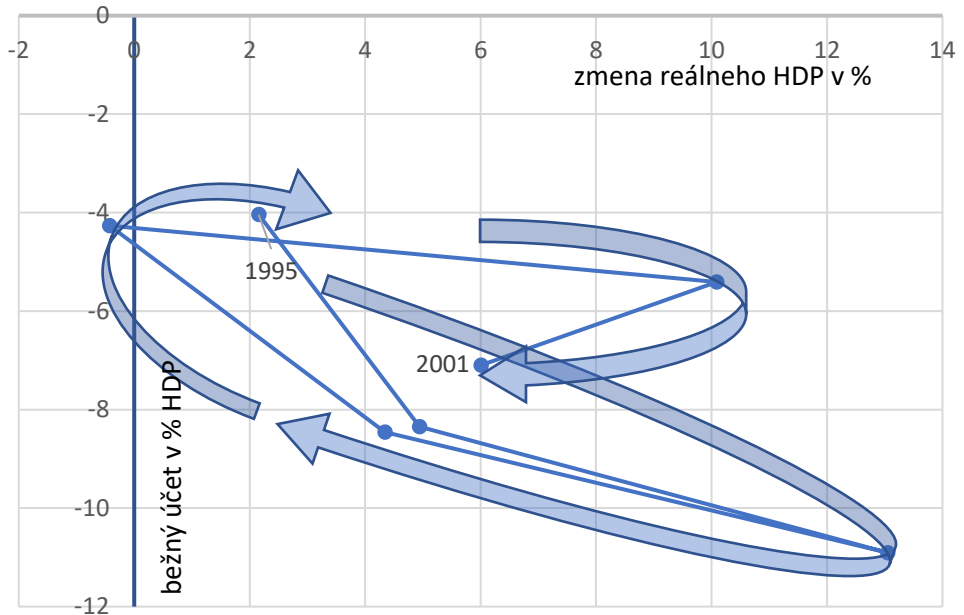
a) Slovensko

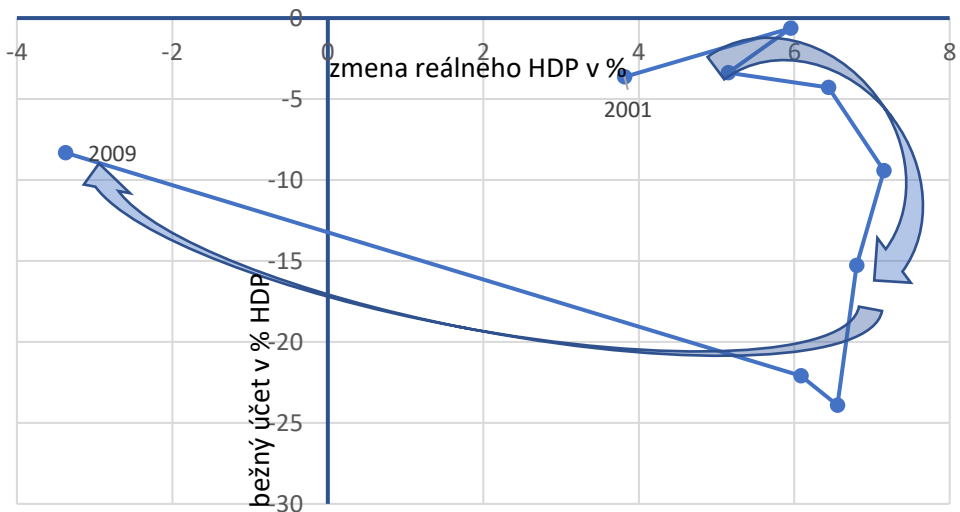
b) Litva

c) Estónsko

d) Bulharsko

Poznámky: Vybraných je niekoľko stredo- a východoeurópskych ekonomík tvoriacich heterogénnu vzorku na dokumentovanie skutočnosti, že išlo o jav vlastný mnohým transformujúcim sa ekonomikám v danej fáze rozvoja. Body predstavujúce kombináciu rastu a vonkajšej rovnováhy sa pohybovali v smere pohybu hodinových ručičiek, so zlepšovaním jedného parametra sa zhoršoval druhý. Bol to prejav problémov s konkurencieschopnosťou a udržateľnosťou rastu.

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov IMF.

3) Po recesii 2009 nastali zmeny v štruktúre ekonomiky, ktoré viedli k zvýšeniu pracovnej náročnosti: aj pri pomerne slabšom ekonomickom raste sa vytváralo viac pracovných miest a rast ekonomiky mal priaznivejší dopad na zamestnanosť a pracovné príjmy. Pozitívnu stránkou takejto zmeny bolo, že trh práce prestal byť dlhodobým neuralgickým bodom ekonomiky SR. Ekonomický rast prinášal viac zamestnanosti (vyšší počet pracovných miest pripadajúcich na jednotku prírustku HDP) a viac pracovných príjmov (vyšší podiel miezd na jednotku prírustku HDP). Obrátenou, problémovou stránkou bol spomalený rast produktivity práce a prerušenie procesu reálnej konvergencie (ako už bolo prezentované v časti 2.3). Zlepšený efekt ekonomického rastu na zamestnanosť a spomalenie rastu produktivity práce sú prepojené javy. V skoršom období silného ekonomického rastu (2001-2008) bolo možné „poháňať“ ekonomický rast preberaním technológií aj poznatkov z vyspelých ekonomík, ich imitáciou, expanziou zahraničných investícií, zapojením slovenskej ekonomiky do svetových produkčných reťazcov. O desaťročie neskôr boli tieto hybné sily rastu v značnej miere vyčerpané a rast ekonomiky bol podstatne viac spojený s nárastom pracovných vstupov (preto ten priaznivejší dopad na zamestnanosť)³⁷.

Krída a recesia 2009 priniesla v celoeurópskom meradle (platí to aj pre SR) väčší dôraz na rozpočtovú rovnováhu, stabilitu, konsolidáciu verejných financií a odolnosť voči šokom.

4) Pre obdobie prekonávania pandemickej recesie a obdobie krátko po nej (2020-2022) je charakteristické posilnenie princípu spoločnej, koordinovanej reakcie v rámci EÚ. Plány obnovy a odolnosti, ktoré sú odpoveďou ekonomík EÚ na recesiu, sú zamerané na posilnenie inovácií, podporu konkurencieschopnosti, či environmentálnej udržateľnosti. Ambíciou je tak nie navrátenie sa na predpandemické úrovne, ale podpora novej kvality v ekonomickom rozvoji. Zmenila sa reakcia politiky zamestnanosti- uplatnil sa vo väčšej miere princíp zdieľania (zdieľania nákladov práce v záujme uchovania zamestnanosti). Tento princíp je následne opakovane využiteľný na krátkodobé tlmenie negatívnych vplyvov pri ďalších

³⁷ Podrobnosti k tejto téme v Morvay (2020).

šokoch. „Odkúšanie“ takéhoto princípu bolo vynútené pandemickou recesiou a už natrvalo sa tým obohatilo inštrumentárium hospodárskej politiky.

Prekonanie tejto recesie zmenilo aj pohľady na konkurencieschopnosť, čo prináša nové príležitosti. Jednak sa zvýšila potreba digitalizácie (napomohol tomu zmenený spôsob využívania práce ako produkčného faktora), ale zmenilo sa aj chápanie produkčných reťazcov. Narástol význam spoľahlivosti produkčných reťazcov, aj čiastočne na úkor ich efektívnosti (v snahe vyhnúť sa rizikám síce efektívnych, zato však rozdrobených, dlhých reťazcov ohrozených miestnymi epidemiologickými obmedzeniami a pod.). Reštrukturalizácia produkčných reťazcov je potenciálna príležitosť pre ofenzívne orientovaných aktérov.

Záver

Predchádzajúce strany ukázali, že recesie v SR, ktoré sa z času na čas nevyhnutne objavujú v ekonomickom vývoji, nie sú fatálnymi momentmi. Znamenali síce krátkodobý nepriaznivý zlom vo vývoji ekonomických veličín, ale ani v jednom prípade nešlo o dlhodobejší úpadok. Po každej recesii sa ekonomika SR pomerne rýchlo dostala späť na rastovú dráhu. Recesie (s výnimkou prvej, tzv. transformačnej depresie na začiatku 90. rokov) nepriniesli podstatné plošné rozšírenie chudoby, nie sú ani dostatočným vysvetlením pre nezamestnanosť alebo zväčšenie regionálnych rozdielov (sú iba doplnkovým faktorom). Obranné mechanizmy v podobe prerozdeľovania príjmov účinne zmiernili aj dopady na sociálne ukazovatele.

V tejto súvislosti je nápadné, ako politické elity využívajú (alebo zneužívajú) fázy recesie na vysvetlenie neúspechov a zľahčovanie negatívnych tendencií. Je politicky lákavé pripísať nesplnenie nejakých cieľov momentálnej recesii. Zdôvodňovanie negatívnych tendencií krízami, recesiami slúži niekedy ako neadekvátne ospravedlňovanie neúspechu, zahmlieva skutočné dôvody. Skutočnými pôvodcami problémov pritom môžu byť dlhodobejšie a hlbšie zakorenené javy, nie krátkodobý pokles ekonomickej aktivity. Falošný ospravedlňujúci faktor v podobe recesie je lákavý hlavne v prípade, ak je príčina recesie mimo ekonomiky SR a možno recesiu prezentovať ako objektívnu prekážku, ktorá prišla zvonku a je prejavom „vyššej moci“. A recesie (resp. hrozby recesiami) sú aj nástrojom nátlaku záujmových skupín, napríklad časti podnikateľov. Zveličovanie hrozby recesie a vyvolávanie strachu z nej slúži záujmovým skupinám ako nástroj presadzovania požiadaviek voči vládam. Preto je dobré, keď aj občan – volič má aspoň približnú predstavu o skutočných hrozbách spojených s výkyvmi ekonomiky.

Ako prechádzajúce kapitoly ukázali, negatívne sociálne – ekonomické javy, ktoré zaťažujú spoločnosť v SR, súvisia skôr s dlhodobými štruktúrnymi problémami ekonomiky, pripisovať vinu recesiám by bolo zľahčovanie problému. Ani fakt, že ekonomika SR v desaťročí 2011-2021 prestala dobiehať úroveň vyspelejších

ekonomík, nemožno pripísať recesiám (ktoré ohraňovali túto dekádu na jej začiatku aj na konci). To, že ekonomika vyčerpá pôvodné hybné sily rastu svojej produktivity, bol očakávateľný fakt, nie výsledok nejakej recesie.

Nejde tu o pokus zľahčovať dopady recesií, ktoré domácnosti nevyhnutne vnímajú ako ohrozenie. Skôr o ukážku toho, že krátkodobé pády nemôžu byť príčinou dlhodobých problémov a že recesie nie je dôvod démonizovať. Sú to normálne nevyhnutné súčasti ekonomického vývoja, ktorých krátkodobé negatívne efekty na domácnosti dokáže dobre nastavená hospodárska a sociálna politika zmierniť. A po každej recesii sa zjavujú nové príležitosti – pre podniky aj tvorcov politík.

Recesie prinášajú príležitosť pre korekciu úlohy štátu v ekonomike. Domácnosti sa často dožadujú posilnenia regulačnej a ochranej úlohy štátu po takýchto otrasoch. Je to však skôr príležitosť pre skvalitnenie rámca pravidiel a vyladovanie politík.

Táto publikácia vznikala v čase, keď sa ekonomika oživovala po pandemickej recesii, pritom sa objavilo očakávanie novej recesie v súvislosti s energetickou krízou, inflačným šokom a vojnou na Ukrajine (tieto faktory, samozrejme, čiastočne súvisia). Nie je v momente finalizácie textu v silách ekonómov zabrániť novej recesii, dokonca ani spoľahlivo odhadnúť jej hĺbku a trvanie. Ale môžu zamerať energiu na tvorbu pravidiel odolnejšej a výkonnejšej ekonomiky v porovnaní s jej stavom pred nástupom aktuálnych šokov.

Tak, ako sú ekonomické recesie neatraktívne pre širokú verejnosť a vládne politické elity, tak sú atraktívne pre analytikov a výskumníkov. Nie preto, že by nevnímali alebo cynicky prehliadali utrpenie, ktoré recesie spôsobujú časti obyvateľstva. Sú atraktívne preto, že prinášajú zlomové momenty. V tejto knihe sme recesie ekonomiky nechápali len ako obdobie nejakého poklesu ekonomiky o X %, ale ako obdobie, v ktorom sa niečo podstatné v ekonomike zmení. A pracovať s črtajúcou sa zmenou je perspektívnejšie ako hľadať v krátkych recesiách príčinu neuspokojivých výsledkov.

Použitá literatúra

Aliancia PAS: Prehľad protikrizových opatrení vlády SR. Dostupné na: <https://www.alianciapas.sk/2009/03/13/prehľad-protikrizovych-opatreni-vlady-sr/>

Aslund, A. – Djankov, S. (editori) a kol. (2017): Veľké znovuzrodenie. Lekcie z víťazstva kapitalizmu nad komunizmom. Kalligram, Bratislava. ISBN 978-80-8101-964-7.

Beňová, N. (2006): Teoretické koncepty chudoby v slovenskom prostredí. In: Slovenský národopis, ročník 54, č. 2/2006. Dostupné na: https://uesa.sav.sk/files/slovensky_narodopis_2_2006.pdf

Džambazovič, R. (2007): Chudoba na Slovensku. Diskurz, rozsah a profil chudoby. Filozofická fakulta UK, Katedra sociológie. ISBN 978-80-223-2428-1

EUROFRAME (2020): Euro Growth Indicator Suspended for the Time Being. May 5th, 2020. Dostupné na: <https://www.euroframe.org/indicator/euro-growth-indicator-may-2020.html>

European Commission (2019): Country Report Slovakia 2019. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the European Central Bank and the Eurogroup. Dostupné na: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-slovakia_en_0.pdf

Helleiner, E. (2011): Understanding the 2007–2008 Global Financial Crisis: Lessons for Scholars of International Political Economy. Annual Review of Political Science, . 2011. 14:67–87. doi: 10.1146/annurev-polisci-050409-112539.

Holman, R. (1991): Restriktivní politika nebo ekonomický růst? Politická ekonomie, ročník 39, č.2.

Kornai, J. (1990): Cesta ke svobodné ekonomice. Academia, nakladatelství Československé akademie věd, Praha. ISBN 80-200-0273-1.

Kornai, J. (1998): Od gulášového komunizmu k trhovej ekonomike. Kalligram, Bratislava. ISBN 80-7149-208-6.

Lazear, E. P. - Shaw, K. L. - Stanton, CH. (2016): Making Do with Less: Working Harder during Recessions. Journal of Labor Economics, Volume 34, Number S1Part 2. January 2016. Dostupné na: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/682406>

Leach, M.- MacGregor, H. - Scoones, I. – Wilkinson, A. (2021): Post-pandemic transformations: How and why COVID-19 requires us to rethink development. World Development, Volume 138, Elsevier. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X20303600>

Luptáčik, M. a kol. (2005): Analytický popis správania tranzitívnej ekonomiky (prípád Slovenskej republiky). In: Morvay, K. a kol. (2005): Transformácia ekonomiky – Skúsenosti Slovenska. ÚSSE SAV, Bratislava. ISBN 80-7144-143-0. Dostupné na: http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/31_transekonom.pdf

Marcinčin, A. (editor) a kol. (2002): Hospodárska politika na Slovensku 2000 – 2001. Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku. ISBN 80-968155-8-X

Marcinčin, A. – Beblavý, M. (editori) a kol. (2000): Hospodárska politika na Slovensku 1990 – 1999. Vydalo Centrum pre spoločenskú a mediálnu analýzu, Bratislava a Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, Prešov a INEKO, Bratislava. ISBN 80-968147-1-0.

Matoušková, E. – Čaplánová, A. – Horbulák, Z. a Sirakovová, E. (2021): Hospodársky cyklus: Ekonomické, sociologické a behaviorálne aspekty. Ekonomická univerzita v Bratislave, Národohospodárska fakulta. Vydavateľstvo Tribun EU s.r.o. ISBN 978-80-263-1687-9.

Morvay, K. a kol. (2005): Transformácia ekonomiky: Skúsenosti Slovenska. Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV, Bratislava. ISBN 80-7144-143-0.

Morvay, K. a kol. (2019): Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2018 a výhľad do roku 2020. Zaoštréné na: prerušenie konvergencie. Ekonomický ústav SAV, Bratislava. ISBN 978-80-7144-301-8.

Morvay, K. – Hudcovský, M. (2022): Different impact of the recession on the labour market: Less work without increasing unemployment in Slovakia. Danube , 2022, 13(3), pp. 240–255. eISSN 1804-8285

Průcha, V. a kol. (2009): Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992 (2.díl). Vydavatelství Doplněk. ISBN 978-8072392285.

Roland, R. (2000): Transition and Economics. Politics, Market and Firms. Cambridge: MIT Press. ISBN 978-0262681483.

Schmögnerová, B. (2016): Kniha o vládnutí. VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava. ISBN 978-80-224-1496-8.

Žuk, P.- Polgar, E. K. - Savelin, L. – Diaz del Hoyo, J. L. – König, P. (2018): Real convergence in central, eastern and south-eastern Europe. ECB Economic Bulletin Article. Dostupné na:
https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.ebart201803_01.en.pdf

Názov Ekonomické recesie na Slovensku
Dramatické momenty aj blikajúce kontrolky nových
príležitostí

Autor Karol Morvay

Vydalo Vydavateľstvo EKONÓM
Dolnozemska cesta 1
853 35 Bratislava

Vydanie prvé, 2022

Rozsah 101 strán

AH 6,98

Náklad 100 výtlačkov

ISBN 978-80-225-5022-2

